

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MOLNÁR MÁTÉ**
A CAMPALDINÓI CSATA
- **KORPÁS ZOLTÁN**
A TÖRTÉNELMET A GYŐZTES ÜTKÖZETEK ÍRJÁK
- **GUITMAN BARNABÁS**
A CSÁSZÁR GONDOLATAINAK TANÚJA
- **MARTÍ TIBOR – PÁLFFY GÉZA**
A KÖZÖS UDVARI SZOLGÁLATTÓL A FEGYVERES
KONFLIKTUSIG
- **RING ÉVA**
SZANISZLÓ ÁGOST LENGYEL KIRÁLY ELRABLÁSA
- **MONOSTORI TIBOR – SMID BERNADETT**
MAGYAROK A SPANYOL INKVIZÍCIÓ ELŐTT A 16-18.
SZÁZADBAN
- **SZEMLE**
KORPÁS ZOLTÁN, SZUROMI KRISTÓF, SZOKOLA LÁSZLÓ,
MARTÍ TIBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 3.

TARTALOM

Háborúk, csaták és krónikások. A történelmi emlékezet forrásai (Martí Tibor)	371
<i>Tanulmányok</i>	
Molnár Máté: A campaldinói csata	375
Korpás Zoltán: A történelmet a győztes ütközetek írják. Dicső Lepanto és elfeledett Preveza	401
Guitman Barnabás: A császár gondolatainak tanúja. Történetírás az univerzális monarchia ideológiájának szolgálatában	437
Martí Tibor – Pálffy Géza: A közös udvari szolgálattól a fegyveres konfliktusig. Egy spanyol és egy magyar nemes (Melchor de Robles és Pethő János) találkozásai a 16. századi Közép-Európában	455
Ring Éva: Szaniszló Ágost lengyel király elrablása. Az uralkodói legitimitás kérdése a 18. század végi lengyel politikában	485
<i>Műhely</i>	
Monostori Tibor – Smid Bernadett: Magyarok a spanyol inkvizíció előtt a 16–18. században. Egy kutatási projekt és adatbázis-építés első lépései	501
<i>Szemle</i>	
„A legemlékezetesebb és legmagasztosabb alkalom, amit a századok láttak” (Korpás Zoltán)	517
Lepanto és azon túl. A vallási idegenség képei Genovából és a keresztény Mediterráneumból (Szuromi Kristóf)	521
Háború és hadviselés Kelet-Európában a 15. század második felében (Szokola László)	526
A Habsburg-ház és a Vasa-dinasztia kapcsolatai a 17. század középső harmadában (Martí Tibor)	530

Jelen számunkat Martí Tibor szerkesztette

Háborúk, csaták és krónikások

A történelmi emlékezet forrásai

Jelen, többségében hadtörténeti jellegű írásokból összeállított számunk a tavalyi, illetve az idei év több jeles évfordulójához kapcsolódik. Tavaly volt Dante halálának 700., a lepantói csatának 450. évfordulója. Idén az úgynevezett schmalkaldeni háború tanulságaira emlékezhetünk, ugyanis 475 éve zárult le a Szent Római Birodalom protestáns rendjeinek ligája és a császár által összefogott európai szövetség közötti többéves harc. Az évfordulók inspiráló módon hatottak a humán tudományok több területére is.

Mostani lapszámunkban ütközeteket, csatákat, háborús konfliktusokat, valamint vitatott személyeket – mint a 16. századi, megtört pályát befutó, ám hősként elhunyt Melchor de Robles, vagy a lengyel történelmi tudatban a Lengyelország első felosztásáért sokáig felelősnek tartott II. Szaniszló Ágost – állítottunk középpontba a középkor és az újkor időszakából. A történelem ezen láncszemei látszólag nem tartoznak össze, de az írásokban érvényesülő szempont mégis lehetőséget teremt közös vonások felfedezésére. Az események, a személyek vagy akár egyes intézmények értékelése, a róluk alkotott kép már közvetlenül a történelmi eseményt követően megkezdődik. A modern történetírás nagy figyelmet fordít a megítélések változásaira. Különösen érdekes a különböző értékelések hátterének, okainak és öröklődésének feltárása. Jóllehet eredeti szándékunk nem csak az emlékeztörténeti vonatkozások középpontba helyezése volt, számunk írásai kiváló példákat hoznak e terület izgalmas kérdésfeltevéseire. „A lepantói csata kétféle megítélése szemléletesen példázza, hogy a tény- és az emlékeztörténet szempontjai elválnak egymástól, és nem engedik meg az általános és kizárólagos érvényű értékeléseket. Ha elmaradnak a stratégiai következmények, az nem veszi fényét a mítosznak, s ha a csata fogalomká is nő, az önmagában még nem állít semmit stratégiai jelentőségéről.”¹ A lepantói csata történeti utóéletével kapcsolatban megfogalmazott megállapítás általános érvényű.

Összeállításunkban elsőként az 1289. évi campaldinói csata szerepel, melynek szemtanúja Dante Alighieri, a költő volt. Molnár Máté tanulmánya az egymás ellen harcoló pápapárti guelfek és a császárpárti ghibellinek küzdelmét, továbbá az ütközet lefolyását dolgozza fel. A pápaság és a császárság közötti hatalmi viszály és a két fél közötti erőviszonyok változásai jelentős befolyást gyakoroltak a középkori

1 Bélyácz Katalin: Lepanto és Salamis. In: *Ókor*, 13. (2014) 2. sz. 67.

Itália történetére. Toscana és azon belül Firenze a 13. század közepe táján a guelfek befolyása alatt állt, de a század második felében, az 1280-as években a ghibellinek (Habsburg Rudolf császár ösztönzésére) megpróbálták az erőviszonyokon változtatni, és Arezzo és Pisa városállamokat maguk mellé állították. Mindennek következtében került sor az 1289. évi campaldinói csatára, amelyben Dante is részt vett a Guelf Liga oldalán. A költő régi katonai nemesi családból származott, s erre nagyon büszke is volt. A műveiben fellelhető utalások alapján feltételezhető, hogy igen mély nyomokat hagyó élmény lehetett számára a csata. Az *Isteni Színjátékban* együttérzéssel ábrázolja a nemesi-katonai élet tragikumát. A költő által hagyományozott kép évszázadokon át ismert maradt.

A lepantói csata 450. évfordulója alkalmából Európa több országában megemlékezésekre, történészkonferenciákra került sor. Különböző kiadványok láttak napvilágot, amelyek a tengeri ütközetnek a Földközi-tenger, de valójában Európa (egész) későbbi 16. századi történelmében betöltött helyét vizsgálják.² Az ütközet lefolyását, résztvevőit gazdag nemzetközi szakirodalom tárgyalja. A lepantói csatáról szóló, főleg politika-, illetve hadtörténeti központú feldolgozások után az elmúlt évek történetírása módszertanilag is újszerű, jelentős eredményeket hozott. Az egyik meghatározó, említésre méltó kötet Stefan Hanß monográfiája.³ Sokrétű, a hosszú távú folyamatokat és hatásokat figyelembe vevő megközelítést alkalmaz számunk szerzője, Korpás Zoltán is. Nem csak önmagában vizsgálja az összecsapást, a legfrissebb spanyol szakirodalomra is támaszkodva elemzi és összeveti a lepantói csata körülményeit és eseményeit a mind időben, mind földrajzilag közel eső prevezai (1538) ütközettel. A stratégiai, katonai, politikatörténeti szempontok érvényesítésével a szerző komplex módon vázolja fel az ütközetek történeti, geopolitikai kontextusát, kiemelve, hogy a győzelem lélegzetvételhez juttatta Európa nyugati részét, valamint elmúlt a rettegés, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében oszmán flotta szállhat partra. A szerző külön fejezetet szentel a csaták utóéletének, hogy azok miként rögzültek a későbbi nemzedékek történelmi tudatában. A vesztes csata szinte feledésbe merült, míg a győztes ütközet az ábrázoló művészetek és az irodalom révén az európai kora újkor egyik legismertebb eseményévé vált.

Guitman Barnabás tanulmánya Luis de Ávila y Zúñiga, V. Károly udvari történetírójának pályáját, illetve fő művét, a schmalkaldeni háború krónikáját mutatja be. Ávila munkája az 1546–1547. évi közép-európai események legjelentősebb elbeszélő forrása, amelynek magyar nyelvű fordítása idén jelent meg önálló kötetben.⁴ Ávila nem kívánt mindenre kiterjedő nagyszabású történeti munkát alkotni,

2 Itt nincs mód részletes historiográfiai áttekintést nyújtani, de mindenképpen meg kell említeni, hogy a széles magyar olvasóközönség Zimányi Vera (1930–2021), az MTA Történettudományi Intézet nemzetközi ismertségű kutatójának, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanárának kiváló stílusban, tudományos alaposággal megírt népszerűsítő művéből tájékozódhatott a csatáról, egyúttal átfogó ismereteket is szerezhetett nemcsak a Mediterráneum térségéről, de a kora újkori Európa egészéről. Zimányi Vera: *Lepanto, 1571*. Bp., 1983.

3 Hanß, Stefan: *Lepanto als Ereignis. Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*. Göttingen, 2017.

4 Ávila y Zúñiga, Luis de: *A császár háborúja Németországban*. Szerkesztette, fordította, a bevezető tanulmányokat írta Guitman Barnabás. Bp., 2022.

műve belső szerkezetét inkább egyfajta napló- vagy emlékirat-szerűség jellemzi. A krónikás nem titkolta írása célját, hogy a császárt rettenthetetlen és nagyszerű hadvezérként, az igazságért harcoló uralkodóként, a *res publica christiana* megmentőjeként mutassa be. A munka, annak terjesztése, valamint a fordítások jól példázzák, hogy már közvetlenül az eseményt követően megkezdődött az emlékezetpolitikai kép kialakítása. A császár és környezete az elsődleges értelmezési keret meghatározásával egyszerre kívánta tervszerűen és tudatosan uralni a schmalkaldeni háborúról szóló narratívát, valamint népszerűsíteni a császár világhatalmi, univerzális uralkodói programját.

Martí Tibor és Pálffy Géza közösen végzett kutatásaik eredményeit foglalták össze. A két nemes – Melchor de Robles és Pethő János – életútja több helyszínen összekapcsolódott Közép-Európában: a bécsi Habsburg-udvarbeli közös szolgálatot követően az 1550-es évek végén Kassán töltöttek be katonai (főkapitányi, illetve főkapitány-helyettesi) tisztséget. Kettejük személyes konfliktusa, amely Felső-Magyarország központjában kezdődött, Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptemberi pozsonyi koronázása alkalmával a tettlegességig fajult. A botrány országos, sőt nemzetközi visszhangot kapott, melynek hullámai a spanyol királyi udvarba is elértek. A két személy karrierje ezt követően teljesen eltérő irányt vett: míg Pethő János továbbra is a Magyar Királyság kiemelkedő katonai és világi főméltósági posztjait bírta és szerezte meg, addig spanyol kortársának a pályája a botrány miatt annak ellenére is megtört, hogy mind a bécsi, mind a madridi spanyol udvarban kiemelkedő patrónusokkal rendelkezett. Robles végül Málta 1565. évi oszmán ostrománál veszítette életét, hősi halállal. Bécsben és Simancasban, valamint magyarországi és szlovákiai levéltárakban végzett szisztematikus kutatásokat követően vált lehetségessé a két életút részletes rekonstruálása.

Ring Éva tanulmánya a *legitimitás* és az *idoneitás* korabeli felfogását vizsgálja II. Szaniszló Ágost példáján. Az ő uralkodása alatt következett be Lengyelország első felosztása, így a király személye már a kortársak egy része szemében is bűnbakként jelent meg, és napjainkig különbözőképpen értékelik az egyes történeti iskolák az ország felosztásának okait, illetve azt, hogy miként lehetett volna (esetleg) elkerülni. Megválasztásának körülményei és a bari konföderáció háttérének bemutatása révén a szerző árnyalt elemzésben világítja meg a lengyel belső viszonyok és a király alakja mellett a 18. század végi bonyolult európai diplomáciai kapcsolatokat. Megállapítja, hogy nemcsak a lengyel társadalom, hanem a kialakult geopolitikai erőviszonyokat mérlegelve a 18. század végén a külvilág is belenyugodott abba, hogy a lengyel királyok az orosz uralkodó támogatásának köszönhetik trónjukat. A reformokkal szembe szegülő nemesség akciója, II. Szaniszló Ágost elrablása, illetve a hír európai fogadtatása jól mutatja a bari konföderáció alapvető problémáját: a külvilág másként gondolkodott az államról és a királyságról, a király személyéről, mint a lengyel nemesség. Európa uralkodóit nem érdekelte, hogy Lengyelországban mit jelent a törvényesség, számukra az uralkodói hatalom legitimitása részben a születési jogból, részben a felkenésből és a koronázási ceremóniából fakadt.

Monostori Tibor és Smid Bernadett írása *Műhely* rovatunkban egy nemrég megkezdett kutatómunka első eredményének tekinthető. Az inkvizíció forrásait

tanulmányozva fedezték fel a szerzők, hogy számos magyar, illetve magyarországi származású személy került a spanyolországi inkvizíció elé. Tanulmányukban a téma historiográfiájának ismertetése mellett bemutatják saját kutatásaik módszertanát, a feltárássra váró irattípusokat és a várható eredményeket. Már most úgy látják, hogy az évszázados európai hegemóniát elérő és fenntartó Spanyol Monarchia kulturális, gazdasági, pénzügyi és hadi ereje jelentősebb hatást gyakorolt Magyarországra történelmi fejlődésére és lakosaira, mint azt korábban a történetírás feltételezte. Szintén bizonyosnak látszik, hogy a spanyol–magyar kapcsolatok, amennyiben a személyek mozgását vesszük alapul, a nagy földrajzi távolságok miatt elsősorban nem az Ibériai-félszigeten, hanem Spanyolországban és Spanyolország-Németalföldön voltak intenzívebbek. A spanyol inkvizíció elé került magyarországiak sorsa mutatja, hogy Magyarországot is a legkülönbözőbb módon érintették a kora újkorban egyetemes folyamatok: a világkereskedelem szélesedése, a gyarmatosító hatalmak törekvései és a civilizációk közötti harcok.

Számunk *Szemle* rovatában is több, a lepantói ütközet historiográfiájához kapcsolódó, az elmúlt években megjelent idegen nyelvű könyv ismertetése kapott helyet. Egy, a lepantói csata eseményeit és hátterét főleg had- és diplomáciatörténeti szempontból elemző, illetve az európai tudományosság előtt kevésbé ismert oszmán hadsereg fejlődését is bemutató spanyol nyelvű tanulmánykötet, valamint egy másik, a csata történelmi helyét a dél-európai narratívákon keresztül vizsgáló összeállítás, melynek szerzői a lepantói tengeri csata képzőművészeti, ikonográfiai reprezentációjára és a legyőzött, foglyul ejtett török képére helyezték a hangsúlyt. A másik két recenziált könyv szintén arra mutat rá, hogy a nagy távolságok ellenére is szoros kapcsolatok jöttek létre Európa egyes részei között a középkorban és kora újkorban.

Martí Tibor

WARS, BATTLES AND CHRONICLES

SOURCES OF HISTORICAL MEMORY

Our issue, which mostly features writings on military history, is linked to the anniversaries of several important historical events: (the anniversaries of) the Battle of Lepanto (1571) and the death of Dante (1321). These anniversaries have inspired many fields of humanities. Clashes, battles, war conflicts—disputed figures (such as Melchor de Robles [†1565], who had a broken career in the 16th century but died as a hero at the siege of Malta in 1565, or Stanisław August Poniatowski, future King of Poland who was condemned for the first partition of Poland)—have been the subject of papers in our journal issue. However, there is one aspect that makes it possible to frame this diverse thematic: the different, multiple perceptions of events, persons or even institutions, and the background, causes, inheritance and changes in historical memory of the different evaluations.

A campaldinói csata

„Láttam én már lovas hadsereget,
 hogy táborot bont és támadásra indul,
 vagy szemlét tart, vagy éppen menekül;
Láttam, ahogy az előörs betört
 a földekre, arezzóiak;”¹

Az 1284–1289 közötti előzmények

A császárpárti ghibellinek és a pápapárti guelfek közötti harcok már jó ideje részét képezték a keresztény Európa politikai életének, amikor az 1280-as évek közepe táján a guelf táborhoz tartozó Firenze újra konfliktusba keveredett néhány közeli városállammal Itália Toscana tartományában. Itália északnyugati térségében és a tengereken sokáig küzdött egymással két markáns tengeri hatalom, Genova és Pisa, és 1284-ben a meliorai tengeri csatában a jóval erősebb genovai flotta legyőzte és végleg háttérbe szorította vetélytársát. Firenze a konfliktusban Genova szövetségese volt, és annak győzelme után kisebb területekhez jutott Pisa rovására.² Nem sokkal később azonban Firenze felhagyott a hadműveletekkel (melyeket elsősorban Genova és Lucca folytattak tovább a tengeren, illetve a szárazföldön), mivel kiegyezett a Pisában nagy befolyással bíró Ugolino dei Gherardeschi gróffal abban, hogy a pisai guelfek át fogják venni a város irányítását, így a további ostrom okafogyottá válik. 1285 januárjában a ghibellineket valóban kiűzték a városból, de a pisaiak többsége mellettük volt, és Ugolino gróftól árulónak tekintette.³

Montanelli szerint Pisa azért vált Firenze célpontjává, mert tengeri kereskedelmi forgalmának jelentős része itt bonyolódott le, és ez a város volt a toscanai ghibellinek és a firenzei császárpárti menekültek gyűjtőhelye, Meloria után pedig

* A szerző a történelemtudomány kandidátusa, az Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Karának egyetemi adjunktusa (1084 Budapest, Tavaszmező u. 15–17., molnar.mate@kgk.uni-obuda.hu), a Magyar Danisztikai Társaság tagja.

1 Dante: *Pokol*, XXII. 2021. 1–5. Nádasy Ádám fordítása.

2 Oerter, 1968. 430.

3 Villani, 1802–1803. Vol. 3. L. VII. Cap. XCVII. 174–175.

a relatív izolációja és meggyengülése is fontos tényezőnek számított.⁴ A kibontakozó konfliktusba nemsokára Arezzo is bekapcsolódott, amely kihasználva Firenze Pisa elleni lekötöttségét, rajtaütéseket, rablóportyákat hajtott végre a firenzei fennhatóság alá tartozó területeken. A városállamok közötti ellentéteket Habsburg Rudolf császár is szította, ugyanis elérkezettnek látta az időt itáliai befolyásának növelésére, amit Pisa és Arezzo átpartoltatása révén akart megvalósítani. Érdekes módon mindkét helyen egyházi személyek, jelesül Ruggieri pisai érsek és Guglielmo degli Ubertini arezzói püspök segítségével tudta a guelfeket a hatalomból kiszorítani és a várost a császári oldalra állítani.⁵

Rudolf császár célja előmozdítására birodalmi helytartót küldött Toscanába Percivallo Fieschi dei Conti de Lavagna genovai nemes személyében, aki 1286-ban Firenzébe érkezett (a befolyásos bankárok közé tartozó Mozziak házában szállt meg), és először őket akarta visszatéríteni a császár hűségére, de nem járt sikerrel, így Arezzóba távozott. Kezdetben itt sem járt jobban, mert a ghibellinek bizalmatlanok voltak vele szemben amiatt, hogy ősei pápapártiak voltak, 1287-ben azonban, amikor a városban a ghibellin főurak vették át a hatalmat, visszahívták őt.⁶ A visszatérő Fieschi még ez évben savoyai zsoldosokat hozott magával erősítésként a ghibellin sereg számára.⁷

Toscana nagy része ekkoriban guelf uralom alatt állt, így a két jelentős városállam, Pisa és Arezzo elpártolása nagy jelentőséggel bírt. Mindkét városban váltakozó sikerrel folytak a harcok a császár és a pápa hívei között, de Pisában 1288-ra a kitűnő hadvezér, Guido da Montefeltro vezetésével a ghibellinek nagyon erős védelmi rendszert építettek ki, s ő volt az egyike azon újtóknak, akik a páncélos lovagok ellen nagyszámú (jelen esetben 3000 fő) gyalogos íjászt vetettek be.⁸ Arezzóban az 1280-as évek elejéig – Dino Compagni beszámolója szerint – egy ideig a guelf és a ghibellin főurak paritásos alapon kormányozták a várost, de a nemesek és a köznép hatalmi harcai oda vezettek, hogy 1282-ben a grandik ellen fellázadó nép egy külső személy, a luccai Guelfo Falconi kezébe adta a kormányzást, vagyis a priori tisztséget.⁹ 1287-ben azonban az addig mellőzött nemesek átvették a hatalmat, a priort megölték, az arezzói guelfeket pedig száműzték a városból, akik Firenzében kerestek támaszt a ghibellinek ellen. Az arezzói ghibellinek viszont a firenzeiek közbenjárására sem fogadták vissza a guelfeket, s vezetőjük, a hadviselésben jártas püspök,¹⁰ Guglielmo degli Ubertini, maga mellé állított olyan nagy befolyású nemeseket, mint Guglielmo dei Pazzi del Valdarno, Buonconte da Montefeltro (Guido da Montefeltro fia), valamint Guido Novello, aki akkoriban Arezzo podestája (vezetője, kormányzója) volt. A fenti események hatására Firenze komolyabb hadműveletekbe

4 Montanelli, 1969. 250–251.

5 Oerter, 1968. 430.; Villari, 1898. Vol. I. 254.

6 Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXI, CXIV. 192., 194–195.

7 *La battaglia*, 2017. 7.

8 Villari, 1898. Vol. I. 255.; Canaccini, 2006. 4.

9 Compagni, L. I. Cap. VI. 64–65.

10 „...büszke és merész ember volt, aki jobban értett a hadviselés, mint az egyház dolgaihoz.” Compagni, L. I. Cap. VI. 65.; „...era più uomo d’arme, che d’onestà di chericia.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CIX. 190.

kezdett, hogy a kialakuló pisai–arezzói szövetséget szétverje és az Arezzóba menekült firenzei ghibellinek szervezkedésének véget vessen.¹¹

Az 1287-ben felerősödő harcok a guelf és a ghibellin tábor között egy ideig inkább jelentéktelenebb csatározásokból, rajtaütésekből, rablóportyákból álltak, melyek során felégették és lerombolták az ellenséges táborhoz tartozó főurak és vazallusaik kisebb várait, erődjait, házait, és kivágták a területeiken levő gyümölcsfákat. A ghibellinek Pazzi és Montefeltro vezetésével lerohanták Pontassievét, felégették és lerombolták San Donato in Collinát, megtorlasként a firenzeiek a Valdarno térségében található Pazzi- és Ubertini-birtokokat pusztították.¹² A következő évben azonban a két fél már nagyobb haderőket vont össze, és Valdarnóban a két főszereg farkasszemet nézett egymással, de egyik sem mert támadni. A korabeli háborúk mindig nagy kockázatot jelentettek, s a sajátos hegyvidéki terepviszonyok mellett, de sokszor az időjárás vagy egyéb befolyásoló tényezők miatt a nagy ütközetek kimenetele a pusztaszerencsén múlt. Mindezek miatt Ubertini püspök titokban tárgyalásokat folytatott Bibbienában a befolyásos firenzei bankárral, Vieri de Cerchivel a vitás, részben birtokjogi kérdések rendezésére, de a tárgyalások kitűdtek Arezzóban, a feldühödött nép pedig meg akarta ölni az árulónak tartott püspököt. A püspök, becsületét mentendő, hadüzenetet küldött a Guelf Ligának, így véglegessé vált a nyílt háború elkerülhetlensége.¹³

A guelfek főszerege, amely 2600 lovasból és 12 000 gyalogosból¹⁴ állt (Machiavelli egyébként a Firenze történetéről szóló művében 1200 lovasról és 12 000 gyalogosról ír,¹⁵ Scardigli pedig a középkori itáliai háborúkról szóló művében közel 25 000 főre becsüli e haderőt,¹⁶ melybe a szövetséges Siena egyedül is 400 lovas és 3000 gyalogost küldött). A guelf sereg először Arezzo környéke és a ghibellin főurak birtokainak kirablásával foglalkozott, 22 nap alatt több mint 40 várat és erődöt elfoglaltak, közöttük a legfontosabb Laterina volt, amelyet parancsnoka, Lupo degli Uberti a vár bekerítése után azonnal feladott (pedig három hónapra való ellátással rendelkezett), azzal az indoklással, hogy a farkasok nem szeretnek bezárva lenni.¹⁷

Laterina elfoglalása után 1288 júniusában ostromgyűrűbe zárták Arezzót, mozgatható ostromtornyokat készítettek, alagutakat ástak és katapultokkal lötték a várost. Június 23-án azonban egy óriási vihar szétrombolta az ostromgépeket, így 24-én a Liga serege az ostrom feladása mellett döntött. A következő napon a visszavonuló sienaiakat, akik Firenze szövetségesei voltak, de nem akartak a főszereggel

11 Canaccini, 2006. 4–5.

12 Uo. 6–7.

13 Compagni, L. I. Cap. VII. 66–67.; Canaccini, 2006. 7.

14 „...e furono duemila e seicento cavalieri e dodici mila pedoni. Ciò furono ottocento cavalieri delle cavallate di Firenze di grandi popolani; e ottocento cavalieri soldati per lo comune; e cinquecento cavalieri della taglia de’ Guelfi di Toscana; e trecento ve n’ebbe di Lucca, e cento cinquanta di Pistoja, e cinquanta di Prato, e cinquanta di Volterra, cinquanta di san Miniato, e cinquanta de san Gimignano, e trenta da Colle, e da duecento cinquanta d’altro amistadi...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXIX. 201.

15 Machiavelli, 1978. Vol. II. 10.

16 Scardigli, 2012. 433.

17 „...nullo lupo era costumato di stare rinchiuso.” Idézi: Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXIX. 202.

tartani, hogy a legrövidebb úton juthassanak haza, Pieve al Toppo¹⁸ közelében a mocsaras területen törbe csalták a ghibellinek Montefeltro és Pazzi vezetésével, és súlyos veszteségeket okoztak (300 halott, 200 fogoly), a sienai parancsnok, Farnese is elesett a harcban. Nem sokkal később, július elsején Pisában elfogták és bebörtönözték Ugolino gróft és rokonait, így a guelfek toscanai pozíciói tovább romlottak.¹⁹

Giovanni Villani szerint az utóbbi évek eseményei, beleértve az Anjou-ház szicíliai vereségét is (1282), a pisai és az arezzói történésekkel együtt, a guelfek jelentős gyengülését és a ghibellinek megerősödését jelezték Itáliában.²⁰ Még ez év őszén, szeptember 15-én Laterinánál a guelf sereg (1000 lovas és 4000 gyalogos) és a ghibellin főerő (700 lovas és 8000 gyalogos) ismét szembenézett egymással, de a csata újra elmaradt a két fél között. A száraz időjárás miatt a harcok a következő évben már korán elkezdődtek, márciusban a ghibellinek támadásokat intéztek Montevarchi és San Donato in Collina ellen, sőt Firenzéig, a Porta Romano közelébe is eljutottak, ami a guelfeket határozottabb fellépésre ösztönözte.²¹

A firenzei haderő és a guelf offenzíva megindulása

Firenzét és a többi itáliai városállamot a 13. század második felében a köznép (popolani) és a nemesi-kereskedelmi vezető rétegek állandó hatalmi harcainak jellemezték, úgy tűnik azonban, hogy a „külpolitikát” inkább a nemesi családok (magnati vagy grandi) befolyása határozta meg, részben a követi megbízások és a más városokban betöltött vezető funkciók (podestà, népkapitány stb.) miatt is.²² A háborúba toborzott haderő zöme a városi polgárok közül került ki, bár többnyire alkalmaztak zsoldosokat is, Waley szerint elég nagy arányban, főleg a támadó hadjáratokban, ahol a születési katonai nemesség száma kevésnek bizonyult.²³ Firenze a Guelf Liga tagjaként 1270 után pénzzel is hozzájárult a szövetség haderejének fenntartásához, így alkalmazni tudtak professzionális katonaságot, főleg az Anjou-befolyás alatt álló délfraancia, provençai lovagok, valamint a kitűnő képzettségű katalán zsoldosok közül. Így sokszor a Liga vezéreit is a külföldiek adták.²⁴

18 Uo. 203–204.

19 Canaccini, 2006. 8–9.; *La battaglia*, 2017. 8–9.

20 „...onde parte Guelfa di Toscana n'ebbe grande abbassamento, e esaltazione de' Ghibellini per la detta rivoluzione di Pisa, e per la forza de' Ghibellini di Arezzo, e per la potenza e vittorie di don Giamo d'Aragona e de' Ciciliani per le vittorie avute contro all'erede del Re Carlo di Puglia.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXX. 207.

21 *La battaglia*, 2017. 9.

22 Oerter, 1968. 431.

23 Waley, 1968. 97. Waley a campaldinói és a capronai hadjáratok adataiból próbál következtetni a fizetett haderő arányára, amely már felülmúltnak látszik a besorozottakét. Nem biztos, hogy ez általános volt, a városi védelmi harcokban még valószínűleg a polgárok voltak többségben, a falakon kívülre vezetett expedíciókban azonban, legalábbis esetenként, nagyobb lehetett a zsoldosok aránya, hiszen ezekben a lovaságnak jelentős szerepe volt, s e haderőt a nemesekkel nem lehetett feltölteni (legfeljebb néhány száz fő erejéig).

24 Catto, 1980. 8–9.

A Firenze és szövetségesei által kiállítható haderő nagyságát illető becslésben Oerter egy 1296. évi adatból indul ki, mely szerint 103 helység (pievi, castelli, rocche) volt Firenze uralma alatt, s valószínűleg ugyanennyi lehetett 1289-ben is.²⁵ Ezek igazgatási és toborzási szempontból a hat firenzei kerület (sestiere) valamelyike alá tartoztak, és átlagosan egyenként körülbelül 100 főt tudtak hadba küldeni. Így a városhoz tartozó vidéki terület (contado) hozzávetőleg 10 000, maga Firenze 3000–6000 gyalogost, valamint a lovasságot és a szövetséges városállamok csapatait tudta összeszedni. A települések harcosai egy zászlóaljat alkottak a gonfaloniere vezetésével, mely tisztség ekkoriban már elkülönült a zászlóvivő (vessiliere) tisztségétől. Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy körülbelül 20 000 fő lehetett a maximuma a guelf haderőnek, és többre tulajdonképpen nem is volt szükség, ugyanis a középkori hadviselés technikai és logisztikai feltételei mellett ennél nagyobb sereget egyszerűen nem lehetett irányítani, így nem véletlen, hogy a hadjáratokban a Liga összevont hadereje többnyire 10 000–15 000 főt tett ki. Amint Machiavelli 1250 tájára vonatkozó leírásából is kitűnik, a különféle bandériumok és fegyvernemek harcosai öltözékükben és jelvényeikkel is jól megkülönböztethetőek voltak, a sereg toborzásában, szervezésében és irányításában pedig a harcba hívó nagyharangnak és egy speciális harci szekérnek is fontos szerep jutott.²⁶

Dino Compagni szerint Firenzében inkább a grandik és a gazdagabb guelfek akarták a háborút, a köznépből sokan ellene voltak.²⁷ Miután azonban 1289. március 12-én a ghibellin portyázó csapatok, soraik között a Firenzéből száműzöttekkel, eljutottak egészen a város kapujának közelébe, március 15-én megszólalt a hadba hívó harang, majd a következő hónapokban sok ghibellinpárti polgárt száműztek a városból. Május 13-án Empoliban a Guelf Liga gyűlése is megszavazta a háborút, és Firenzében különadót hagytak jóvá meg annak költségére, amelyet a nemesektől is beszedtek.²⁸ Ekkoriban érkezett a városba a hazafelé utazó II. (Sánta) Károly nápolyi király, akit nagy pompával és tisztelettel fogadtak, majd az ünnepi rendezvények után megkérték, hogy a közelgő háború vezetésére javasoljon lovagot a környezetéből, és engedélyezze, hogy a Guelf Liga serege az Anjouház zászlója alatt harcolhasson. A király a kérésnek megfelelően Amerigo di Nerbonát²⁹ (Amauri de Narbonne), fiatal és tehetséges báróját ajánlotta fővezérnek, de tanácsadóként egy tapasztaltabb lovagot, Guillaume du Durfort-t is mellé adta,

25 Oerter, 1968. 433–434.

26 „...a városban húsz és a környéken hetvenhat bandériumot létesítettek, amelyekbe besorolták az egész fiatalságot. (...) A jelvények a viselt fegyverek alapján különböztek egymástól, s így más volt az fjaszok, és más a magas, téglalap alakú pajzsot hordozó harcosok jelvénye. (...) A seregek tekintélye érdekében, és azért is, hogy a csatába sodródott embereknek legyen hová visszavonulniuk, illetve honnan indulniuk újabb rohamra, nagy szekeret rendszeresítettek, amelyet vörös posztóval letakart ökrök vontattak, és vörös-fehér jelvény díszelgett rajta. Amikor mozgósítani kellett a hadsereget, az Új Piacra vitték a szekeret, és ünnepélyesen átadták a nép vezetőinek. Vállalkozásaik dicsőségét erősítette a Martinella nevű harang, amely a seregek kivonulása előtt egy álló hónapig állandóan szólt, azért, hogy az ellenségnek ideje legyen felkészülni a védelemre. (...) A harangot egyébként magukkal vitték a csatába, és segítségével irányították a különböző seregeket.” Machiavelli, 1978. 65–66.

27 Compagni, L. I. Cap. VII. 65–66.

28 Oerter, 1968. 432.; *La battaglia*, 2017. 33.

29 „...aki ifjú és szép termetű volt, de haditettekben nemigen járatos...” Compagni, L. I. Cap. VII. 66.

valamint 100 harcedzett lovagot.³⁰ Nerbona II. Károly kíséretében érkezett Firenzébe, akivel együtt volt az aragóniai király, II. Jakab hadifogságában Barcelonában, s a király nemrégiben ütötte lovaggá, míg korábbi gyámja, Durfort tanácsadóként (afféle szárnysegédként) szerepelt mellette. A campaldinói csata után Nerbonát a Guelf Liga haderejének parancsnokává tették, ezt a megbízást 1291 végéig látta el, majd visszatért hazájába.³¹

Firenze és a Guelf Liga összesített és a döntő csatába induló haderejének nagyságáról a két korabeli firenzei történetíró, Giovanni Villani és Dino Compagni különböző számokat ad meg. A szakirodalom általában inkább Villani adatait tekinti irányadónak, így 1600 lovas és 10 000 gyalogos (összesen 11 600 fő) szerepel általában a campaldinói csatát tárgyaló művekben a firenzei oldalon, és 800 lovas, valamint 8000 gyalogos (tehát összesen 8800 fő) a ghibellinek seregére vonatkozólag.³² Dino Compagni kevesebb számszerű adatot sorol fel a guelf sereg összetételénél, az összlétszámnál 1300 lovaszt említ, és sok gyalogost (ekkoriban egyébként a csatákban a lovasság szerepét tekintették döntőnek), a firenzei szövetségesek között 200 bolognai lovaszt, 200 luccait, ugyanennyi pistoiait (Corso Donati vezetésével), valamint külön említi a Mainardo de Susinana által vezetett 20 lovaszt és 300 gyalogost, és a Malpiglio Ciccioni által vezetett 25 katonát.³³ Giovanni Villani tehát összesen 1600 lovas és 10 000 gyalogos Firenzéből való indulásáról beszél, ezen belül 400 zsoldost említ Nerbona kíséretében, 150 luccai lovagot, 60-at Pistoiaiból gyalogosokkal, 120 lovagot Sienából, 40-et Volterrából, 100-at Bolognából, valamint számok nélkül San Miniato, San Gimignano, Colle és Romagna városait, illetve tartományát.³⁴ Mindezek után fontos azonban megjegyeznünk, hogy a Firenzéből kivonuló haderő (később említendő okok miatt) semmiképpen nem volt azonos létszámú a campaldinói csatamezőre kilenc nappal később megérkező sereggel.

Az Arezzo elleni támadáshoz és a ghibellinek seregével való megütközéshez a guelfek két útvonal közül választhattak: az egyik, a felvonulási és közlekedési

30 „E addomando per lo comune di Firenze al prenze uno capitano di guerra, e che confermasse loro di portare in oste l'insegna reale, dal detto prenze fu accettato, e fece cavaliere Amerigo di Nerbona grande gentile uomo e prò e saggio in arme e in guerra, e diedelo a' Fiorentini per loro capitano, il quale messer Amerigo con sua compagnia intorno di cent uomini a cavallo venne in Firenze con la detta cavalleria...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXIX. 216. Villani Nerbonát tapasztaltabb hadvezérként mutatja be, mint Dino Compagni, bár valószínűleg ez utóbbinak van igaza, hiszen ezért kellett egy tanácsadót is kijelölni mellé. Villani itt a vezér kíséretében 100 francia lovagot említ, de később 400 katonáról beszél, 300 fő lehetett lovas és gyalogos egyaránt (uo. 217.).

31 Waley, 1968. 87.

32 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 256.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

33 Compagni, L. I. Cap. VIII. 69.

34 „...e là si trovarono indorno di millesecento cavalieri e da dieci mila pedoni, de' quali cavalieri ve n'ebbe secento di cavallate, i meglio a cavallo che uscissono mai di Firenze, e quattrocento soldati con la gente del capitano messer Amerigo di Nerbona al soldo del comune di Firenze; e di Lucchesi vi ebbe cencinquanta cavalieri, di Pistoja sessanta cavalieri con pedoni, di Siena centoventi cavalieri, di Volterra quranta cavalieri, di Bologna e loro ambasciadori in compagnia di cento cavalieri, e di san Gimignano, di Colle, e di san Miniato, e di ciascuna terra Guelfa di Toscana v'ebbe gente a piede e a cavallo, e fuvi Maghinardo da Susinana buono e savio capitano di guerra con i suoi Romagnoli.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 217–218.

szempontból kedvezőbb Valdarnón keresztül vezetett, itt zajlottak az előző évi harcok is nagyrészt. A guelf haditanács azonban a másik, a nehezebb útvonalat választotta, megtévesztendő az ellenséget, amely a másik irányból számított a támadásra. Ezt szolgálta az a lépés is, hogy a haderő gyülekezőhelye Badia di Ripolinál volt, amely a Valdarno felé vezető útvonal elején található. Június 2-án azonban a guelfek főselege Casentino felé indult el, Dino Compagni szerint talán azért is, mert híret vették, hogy a ghibellinek el akarják foglalni Bibbiena várát, amit a firenzeiek meg akartak akadályozni.³⁵

Bibbiena az arezzói püspök tulajdona volt, de a Vieri de Cerchivel való tárgyalása után a ghibellinek közül sokan bizalmatlanok voltak vele szemben, s más történetírók is megemlítik, hogy az arezzóiak el akarták azt foglalni.³⁶ Ugyancsak szerepet játszott e döntésben, hogy a térségben, Casentino területén nagyrészt a ghibellin főurak birtokai és erődjei helyezkedtek el, és a guelfek ezek elpusztításával, feldúlásával is büntetni akarták a császárhoz átpártoló nemeseket. Giovanni Villani is megemlíti, hogy a Casentinóba vonuló sereg módszeresen pusztította a firenzeiek által gyűlölt ghibellin főúr, Guido Novello birtokait.³⁷ Oerter szerint a Firenze és Campaldino közötti 21 mérföldes utat normál esetben három nap alatt meg lehetett tenni (az Arezzóból induló ghibellinek körülbelül két nap alatt megtették Campaldinóig majdnem ugyanekkora útvonalat!).³⁸

Joggal feltételezhető, hogy a háromszoros időtartamot és a késlekedést az útba eső települések, erődök, főúri toronyépületek elfoglalása és lerombolása okozta, ami nyilván a célok között szerepelt, és a hadizsákmányt is növelte. Főként Pieve di Romena, Tartiglia és Borgo alla Collina ostroma vehetett sok időt igénybe, és e hadműveleteknek az is következménye volt, hogy e kilenc nap alatt a sereg érezhető veszteségeket szenvedett (az ennyi idő alatt megjelenő betegségek, sérülések miatt is), továbbá az elfoglalt helyeken helyőrségeket is hagyni kellett az átvonuló guelfeknek. A guelfek hadi cselvetésének következtében a ghibellinek Arezzóban gyülekező fő hadereje viszonylag későn, valószínűleg június 9-én értesült arról, hogy a guelfek főselege Casentino felől érkezik, és a császárpártiak azonnal megindultak Bibbiena vára felé, 10-én pedig már Poppinál voltak, Guido Novello, Arezzo akkori podestája váránál. Az arezzói püspök formálisan is elküldte a nyílt csata vállalására vonatkozó hadüzenetét (vagyis lovagi kesztyűjét), így nyilvánvalóvá vált,

35 *La battaglia*, 2017. 33.; Compagni, L. I. Cap. VIII. 68.

36 „Esendo gli Aretini amici di parte ghibelina feceno una compagnia e chavalcaro in Romagna, e volendo per forza pigliare una tera che si chiama Bibbiena, e non potendola avere, vi stettero a champo molti dì; e in questo parte ghueffa si raunò in aiuto della detta terra e co' molti contadini e soldati asaltorono un dì el champo de' ghibelini per uno certo tragitto di montagne, el quale non si sarebbe mai pensato...” *Cronache senesi*, 74–75. „Eo anno comune Florentie, quod erat pars Guelforum, fecit exercitum generalem contra Aretinos, qui tenebat civitatem Aricii pro parte Ghibellinorum, et, dum essent in exercitu, volendo ire supra Bibbiam, que erat castrum episcopi Aretini...” *Petri Cantinelli Chronicon*, 58. „Eodem anno fuit conflictus Aretinorum apud Bibbiam...” *Tholomei Lucensis Annales*, 217.

37 Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 218.

38 Oerter, 1968. 440.

hogy az ütközetre a közelben erre egyedül alkalmas campaldinói mezőn kerül majd sor.³⁹

Campaldino

Az 1289. június 11-én reggel a csatatérre érkező két sereg egy keskeny, délkelet-északnyugat irányban, körülbelül 300–350 méter szélességből legyezőszerűen hozzávetőleg egy kilométerre kiszélesedő, folyószerű síkságon találta magát (melynek hossza nagyjából másfél kilométer), amit észak és nyugat-délnyugat felől az Arno folyó, kelet felől a hegyek és erdők határolnak.⁴⁰ A Poppi vára (mely a folyó túloldalán volt) és a Certomondo ferences kolostor közötti és körüli területet Campaldinónak nevezték, ide érkeztek meg a harcoló felek Szent Barnabás napján, június 11-én, szombaton.⁴¹ Verőfényes nap volt, a levegő teli volt feszültséggel, mivel hónapok óta nem esett,⁴² így nemsokára felhők torlódtak az égen, és délután óriási zivatar tört ki, ami jól jöhetett a csatából menekülő veszteseknek, mert valószínűleg ez vetett véget az üldözésnek. A mezőt jó néhány patak szeli át, de ezek a fentiekben jelzett időjárási tényezők miatt a harcoló feleknek nem jelenthettek akadályt.

A terep tökéletes volt egy nagy lovagkori ütközet megvívására, és kifejezetten kedvezett a lovasság által alkalmazott harcmodornak. A két sereg fegyverzete nem tért el lényegesen egymástól, Oerter szerint a lovagok szinte teljesen ugyanolyan fegyverzetben harcoltak, mint Nagy Károly korában.⁴³ Védelemre a kard és a lándzsa ellen a sodronying szolgált, amely a sisakot is kiegészítve védte a torkot és a füleket, s a lovasoknál a nehéz páncélzat, illetve a páncéllemezek és a pajzs jelentették a védelmet. Támadásra a lándzsa és a kard, valamint a csatabárd voltak használatban, a gyalogosoknál szintén a lándzsa (ekkoriban már inkább az alabárdhoz hasonló formában, mivel a végénél ellátták éllel, főleg a lovak inainak elvágására, valamint horoggal, hogy a lovagok páncélzatának réseibe beakasztva leránthassák őket a nyeregből), az íj és a számszerű, a rövid kard, illetve az íjások védelmére nagy alakú, többnyire téglalap formájú pajzs. Technikailag sokat fejlesztettek a fegyverzeten az idők során, de alapfunkciója ugyanaz maradt. A gyalogosoknak a védekezésre alkalmas ruházata és páncélzata sokkal szegényesebb volt (kivéve a professzionális zsoldosokat és a gazdagabbakat, ugyanis az anyagi helyzet meghatározó volt e szempontból is), és sokan alkalmazták fegyverre átalakítva, hosszú nyélllel ellátva a köznapi használatban levő mezőgazdasági eszközöket is.⁴⁴ A fegyverzet

39 Uo. 444.

40 Uo.

41 „...nel piano a piè di Poppi nella contrada detta Certomondo, che così si schiamava. Il luogo è una chiesa di fra' minori, che v'è presso, e un piano, che si chiama Campaldino ... e ciò fu un sabbato mattina addi undici di giugno el dì santo Barnaba apostolo li anni di Cristo MCCLXXXIX.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 219.

42 *La battaglia*, 2017. 39–40.

43 Oerter, 1968. 434.

44 Lásd erről bővebben Marco Giuliani ismertetőjét: *La battaglia*, 2017. 62–71.

mellett a harci tapasztalatok és a katonai erények is számítottak, e vonatkozásban talán a ghibellinek álltak jobban.

A fegyverzet, felszerelés különbözősége tehát nem lehetett jelentős, vissza kell azonban térnünk a két sereg létszámának kérdésére. Ha Villani adatait tekintjük (11 600 guelf 8800 ghibellin ellen), akkor a létszámfölény a guelfeknek kedvezett. Ez a közel 3000 fős különbség azonban kevés lett volna ahhoz, hogy ekkora létszámú seregek csatáját eldöntse, ráadásul, mint már az előzőekben utaltunk rá, bizonyosak lehetünk abban, hogy a guelfek kevesebben érkeztek Campaldinóhoz, mint amennyien elindultak (ugyanazt viszont a ghibellinek esetében nincs okunk feltételezni, mivel nem ellenséges területen haladtak át). Oerter érvei meggyőzőek azzal kapcsolatban, hogy az ellenséges területen hagyott helyőrségek, a harcokban megsebesültek (és természetesen a halottak) mellett a vonuló sereg oldalvédjeit is le kell vonnunk az indulók létszámából, és valószínű az is, hogy a Valdarnóban támadást színlelő csapatok létszáma sem volt jelentéktelen. Oerter becslése szerint körülbelül 1500 lovas és 8000 gyalogos érkezhetett meg a Guelf Liga Firenzéből induló, illetve Monte al Prunónál a csatlakozó szövetségeseikkel kiegészülő haderejéből.⁴⁵ Talán az sem véletlen, hogy a guelf sereg összlétszámából csak a lovasságét megadó Dino Compagni is 1300 lovaszt említ,⁴⁶ továbbá a csatát és előzményeit részletesen tárgyaló, 2017-ben megjelent firenzei munka is 1000 fölötti (de nem 1600!) lovasról ír,⁴⁷ azon megfontolás alapján, hogy a 13–14. századi csatákban a lovasság-gyalogság arányt többnyire 1:10-nek vehetjük (aminek a ghibellinek létszáma, 800, illetve 8000 meg is felel, bár meg kell jegyeznünk, hogy ez nem volt kötelező szabály, sok esetben eltértek tőle).

Mindezek figyelembevételével biztosan állíthatjuk, hogy a két sereg közötti különbség semmiképpen nem volt olyan mértékű, mint amit Giovanni Villani adatai mutatnak, bár nem kétséges, hogy talán 1000–1500 főnyi előny volt a guelfek oldalán, és ami ennél is fontosabb, hogy a számbeli fölény főleg a lovasságnál lehetett domináns, ez talán másfélszerese is volt a ghibellinekének (mint már utaltunk rá, ebben a korban, főleg a nyílt mezőn vívott csatában, a lovasság volt a döntő tényező, eltekintve persze néhány speciális esettől). Cherubini helyesen állapítja meg, hogy a ghibellin sereg gyengébb volt ugyan a guelfekénél, főleg a lovasság vonatkozásában, de nem annyira, hogy ez önmagában eldöntötte volna a csatát.⁴⁸

A két sereg fegyverzetében és létszámában tehát nem volt olyan jelentőségű különbség, ami az összecsapás kimenetelét meghatározta volna. A guelfek győzelme elsősorban két zseniális taktikai lépésnek volt köszönhető, melyek közül az egyiket a kortárs történétírók és a kutatók alig hangsúlyozták ki, pedig számomra ez tűnik a legfontosabb tényezőnek (a másik döntő lépés ugyanis ebből az elsőből következett). Az ütközet előtt a guelfek haditanácsot tartottak, melyen az egyik ta-

45 Oerter, 1968. 439., 446.

46 Compagni, L. I. Cap. VIII. 69.

47 *La battaglia*, 2017. 41.

48 *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

pasztalt lovag, a San Miniato-beli Mangiadori báró⁴⁹ azt javasolta, hogy hagyják az ellenséget támadni, és a biztos védelemből induljanak majd ellentámadásra. A francia vezérek megfogadták ezt a tanácsot, és ezzel nagy lépést tettek az ütközet megnyerésére. A szokásoknak megfelelően az első hadsor közepére rendelték egy válogatott egységet (feditori vagy feritori), a „sebzőket”, akiknek most az ellenség első csapását kellett feltartóztatniuk. Ezek lovasok voltak, kétoldalt az íjászok és az őket védő pajzsos gyalogosok helyezkedtek el.⁵⁰ Létszámuk 150 főt tett ki, Vieri de Cerchi vezette és állította össze őket, aki bár az egyik lábán sérülést szerzett, vállalta a harcot, sőt egyik fiát és unokatestvérét is ide sorolta, ráadásul az ugyanazon kerületben lakó Dante Alighierit is beválogatta a feditorik közé, ami nagy megtiszteltetésnek számított, mivel itt voltak a legközelebb a halálhoz, tehát csak a legbátrabbak kerülhettek közéjük. A firenzeiek hadrendjét általában Giovanni Villani leírásából rekonstruálják a kutatók, mivel ez a legrészletesebb.⁵¹

A guelf sereg közepén tehát a lovasság helyezkedett el, valószínűleg nyolc sorban, egyenként 150 emberrel, míg kétoldalt az íjászok, pajzshordozók és a lándzsások voltak.⁵² Mögöttük mintegy második hadsorként középen a nehézgyalogosok a firenzei harci szekérrel, ezek mögött legvégül pedig a trén, ami az ide vezető terepviszonyok miatt valószínűleg nem szekerekből állt, ahogyan Oerter feltételezi, hanem máhás lovak és öszvérek alkothatták a zömét. Mindez akadályként is szolgált azzal a lehetőséggel szemben, hogy az ellenség a guelfeket a folyóba szoríthassa. A csatamező északkeleti része mellett, egy erdős domb mögötti vízmosásban rejtették el a tartalékot (riscossa) 200 pistoiai és luccai lovassal és gyalogossal, élükön Corso Donati firenzei lovaggal, aki végül döntő szerepet játszott a guelfek győzelmében. Tévedés azonban Giovanni Villani és az őt követő kutatók állítása, miszerint a tartalékot az ütközetbe való konkrét beavatkozásra szánták. Előfordult persze sok csatában ez, és egyik alapvető funkciója volt ennek az egységnek, de a tartalék vagy utóvéd fő feladata a haderő visszavonulásának fedezése volt vere-ség esetére, a nagyobb veszteségek elkerülésére. Az adott terepviszonyok között, a viszonylag szűk szorosban ennek döntő jelentősége lehetett. A ghibellinek győzelme esetén ugyanis a hegynek felfelé menekülő guelfeket könnyedén lenyilazhat-

49 „Messer de' Mangiadori báró San Miniatóból, a bátor és hadakozásban jártas lovag, miután összegyűjtötte a lovagokat, ezt mondta nekik: Urak, Toscanában az volt a szokás, hogy a csatákat sikeres rohammal nyerjék meg; nem tartottak sokáig, és kevés ember halt meg, mert nem volt szokásos az öldöklés. Most megváltozott ennek a módja, és [csak] nagyon szilárd helytállással lehet győzni. Ezért azt tanácsolom nektek, hogy tartsátok magatokat erősen, és hagyjátok őket roharni.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

50 „A vezérek a sereg élére rendelték az élharcosokat, akárcsak a pajzshordozókat, akiket fehér mezőben vörös lilios pajzsokkal elől helyeztek el.” Compagni, L. I. Cap. X. 69.

51 „Messer Amerigo e li altri capitani Fiorentini si schierarono bene e ordinatamente, facendo cento cinquanta feditori de' migliori dell'oste, de' quali furono venti cavalieri novelli, che si fecero quel giorno (...). E ciò fatto si lasciarono di costa ciascuna ala della schiera di pavesari, e balestrieri, e di pedoni, e lanze lunghe, e la schiera grossa, di dietro a' feditori similmente laschiarono di pedoni, e dietro tutta la salmeria raunata per ritenere la schiera grossa, e di fuori delle dette schiere misero duecento cavalieri e pedoni Lucchesi e Pistolesi e altri forestieri, onde fu capitano messer Corso Donati, ch' era allora podestà di Pistoja; e ordinarono, che se bisognasse fedisse per costa sopra i nemici.” Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 219.

52 Villari, 1898. Vol. I. 256–257.; Oerter, 1968. 445–446.

ták, illetve lekaszabolhatták volna, ezt csak a menekülési útvonal közelében elhelyezkedő tartalék akadályozhatta meg.⁵³

A ghibellin koalíció hadereje, mint már említettük, Giovanni Villani adataira alapozva 800 fő lovasban és 8000 gyalogosban határozható meg, s Villani azt is kiemeli, hogy a guelfeknek kétszer akkora lovassága volt, mint az arezzóiaknak.⁵⁴ A ghibellinek három részre osztották lovasságukat: 150 fő Guido Novello vezetésével a certomondói kolostor dombja mögött helyezkedett el tartalékként, a maradék 650 pedig két csatasorban, az elsőben 300, a másodikban 350 emberrel, a támadásra, lovasrohamra állt fel. Az első hadsor élére 12 válogatott lovagot állítottak, melyek szerepéről két nézet alakult ki a kutatók körében (e vonatkozásban Villani nem ad pontos felvilágosítást).⁵⁵ Az egyik lehetőség az, hogy mivel ők készültek támadásra, a 12 válogatott lovag kapta a „hegy” szerepét egy ékszerű alakzatban történő lovasrohamban. A másik lehetőség, hogy a 300 lovast 25 fős rajokra osztották és ezek élére állították parancsnokként a kiválasztott lovagokat. Annyi bizonyos, hogy az első hadsort szorosán követte a második 350 lovas, és együttesen adták a támadás lendületét. Mögöttük helyezkedett el a gyalogság, amelynek feladata a támadás követése, majd megérkezéskor a lovasság megsegítése volt a szokásosan kialakuló kézitusában, illetve azonnali áttörés esetén a visszamaradó ellenség elfogása vagy lekaszabolása.⁵⁶

Az ütközet, némileg meglepő módon, az arezzói lovasság támadásával kezdődött, pedig az mindenképpen jelentős létszámhátrányban volt az ellenséghez képest. E ténynek többféle magyarázata lehetséges, ezek közül az egyik az, hogy a ghibellinek előbb megunták, hogy a két sereg farkasszemet nézzen egymással, mivel, mint tudjuk, a guelfek védelemre rendezkedtek be. Nagy melegben, fülledt időben (esetleg tűző napon) a páncélos lovasságnak (de még a gyalogosoknak is) rendkívül megterhelő volt hosszabb időn át várakoznia, és valószínű, hogy az arezzóiak mihamarabb dűlőre akarták vinni a csatát, még a kora délutáni tikkasztó hőség (vagy a várható zivatar) előtt. Ezenkívül – Villani megállapítása szerint – az is egyértelmű, hogy bíztak a vitézségükben és magasabb szintű képzettségükben, sőt a firenzei lovagokat talán le is nézték asszonyosan cicomás, túldíszített öltözködésük és hajviseletük miatt.⁵⁷ A lovagi felfogás szerint a személyes vitézség döntő tényezőnek számított a csatákban, kétszeres túlerő ellen még illett harcba bocsátkozni (jelen esetben ilyen arányú különbségről szó sem volt a két sereg között), és az is lehetséges, hogy az arezzóiak szemé előtt még ott lebegett a sienaiak példája, akik

53 *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

54 „...e così fecero, e furono da ottocento cavalieri e da ottomila pedoni molto bella gente di molti savi capitani di guerra, che avea tra loro, che quivi era il fiore de' Ghibellini di Toscana, e della Marca, e del Ducato, e di Romagna, e tutta gente costumata in arme e in guerra...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 218.

55 „E così li Aretini dalla loro parte ordinarono saviamente loro schiere, però ch'aveano, come detto avemo, buoni capitani di guerra, e fecero molti feditori in quantità di trecento, in fra' quali aveano eletto dodici de' maggiori caporali, che vi fossero, e fecionsi nominare paladini...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 220.

56 Davidsohn, 1908. 344–345.; *La battaglia*, 2017. 47.

57 „...e richiesono di battaglia i Fiorentini, non temendo perchè i Fiorentini fossero due cotanti cavalieri, che loro, ma dispregiandoli dicendo, che si lischivano come donne, e pettinavansi le zazzere, e aveanli molto a schifo e per niente.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 218.

az 1260. évi montaperti csatában bátor támadó taktikával legyőzték a túlerőben levő guelfeket.⁵⁸

A ghibellin lovagok többsége tehát türelmetlenül várta az ütközetet, de voltak a csata vállalásának ellenzői is. A két legbátrabb és legtapasztaltabb kapitány, Guglielmo dei Pazzi és Buonconte da Montefeltro⁵⁹ ellenezte a campaldinói síkon történő ütközetet, Davidsohn szerint az ellenség számbeli fölénye miatt,⁶⁰ én azonban úgy gondolom, hogy inkább a kedvezőtlen terepviszonyok miatt lehetett ez, hiszen a csatater ghibellinek felőli részének a vége teljesen összeszűkült, ami valószínű csapdaként szolgálhatott egy vereség esetén a menekülőkhöz számára (mint ahogyan így is történt). Cherubini azonban úgy véli, hogy a csata vállalása a maga kockázataival együtt teljesen tudatos és megfontolt döntés volt, ezzel akarták ugyanis a ghibellinek megakadályozni, hogy az ellenség a területeikre törve kirabolja és elpusztítsa a püspök és az arezzói nemesek birtokait és várait.⁶¹ Kétségtelen, hogy a történetírók közül Giovanni Villani⁶² és Leonardo Bruni⁶³ állításai megerősítik ezt a tényt. Az eltérő vélemények főleg azon alapultak, hogy Pazzi és Montefeltro tisztán katonai-stratégiai megfontolások, a püspök és valószínűleg Guido Novello gróf viszont ezen túlmenően a birtokaik és annak lakossága megvédelmezésének szempontjai szerint döntöttek a csata vállalásának kérdésében. Mindenesetre Guglielmo dei Pazzi, aki az idős püspök rokona volt, azzal próbálta segíteni őt, hogy ruházatát és hadi jelvényeit kicserélte vele a csata előtt, de végül bátorsága és önfeláldozása hiábavalónak bizonyult.⁶⁴

„San Donato, cavaliere” csatakiáltással megindult tehát a ghibellinek támadása, a lovasságot pedig követte a gyalogság rohama is. Minden alapot nélkülöznek azon állítások, melyek szerint a lovasság sikeres rohama azt eredményezte, hogy a két haderőnem elszakadt egymástól, és nem tudott együttműködni. Kétségtelen azonban, hogy klasszikus esetben egy csatamezőn a két sereg lovassága egymásnak ront, és a két gyalogság nagyjából egyforma utat megtéve követi a lovasságot. Itt azonban a ghibellin gyalogságnak kétszer akkora távolságot kellett megtennie, mint a szokásos esetekben, így természetes, hogy némileg lemaradt a megszokott követési időhöz képest. A 650 lovas lendületes rohama elsöpörte a védekező guelf lovasságot, és hátrébb szorította a gyalogságot is, de elakadt annak

58 Scardigli, 2012. 434.

59 „...Boncontes, de quo hic fit mentio, juvenis strenuissimus armorum, qui in conflictu aretinorum apud Bibienam, missus a Guilielmino episcopo aretino ad considerandum statum hostium, retulit, quod nullo modo erat pugnandum.” Benvenuto, 1887. 157.

60 Davidsohn, 1908. 344.

61 *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

62 „E raunata la detta oste isciesono nel piano di Casentino guastando le terre del conte Guido Novello, ch'era allora podestà d'Arezzo. Sentendo cioè il vescovo d'Arezzo con li altri capitani di parte Ghibellina, che assai ve ne avea dentro de' nominati, presono per partito di venire con tutto loro podere a Bibiena, perchè non ricevesse il guasto...” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 218.

63 „Aretini primum recta via copiarum adventum expectabant: sed postquam ex fuga et trepidatione hominum pecorumque in Casentinati hostes adesse cognovere, et circa Puppium cuncta ferro igneque vastari, confestim omnibus equitum peditumque copiis Aretio profecti, Bibienam venerunt.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76.

64 Davidsohn, 1908. 347.

tömegében, így a szokásos kézitusa alakult ki a csatatéren.⁶⁵ A nyeregből kivetett és szétszórt guelf lovasság a gyalogosai fedezékében újraszervezte sorait, és készült az ellentámadásra.⁶⁶ Eközben a ghibellinek gyalogsága is odaért a frontvonalra, és belevetvén magát a küzdelembe, megpróbálta rövid kardokkal az ellenség lovai alá kúszva elválni azok térd mögötti ízületét, vagy felválni a hasát.⁶⁷ E hadművelet célja nyilvánvalóan csak az lehetett, hogy csökkentse a guelfek lovassági fölényét, és a lovasokat gyalogos harcra kényszerítse.

Leonardo Brunitol eredeztethető azon téves állítás, miszerint a ghibellinek vereségét a lovasságuk és a gyalogságuk egymástól való elszakadása és együttműködésük hiánya okozta volna,⁶⁸ ami abból következett, hogy az arezzói lovasroham túl sikeres volt, és túl messzire távolodott az őt követő gyalogságtól az ellenség üldözése közben. Márpedig az ellenséget a ghibellin lovasság azért sem üldözhetette túl nagy távolságra, mert a felsorakozott guelf haderő mögött ott volt az Arno folyó, így egyszerűen nem volt terük a menekülésre, legalábbis hátrafelé (a guelfek hadrendjét legalább 200-300 méterrel a folyó elé kellett felállítani, s a választott taktika miatt az esetleges meghátrálásra – de nem menekülésre – is teret kellett hagyni).

Ugyancsak minden alapot nélkülöz Oerter azon állítása, hogy a ghibellinek lovasrohama több tényező miatt lendületét veszítette, ezért nem tudta elsőre áttörni az egész guelf haderő védelmi rendszerét és e rohammal a döntő győzelmet kiharcolni.⁶⁹ Oerter egyik érve az, hogy mivel a csatamezőt kis patakok keresztezik, ez fékezőleg hatott a lovasság és a gyalogosok lendületére. Megfeleldezik azonban arról, hogy az előző télen rendkívül kevés csapadék volt, már hónapok óta nem esett, így a patakok vize roppant sekély lehetett (a kisebbek akár ideiglenesen ki is száradhattak), így ez a lovasság számára semmiképpen sem jelenthetett komoly akadályt, lendületből átugrathattak rajtuk. Oerter másik érve, hogy a mező éppen a ghibellin támadás irányába emelkedik (ami persze logikus, hiszen az Arno folyásával ellentétes irányba támadtak), a terep meg szemlélése után (melyre 2017 nyarán nyílt lehetőségem) teljesen tarthatatlannak tűnik. Szemmel alig észre vehető ugyanis ez a lejtés, inkább csak annak tudatában érzékelhető, hogy a folyók általában a magasabb terület felől folynak az alacsonyabb felé. A mező két végpontja között a szintkülönbség szinte érzékelhetetlen, ez sem a lovasság, sem a gyalogság

65 „...i feditori delli aretini si misono con grandissima baldanza a sproni battuti a fedire sopra l'oste de' Fiorentini, e l'altra loro schiera conseguendo appresso...” Villani, 1802. Vol. 4. Cap. CXXX. 220., 221.; Scardigli, 2012. 435.

66 Villari, 1898. Vol. I. 257.

67 „Az arezzóiak karddal a kezükben négykézláb a lovak hasa alá kúsztak, és felhasították azokat...” Compagni, L. I. Cap. X. 70.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

68 „Először ugyanis a lovasok ütköztek össze s az arezzói lovas-csapatok oly erővel támadták meg és tiporták le a firenzei lovas-csapatokat, hogy ezek szétszórtva és megfutamítva kényszerűségből gyalogosaikhoz menekültek. Ez okozta, hogy az arezzóiak később a csatát elvesztették, mert a győztes lovasok a menekülők üldözése közben saját gyalogos csapataikat messze maguk mögött hagyták s azontúl többé együtt sehol sem verekedhettek, hanem a lovasok külön, a gyalogosok támogatása nélkül, magukban és magukért s a gyalogosok is magukban, a lovasok segítsége nélkül harcoltak. A firenzei lovasok épp ellenkezőleg, a gyalogosokhoz menekülve és velük egy hadtestet képezve, könnyen győzték le előbb a lovasokat, aztán a gyalogosokat.” Bruni, 1921. [1436.] 20–21.; Petrocchi, 1984. 26–27.

69 Oerter, 1968. 447–449.

számára nem jelenthetett problémát. Oerter harmadik érve már komolyabban számításhoz jöhet: arról van ugyanis szó, hogy mivel a ghibellinek, saját oldalukról támadva, körülbelül harmadannyira széles mezőről indultak el, elkerülhetetlen volt az arcvonaluk menet közbeni kiszélesítése, hogy felvegyék az ellenség védelmi állása által meghatározott szélességet. Ellenkező esetben ugyanis a középen benyomuló lovasságot a guelfek gyalogsága rövid időn belül bekeríthette volna. E tényező jelentőségét nem szeretném kisebbiteni, a problémát azonban az arezzói lovasság másképpen is megoldhatta: a középen előrenyomuló első hadsor mögött haladó második sorra bízhatta a szélső hadállások támadását.

Perdöntő jelentőségű azonban e kérdésben magának Danténak a tanúsága, aki a csata kellős közepén, a legelső hadsorban küzdött, és komoly életveszélynek volt kitéve, mint ahogyan ezt Leonardo Bruni is leírja.⁷⁰ Dante egy Bruni által még olvasott, azóta sajnos elveszett levelében maga is azt írja, hogy a csata elején nagy félelmet élt át, mivel úgy tűnt számára, hogy a ghibellinek lovasrohama után szétszóratra veszíteni fognak, s a csata esélye csak később változott meg.⁷¹ Egy ideig azonban kemény kézitusa folyt, melyben egyik fél sem tudott felülkerekedni. Nem változtatott a guelfek helyzetén és az ütközet állásán az sem, hogy a gyalogság mögött a firenzei lovasság összeszedte magát és ellentámadást indított (túl nagy lendületet nyilván nem vehetett, ugyanis ehhez egyszerűen nem volt elegendő hely). Ennek során Guillaume du Durfort, a fővezér tanácsadója elesett, Amerigo di Nerbona pedig az arcán megsebesült. Leonardo Bruni (akiről ne feledjük, hogy arezzói származású volt) Firenze történetéről szóló művében leírja, hogy a ghibellinek már győztesnek érezték magukat a kézitusa során,⁷² s a későbbi kutatók közül Schmeidler is úgy véli, hogy a csatában az arezzóiak kezdtek felülkerekedni.⁷³

A kialakult patthelyzetnek egy váratlan fordulat, egy zseniális harcászati felismerés vetett véget, aminek megvalósítása Corso Donati nevéhez fűződik. Már

70 „...elismerést érdemlő jeles ifjúként hősiiesen küzdött a lovasok során legelül abban a nagy és emlékezetes campaldinói csatában, amikor is komoly veszedelemben forgott.” Bruni, 1921. [1436.] 20.

71 „Tíz esztendő múlt el már ugyanis a campaldinói csata óta, melyben a ghibellin-párt jóformán teljesen tönkrement és szétszórattott s amelyben én, mint a fegyverforgatásban nem egészen gyermek, sok szorongással, de a végén mégis örvendve a küzdelem változott esélyén, szintén részt vettem.” Idézi: Bruni, 1921. [1436.] 21. „...dieci anni erano già passati dopo la battaglia di Campaldino, nella quale la parte ghibellina fu quasi al tutto morta e disfatta; dove mi trovai non fanciullo nell'armi e dove ebbi temenza molta, e nella fine allegrezza grandissima per li varii casi di quella battaglia.” *La battaglia*, 2017. 3.

72 „Atque primo statim congressu tanta fuit hostium vis tantisque ardor, ut magna pars florentinorum equitum prosterneretur: reliqui vero in fugam versi, recipere se ad maiorem aciem coacti sunt. Hoc igitur prosperum antesignanorum certamen magno clamore persecutus reliquis Aretinorum equitatus, in ipsam maiorem aciem delatus est tanto quidem ardore, ut impetus eius sustineri nequiverit, pulsusque campo florentinus equitatus compelleretur ad peditem refugere... Aretini enim primo in impetu victoriam reposuerant...” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76.

73 „Corso Donati mit 150 Luccheser und Pistojeser Rittern fiel den bereits beinahe siegreichen Aretiner Ghibellinen in die Flanke und entschied dadurch die Schlacht, das ist hier einseitig zugunsten der Lucchesen gewandt.” *Tholomei Lucensis Annales*, 217.

a kortárs történetírók, így Dino Compagni,⁷⁴ Giovanni Villani,⁷⁵ valamint Luccai Ptolemaiosz⁷⁶ is megállapították, hogy a campaldinói ütközetet Corso Donati döntötte el a firenzeiek és a guelfek javára, s e tény a szakirodalomban is egyöntetűen elfogadott.⁷⁷ Donatinak a csatába való beavatkozása nyílt parancsmegtagadás volt,⁷⁸ ugyanis szigorúan meghagyták neki – fej- és jószágvesztés terhe mellett –, hogy csak kiadott parancs esetén hagyhatja el hadállását a rá bízott tartalékkal. Corso Donati ütközetbe való beavatkozásának okáról Giovanni Villani – és állításait kritika nélkül elfogadva sok kutató – ellentmondásosan nyilatkozik. Először azt írja, hogy Donatinak parancsa volt arra, hogy támadja oldalba az ellenséget,⁷⁹ majd a következő oldalon leírja, hogy Donati határozott parancsot kapott a helyén való kitérésre, ő azonban már a csata elején beavatkozott az ütközetbe.⁸⁰ Ugyancsak ellentmondás, hogy az előző sorokban meg azt állítja, hogy a guelfek gyalogos szárnyai már megkezdték az ellenség bekerítését.⁸¹ Ha ez igaz lett volna, akkor Donati parancsmegtagadással történő beavatkozásának semmi értelmes hadászati indoka nem lett volna!

Villani ellentmondásos állításaira már az őt olvasó és felhasználó Leonardo Bruni is felfigyelt,⁸² és azzal próbálta azokat feloldani, hogy Donati beavatkozásának okát és időpontját a lemaradó ghibellin gyalogságnak a csatába érkezéséhez kötötte, szerinte ugyanis Donati meg akarta akadályozni az arezzói lovasság és gya-

74 „Messer Corso Donati a pistoiakiak dandárjával oldalba támadta az ellenséget. Hullottak a nyilak, amelyekből az arezzóiaknak kevés volt, és oldalból támadták őket, ahol fedezetlenek voltak.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

75 „...e messer Corso Donati, ch’era da parte con Lucchesi e Pistolesi e avea comandamento di stare fermo e non fedire sotto pena della testa, quando vidde cominciata la battaglia disse, come valente cavaliere: Se noi perdiamo, io voglio morire nella battaglia co’ mi cittadini; e se noi vinciamo, chi mi vuole venga a noi a Pistoja per la condannagione; e francamente si mosse con sua schiera, e fedio i nemici per costa, e fu gran cagione della loro rotta. E ciò fatto, come piacque a Dio i Fiorentini ebbono la vittoria, e li Aretini furono rotti e sconfitti...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221.

76 „Traditur autem, quod in dicto Florentini strenuissime se habuerunt, sed Lucani frugerunt aciem, quia percusserunt a latere et cum balistis Gioldonerios verterunt ad fugam, qui sagiptas ferre non poterant.” *Tholomei Lucensis Annales*, 217. B.

77 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 258.; Oerter, 448.

78 Villari, 1898. Vol. I. 257.; Davidsohn, 1908. 346.; Scardigli, 2012. 435.

79 „...onde fu capitano messer Corso Donati, ch’era allora podestà di Pistoja; e ordinarono, che bisognasse fedisse per costa sopra i nemici.” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXX. 220.

80 „...e messer Corso Donati, ch’era da parte con Lucchesi e Pistolesi e avea comandamento di stare fermo e non fedire sotto pena della testa, quando vidde cominciata la battaglia disse, come valente cavaliere...” Uo. 221.

81 „...e con l’ale ordinate da ciascuna parte de’ pedoni rinchiusiono intra loro i nemici combattendo aspramente buona pezza...” Uo.

82 „Et iam pedestris Aretinorum superveniebat acies, quae relicta ab equitibus suis, cum illi sedentes persequerentur, nondum sese pugnae miscuerat. Ea si equitibus suis coniungeretur, inclinare ad Aretinos victoria haud dubie videbatur. Inter haec Cursius Donatus, qui extraordinariae praeerat aciei, intellecto suorum periculo, etsi praeceptum fuerat, ne iniussu ducis praelium iniret, tamen perniciosum ratus ultra differre, »Adoriamur, inquit, commilitones, hostium equitatum, priusquam pedes earum se immisceat pugnae. Neque vero me in tanto discrimine civium meorum aut praeceptum ducis aut poena deterret. Si enim vincimur in acie illa, morituro non ultra formidanda est poena. Sin, ut spero vincerimus, tunc Pistorium veniat, qui supplicium de nobis sumere volet.« His dictis, cum aciem concitasset, ex transverso hostem invadit.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 76–77.

logság egyesülését és együttműködését. Leonardo Bruni magyarázata azonban cáfolható más korabeli történetírók, főleg a csata időszakában a firenzei priori tisztséget ellátó Dino Compagni azon állításával, miszerint a ghibellin gyalogosok tudatosan törekedtek a guelf lovasság számbeli fölényének csökkentésére azok lovainak leölésével. A ghibellin gyalogság, ha némi késéssel is, de odaért a csatába, és már előzőleg aktívan részt vett benne!

Corso Donati kitűnő katona és parancsnok volt, és a csatába akkor avatkozott be, amikor az ellenség erősen szorongatta a guelfeket, s talán maga is úgy látta, hogy az ádáz küzdelemben inkább vesztesre állnak! Donati azonban nemcsak bátran, szó szerint halált megvető bátorsággal (vereség esetén fejét vehették volna), hanem rendkívüli helyzetfelismeréssel cselekedett. Ezt persze megkönnyítette az a tény, hogy Mangiadori báró javaslata következtében az ütközet közelében rejtőzött a tartalékkal (tőle talán 100–150 méterre tombolt a csata, amelyet a fák között megbújva akár a dombtetőről is végig láthatott), így pillanatok alatt az ellenség oldalánál termett, s a magasabb pozícióból indított rohama minden ellenállást elsöpört.

Lényeges e kérdésben Oerter megfontolása is, miszerint a beavatkozási parancs megadására jogosult személyek ekkor már cselekvésképtelenek voltak, hiszen Durfort már meghalt, Nerbona pedig megsebesült, s az ütközet kellős közepéről talán nem is tudott értesítést küldeni a tartalék bevetésére.⁸³ A Donati vezette tartalék rohama után valószínűleg pillanatokon belül megindult a ghibellinek visszavonulása, illetve menekülése, ami nemcsak a támadás váratlanságával, hanem annak irányával is magyarázható. Az a veszély fenyegetett ugyanis, hogy a keleti oldal felől elsöprő lendülettel támadó guelfek a folyóba szorítják őket, s nagy részüket lemészárolják (az Arno vízállása nem lehetett túl magas, de a süppedékes talajú folyómeder a páncélos lovasság és a nehéz fegyverzetű gyalogság számára a védekezési képességet minimálisra redukálta volna).

A tartalék bevetésének kérdéséhez kapcsolódik a campaldinói csatára vonatkozó legsúlyosabb tévedés, ami egyértelműen Giovanni Villanitól származik. Villani szerint az ütközetnek két döntő mozzanata volt: az egyik a Corso Donati vezette guelf tartalék bevetése, a másik pedig az, hogy a Villani által gyávnak tartott Guido Novello, a ghibellin tartalék parancsnoka Donatival ellentétben nem avatkozott be a csatába, hanem elfutott, és közeli várába, Poppiba menekült.⁸⁴ A szintén kortárs történetíró, Dino Compagni jóval semlegesebben fogalmaz, mellőzi az értékelő mozzanatok.⁸⁵ Hasonlóan ír e kérdésről később a kutatók közül

83 Oerter, 1968. 448., 450. Oerter szerint egyébként Giovanni Villani és a későbbi kutatók tévesen állítják, hogy Corso Donati Pistoia podestája lett volna, ez ugyanis a megbetegedett Antonio de Roglieris da Parma helyére ideiglenesen lépő pistoiai népkapitány, Tommaso di Pavarano tisztsége volt, Donatit pedig a podestát helyettesítő népkapitány helyére hívták meg, szintén helyettesként. Uo. 445. 44. jegyz.

84 „...salvo che il conte Guido Novello, ch'era con una schiera di cento cinquanta cavalieri, ordinato di fedire per costa, non si ardio di fedire alla battaglia, ma rimase e poi si fuggi a sue castello.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 220.

85 „Guidó gróf nem várta be a csata végét, hanem kardcsapás nélkül távozott.” Compagni, L. I. Cap. X. 71. „Il conte Guido non aspettò il fine, ma senza dare colpo di spada si partì.” *La battaglia*, 2017. 30.

Montanelli és Canaccini is,⁸⁶ közölvén a gróf visszavonulásának tényét, bár Canaccini egyébként azt hozza fel indoklasként, hogy Guido Novello a csata előtt kedvezőtlen jóslatot kapott Guido Bonattitól, a kor híres asztrológusától, és ezért nem avatkozott be.⁸⁷ Ennél azonban jóval észszerűbb és megalapozottabb azon tény, amit már Leonardo Bruni állít,⁸⁸ és Montanelli is utal rá, nevezetesen, hogy Novello már veszni látta a csatát, és ezután távozott a harcmezőről.⁸⁹

Két kitűnő hadtörténész, Oerter és Scardigli azonban sokkal határozottabban cáfolja a Villani óta általánosan elterjedt nézetet Guido Novello állítólagos gyávaságáról. Oerter mutat rá először arra a döntő jelentőségű tényre, hogy a csatától mintegy 1-1,5 kilométerre tartalékban maradt Novellónak semmiképpen nem lehetett módja a beavatkozásra, hiszen Donatinak éppen a közeli elhelyezkedés tette azt lehetővé.⁹⁰ Ebből a távolságból nem képezhetett ellenerőt Donatival szemben, mivel nem is észlelhette idejében a gyors oldaltámadást, s utána, amire beavatkozik, már szembe is kerül a menekülő ghibellinek egyre szűkebb területre szoruló tömegével. (A beavatkozás révén először tulajdonképpen saját, szembefutó embereit kellett volna legázolnia!) Guido Novello tapasztalt katona volt, nyilvánvaló lehetett számára a beavatkozás értelmetlensége, és emberei teljesen fölösleges halálának elkerülése volt a célja. Ugyanezt az álláspontot képviseli Scardigli is.⁹¹

Joggal merül fel a kérdés, hogy ha Guido Novello a csatában stratégiaileg és katonailag teljesen észszerűen és az adott helyzetnek megfelelően cselekedett, miért állították be visszavonulását gyáva menekülésnek a firenzei történetírók, és nyomukban, teljesen tévesen, a történészek többsége is. A magyarázat abban rejlik, hogy Firenzében rendkívüli módon utálták, gyűlölték Guido Novello grófot, és befeketítésével is bosszút akartak állni rajta. Ezen ellenszenv eredetéről már Machiavelli is tudósít Firenze történetéről írt művében.⁹² Az 1260-ban a ghibellinek által megnyert montaperti csata után Giordano di Anglona, San Severino grófja, Manfred szicíliai király unokaöccse Guido Novello grófot nevezte ki a Nápolyi Királyság helytartójának és Firenze kormányzójának, aki Empoliba összehívta a ghibellineket tanácskozásra, s itt felmerült az a lehetőség, hogy a guelfek megtörése céljából le kell rombolni az egész várost. Úgy tűnik, hogy az egyik legkitűnőbb császárpárti

86 Canaccini, 2006. 24. Hasonló tömörséggel fogalmaz Tommaso Montauri sienai krónikája is: „...il conte Guido podesta d'Arezzo fugì...” *Cronache Senesi*, 227.

87 Canaccini, 2006. 19., 24.

88 „Novellus autem comes aciem cui praeerat non item in auxilium suorum adduxit: sed ubi implicatum vidit equitum agmen, princeps fugam arripuit.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

89 „...Guido Novello che, vedendo la partita persa, rinunziò a parteciparvi e fuggì coi suoi per rinchiudersi nel castello di Poppi.” Montanelli, 1969. 255.

90 Oerter, 1968. 448.

91 „La riserva aretina non intervenne e il suo comandante, Guido Novello, la fece ritirare senza combattere. Molti l'accusarono di codardia: forse, invece, si reso conto dell'inutilità di un ulteriore sacrificio.” Scardigli, 2012. 435.

92 Machiavelli, 1978. 67–69.

vezér, Farinata degli Uberti mentette meg a várost a pusztulástól. Kijelentette, hogy kész megvédeni hazáját és ellenzi annak lerombolását.⁹³

A guelfek győzelmét hozó 1266. évi beneventói csatáig Guido Novello kormányozta Firenzét, alaposan megnyirbálva a városi polgárok önkormányzati jogait, majd 1266-ban bizonyos reformokat vezetett be azok részbeni visszaállítására (jelentős szerephez jutott az igazgatásban és a védelem szervezésében a 12 céh, illetve azok elöljárói, valamint létrehozott egy 38 főből álló kormányzati tanácsadó testületet). A beneventói csata után azonban a ghibellinek tanácsa, hatalmát vesztélyben érezvén, visszavonta a reformokat (amivel egyébként inkább a hatalom elvesztését segítette elő), amire a köznép felfegyverkezett és szembeszállt a kormányzó Guido gróf seregével, aki egy éjszakai támadástól tartván Pratóba távozott a városból. A következő napon vissza akart jönni, de ez nem sikerülhetett, mert a guelfek már átvették a hatalmat, így a gróf és a ghibellin nemesek vidéki birtokaikra vonultak vissza.

A campaldinói csata kimenetele tehát Corso Donati döntése és a guelfek tartálékának gyors beavatkozása következtében azonnal és véglegesen eldőlt, megkezdődött a vesztesek menekülése, akiknek üldözése valószínűleg a délutáni vihar megérkezéséig tarthatott. Az ütközet veszteségeiről elsősorban Giovanni Villani tájékoztat, Dino Compagni inkább a híresebb elesetteket veszi számba, összesített adatok nélkül. Villani szerint a győztes guelfek 300 embert, a vesztes ghibellinek 1700-at vesztettek, és 2000 került közülük fogságba, de a firenzei diadalmenetbe és a börtönökbe csak 740-et vittek el,⁹⁴ mivel a nagyobb részük még a csatatéren kiváltotta magát a váltságdíj megfizetésével (akár ott kifizetvén, akár lovagi becsületzóra később), és valószínűleg sokan el is tudtak szökni az elfogottak közül. A ghibellin halottak számát illetően van mérsékeltebb veszteséget tükröző adat is, amely 1000 fő fölötti számról beszél,⁹⁵ Leonardo Bruni azonban több mint 3000 halottról ír.⁹⁶

A szakirodalomban általában elfogadott Villani adatainak a realitást tükröző hitelessége,⁹⁷ és joggal feltételezhető, hogy a győztes guelfeknek jóval kisebb vesztesége volt halottakban és sebesültekben, mint a vesztes félnek. A kutatók közül egyedül Oerter képvisel olyan álláspontot, hogy a két harcoló fél veszteségei körülbelül azonosak lehettek, 200-200 lovas és hozzávetőleg 1500-1600 gyalog-

93 „Farinata degli Uberti nemes lelkű ember volt, kiváló fegyverforgató, a ghibellinek vezére, és Manfréd igen sokra tartotta. Tekintélyével megakadályozta a rombolás szándékát, és a ghibellinek más utakat kerestek hatalmuk megtartására.” Machiavelli, 1978. 67.

94 „...e furono morti più di mille e settecento tra cavalieri e pedoni, e presine più di due mila, de' quali prigioni ne furono molti trabaldati, e pure de' migliori, chi per amista e chi per ricomperarsi per moneta, ma in Firenze ne vennero presi e legati più di settecento quaranta...” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221.

95 „...et in dicto prelio de dictis Aretinis et ghebelinis mortui fuerunt dominus episcopus aretinus, dominus Gilius Pacius de Florentia et multi alii de magnatibus ghebelinis et Aretinis, et bene fuerunt numero mille et plures; (...) captorum vero non fuit numerus.” *Chronicon Parmense*, 56.

96 „Ceciderunt in ea pugna Aretinorum supra tria millia, et in his Guillelminus praesul et Bonus Feretranus et alii quidam insignes diversarum partium viri; capti insuper ad duo millia.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

97 Lásd például: Villari, 1898. Vol. I. 258.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.; Antonetti, 1992. 131.

gos,⁹⁸ kiindulván egyrészt abból, hogy a lovasok-gyalogosok arányát 1:8-nak vehetjük, másrészt a fegyverzet és a két haderő összlétszámának csekély (bár nem teljesen elhanyagolható) különbségéből. Oerter álláspontja azonban semmiképpen sem fogadható el, megfélekedezik ugyanis arról, hogy ghibellinek veszteségének nagyobb része nem a csata folyamán, hanem menekülés közben keletkezett, mint ahogyan arról már Dino Compagni⁹⁹ is beszámol.

E kérdésben is döntő jelentőségűnek kell tekintenünk Dante megnyilatkozását, amelyet ugyancsak Leonardo Bruni közvetítésével ismerhetünk.¹⁰⁰ A már hivatkozott elveszett levélről van szó, amiben a költő a campaldinói csatáról értekezik, s amelyben ő azzal indokolja az ütközet utáni, az üldözés során tanúsított kíméletlen mérsárlást, hogy a csata folyamán (főleg annak elején és közepén, tehát a ghibellin főlény szakaszában) átélt halálfélelem tette bosszúállóvá a végül is győzelmet arató guelfeket, kiváltképpen az első sorban harcolókat. Hasonló jelenségről számol be a montaperti csatával kapcsolatban Scardigli is, aki határozottan leszögezi, hogy a középkori csatákban általában a legtöbben menekülés közben haltak meg, s a holttestek, melyek a környéket elborították, mintegy jelezték is a menekülő katonák fő útvonalát.¹⁰¹

Végezetül essen szó a harcoló felek veszteséglistájáról. A guelfeké, értelemszerűen, jóval rövidebb lesz. A lovasság sikertelen ellentámadási kísérleténél már említettük, hogy a fővezér, Amerigo di Nerbona megsebesült, Guillaume du Durfort elesett, a sebesült Bindo del Baschiera Tosinghi néhány nappal a csata után hunyt el, az ütközetben esett el Ticcio dei Visdomini (a Tosinghi, más néven della Tosa, és a Visdomini családok a legnagyobbak és a legbefolyásosabbak közé tartoztak Firenzében). A vesztes ghibellin haderő legmagasabb rangú és beosztású, legjobb hadvezérei mind meghaltak az ütközetben. Így Guglielmo degli Ubertini arezzói püspök, aki megpróbált szembe szállni Corso Donati csapatának rohamával (és nem akarta cserben hagyni a nehéz helyzetbe került gyalogságot), Guglielmo dei Pazzi del Valdarno (aki Giovanni Villani szerint a legjobb kapitány volt a ghibellin seregben), Guiderello d’Alessandro da Orvieto kapitány, a császár zászlóvivője, valamint a Firenzéből menekült császárpártiak közül Ciente dei Fifanti, Dante degli Abati és többen az Ubertiek, a Lambertiek, a Scolariak és a Gangalandi

98 Oerter, 1968. 450.

99 „Az arezzóiak karddal a kezükben négykézláb a lovak hasa alá kúsztak, és felhasították azokat, míg élharcosaik közül sokan annyira előrenyomultak, hogy a csatarend közepén mindkét részről sok volt a halott. (...) Az arezzóiakat nem azért győzték le, mert gyávák voltak és nem elég vitézek, hanem az ellenfél túlsúlya miatt. Üldözőbe vették és öldökölték őket; a győzelemhez szokott firenzei katonák mérsárlást rendeztek; a vidékről segítségül hívott katonák könnyörtelenek voltak.” Compagni, L. I. Cap. X. 70.

100 „In Florentinorum quoque exercitu insignes quidam viri, qui primo illo equestri certamine conuerant, desiderati sunt. Dantes Alagherii poeta in epistola quadam scribit se in hoc praelio iuvenem fuisse in armis, et ab initio quidem pugnae hostem longe superiorem fuisse, adeo ut a Florentinis multum admodum timeretur: ad extremum autem victoriam partem esse, tantamque inimicorum stragem in eo praelio factam, ut pene eorum nomen ad interuicium deleretur.” Bruni: *Historiarum Florentini*, L. IV. 77.

101 „Le perdite senesi furono contenute, nonostante il duro attacco iniziale, a riprova che il momento più letale delle battaglie, nel Medioevo come in ogni altro periodo storico, non era il combattimento vero e proprio, ma la fase della rotta e dell’ inseguimento.” Scardigli, 2012. 390.

grófok közül.¹⁰² A legvégén említeném meg az egyik legkitűnőbb kapitányt ezen évek guelfek és ghibellinek közötti háborújából, Buonconte da Montefeltrót (apját, Guido da Montefeltrót senki sem tudta túlszárnyalni katonai erényekben), az arezzói városi haderő parancsnokát, aki egyébként, többek, így Canaccini állítása szerint is,¹⁰³ ellenezte a Campaldinónál való nyílt ütközet vállalását. Mivel a csata leírásában főleg firenzei történetírókra támaszkodtunk, érdemes lenne többet tudnunk arról, hogyan látták az eseményeket az arezzóiak. A korabeli évkönyvek azonban nagyon szűkszávúan nyilatkoznak erről,¹⁰⁴ éppen csak a legfontosabb tényekről tudósítanak, szinte lakonikus tömörséggel ismertetik a számukra katasztrofális vereséget hozó ütközetet.

Campaldino következményei és Dante részvételének jelentősége

Dino Compagni állítása szerint a győzelem után a guelf seregnek azonnal Arezzo elfoglalására kellett volna sietnie, kiaknázandó a vert ellenséges haderő szétszóródását.¹⁰⁵ Ennek az elgondolásnak az égvilágon semmi alapja nincs, Arezzo Toscana legerősebb városai közé tartozott (a város védelmi egységei nyilván a helyükön voltak), ostromgépek nélkül pedig nem lehetett komolyabb ostromló hadműveleteket folytatni (nem véletlen egyébként, hogy a közeli Poppi erős várát sem foglalták el). Nyilvánvaló, hogy a két ellenséges fél a nyílt mezei, döntő csatára készült fel, és ennek megfelelő felszerelést vitt magával. Tény azonban, hogy a győzelem után csak a guelf sereg egy része tért haza azonnal, a többiek a közeli ghibellin birtokok és kisebb erődök kifosztásával és feldúlásával voltak elfoglalva, a nagyobb várak közül csak Bibbienát vették be. Mintegy három héttel a csata után, július 4-én már ostromgépekkel felszerelve, módszeresen nekiálltak Arezzo ostromának, eredményt azonban húsz nap alatt sem tudtak elérni.¹⁰⁶ A harcok tehát elhúzódtak egészen július 24-i hazatérésükig, amikor is Firenze előljárói és a város népe óriási ünnepséget rendezett a tiszteletükre.¹⁰⁷

A campaldinói győzelem jelentőségét Firenze számára a kortárs történetírók némileg eltúlozták, Giovanni Villani például óriási erkölcsi diadalról beszélt, amit a gőgös és dölyfös arezzóiak és császárpártiak felett aratott városának népe.¹⁰⁸

102 Compagni, L. I. Cap. X. 70–71.; Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 221–222.; Villari, 1898. Vol. I. 258.; *Enciclopedia dantesca*, 1970. Vol. I. 779.

103 Canaccini, 2006. 25.

104 „Comes Guido Novellus, sub quo in Campaldino agro Gibellini arretini victi; Guilielmo episcopo cum pleraque nobilium multitudine interfecto; Bibiene oppido destructo. Fuitque Arretij exercitus, disiectusque Guinizelli fons. Guelfis quasi omni agro potitis. Arretio, absque menibus, tum vallo a mulieribus et senibus tutato... 1289. Fiorentini cum aijs Guelfis Tuscie Arretinorum Gebelinos profligarunt ad Campaldinum, comite Guidone Novello preside.” *Annales Arretinorum maiores et minores*, 10., 42.

105 „A győzelem után a firenzeiek nem siettek Arezzo felé, bár hihetőleg kevés fáradsággal bevehették volna.” Compagni, L. I. Cap. X. 71.

106 *La battaglia*, 2017. 10.

107 Villari, 1898. Vol. I. 258–259.

108 „...e ben si potea fare di ragione, però ch’alla detta sconfitta rimasono in quantita di molti capitani e valenti uomini di parte Ghibellina, e nimici del comune di Firenze, e funne abbattuto l’orgoglio e superbia non solamente delli Arretini, ma di tutta parte Ghibellina e d’impero.” Villani, 1802. Vol. 3. Cap. CXXX. 223.

A kutatók közül hasonló jelentőséget tulajdonít a csatának Oerter is, aki szerint a campaldinói győzelem két évszázadra biztosította Firenze számára a Toscana feletti hegemoniát.¹⁰⁹ Kétségtelen, hogy a tartomány három legerősebb városállama közül egyet, Sienát Firenze maga mellé állította, a másik kettőt, Pisát és Arezzót pedig legyőzte, így a Róma felé vezető és a többi fő kereskedelmi útvonalat ellenőrzése alá vonta. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a guelfeket és Firenzét a későbbiekben ne érték volna súlyos kudarcok. Ezek közül az egyiket Machiavelli is megemlíti: az 1314–1315. évi harcok során a ghibellinek támogatásával Pisában és Luccában hatalomra kerülő Uguccione della Faggiuola Montecatini ostromába kezdett, s 1315. augusztus 15-én a város megsegítésére siető guelf sereg súlyos vereséget szenvedett.¹¹⁰ A firenzeiek 2000(!) embert veszítettek, de elesett Róbert nápolyi király egyik testvére, Péter, valamint másik testvérének, Fülöp tarantói fejedelemnek fia, Károly is. Kétségtelenül joggal állapítja meg Cherubini¹¹¹ és sok más kutató, hogy a campaldinói csatát Dante részvétele és visszaemlékezése, illetve utalásai emelik ki a sok korabeli itáliai ütközet közül.

A campaldinói csata előtti időszakban Dante Bolognában folytatott tanulmányokat, itt értesült a hadra fogható férfiakra vonatkozó behívásról, ezért hazatért Firenzébe, ahol valószínűleg gyakorlatozásokon, kiképzésen vettek részt a hadkötelesek. Petrocchi szerint elképzelhető, hogy Dante már korábbi hadműveletekben is részt vett,¹¹² így lehetséges, hogy a *Vita Nuova* egy passzusa az egyik firenzei katonai expedícióra vonatkozik.¹¹³ Még 1285 őszén, október 27-én Siena ostromolni kezdte Poggio Santa Cecilia városát, amely átállt a ghibellinekhez, és erősítésként firenzei segítséget kért. Ez utóbbiak november 27–28-án küldtek is 50 zsoldost, később pedig további katonai erőt (a dezertált várost végül 1286 áprilisában foglalták el a guelfek, és kegyetlen bosszút álltak a védőkön, sokakat lefejeztek vagy felakasztottak közülük, a várat pedig földig rombolták).¹¹⁴

Petrocchi úgy véli, hogy az egyik ilyen lovas expedícióra vonatkozhatnak esetleg Dante sorai (*Vita Nuova*, IX. fejezet), bár csak mint értelmezési lehetőséget veti fel, azon érvekre alapozva, hogy egy kötelező jellegű, nagy létszámú vállalkozásról van szó. Ezt az a tény mindenképpen alátámaszthatja, hogy a férfiak 15–17 éves kortól hadkötelesek voltak, Dante pedig már 20 éves volt ekkoriban. Petrocchi hipotézisének elfogadására hajlik, némiképpen bizonytalanul Santagata is,¹¹⁵ Reynolds pedig kész tényként kezeli Dante részvételét a város ostromában.¹¹⁶

109 Oerter, 1968. 429–430.

110 Machiavelli, 1978. L. II., Cap. XXV. 89.

111 *La battaglia*, 2017. 3.

112 Petrocchi, 2008. 21–22.

113 „Néhány nappal e hölgy halála után olyasmi történt, ami miatt a felül mondott városból el kellett utaznom, s éppen arra a vidékre, ahol az engem oltalmazó nemes hölgy is tartózkodott, bár utam célja nem esett olyan messzire, mint ahol ő volt. S jóllehet többedmagammal indultam, az utazás szembetűnően keserves volt nekem, annyira, hogy sóhajtásaim képtelenek voltak eloszlatni szívemnek afeletti szomorúságát, hogy távolodnom kell boldogságomtól. Dante: *Vita Nuova*. Cap. IX. 1965. 16.

114 Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CIX. 190–191.

115 Santagata, 2012. 61–62., 356.

116 Reynolds, 2008. 559.

Teljesen bizonyos viszont, hogy a campaldinói csata után két hónappal, 1289 augusztusában, a Pisa ellen vezetett hadjáratban, majd az ahhoz közeli Caprona ostromában és elfoglalásában valóban részt vett a költő, hiszen erről saját maga tanúskodik a *Pokol* XXI. énekének három sorában.¹¹⁷ A firenzeiek és a lucaiak – Villani beszámolója szerint – elég jelentős erővel, 400 lovassal és 2000 gyalogosal indultak Pisa ellen, de inkább csak a környékét pusztították, a kisebb erejű Caprona viszont ugyanarra a sorsra jutott, mint korábban Poggio Santa Cecilia.¹¹⁸

Danténak a campaldinói csatára vonatkozó megállapításai nagy jelentőséggel bírnak annak rekonstruálása szempontjából. Petrocchi szerint a költőnek a topográfiai és időjárási viszonyokat tükröző leírásai, valamint Buonconte da Montefeltro halála körülményeinek ismertetése a *Színjátékban* mind a közvetlen tapasztalatok bizonyítékai, és a legnagyobb figyelmet kell szentelni szavainak, mivel fontos információkkal szolgál az ütközet megértéséhez.¹¹⁹ Leonardo Bruni állítása szerint egy rajzot is készített a csatáról,¹²⁰ de sajnos ez a Bruni által még olvasott levéllel együtt elveszett. Santagata szerint a rajzot egyfajta mellékletként csatolhatta a költő a leveléhez,¹²¹ Reynolds pedig kiemeli annak jelentőségét, hogy Dante katonailag képzett ember volt, és nem is újoncként vett részt a csatában, sőt utal arra, hogy a költő szeretett rajzolni, és két barátja is festőművész volt, Oderisi da Gubbio miniatúrafestő és Giotto.¹²² Montanelli felhívja a figyelmet arra, hogy Dante a csatában súlyos veszélyben volt, és társaival együtt a földre került, amikor az arezzói lovasroham kivetette őt a nyeregből, és a Bruni által idézett levélben maga is elismeri, hogy félt, ezért néhányan később azt híresztelték róla Firenzében, hogy elmene-kült a csatából.¹²³ Montanelli azonban joggal cáfolja ezt a pletykát, s rámutat arra, hogy a későbbi politikai ellenfelei, akik szintén részt vettek a csatában, sohasem vádolták őt gyávasággal. E komolytalan vádat az a tény is cáfolja, hogy Dante az első hadsorbba került, ahová a hat firenzei kerületből 25-25 főt válogattak be, s a korabeli háborúkbán ide általában mindig a legjobb harcosok kerültek. A költőnek a feditorik közé sorolása még egy tényről informál bennünket, mégpedig az anyagi helyzetéről, mivel a lovat és a fegyverzetet a lovas szolgálatra kötelezett személynek kellett beszereznie.¹²⁴

Közismert, hogy Dante régi katonai nemesi családból származott, s erre nagyon büszke is volt. Egyik őse, Cacciaguida lovag részt vett a második keresztes

117 „Így láttam a sok rémült katonát / kivonulni, békekötés után / Capronából, az ellenség között.” Dante: *Pokol*, XXI. 2021. 94–96. Nádasy Ádám fordítása.

118 „Nel detto anno del mese d’agosto i Lucchesi fecere oste sopra i Pisani con ajuto de’ Fiorentini, de’ quali v’ andarono quattrocento cavalieri di cavallate, e duemila pedoni di Firenze (...) e guastarono tutto intorno a Pisa, e stettonvi venticinque di a oste, e presono il castello di Caprona e guastaronlo....” Villani, 1802. Vol. 3. L. VII. Cap. CXXXVI. 233.

119 Petrocchi, 2008. 26.

120 „Dante ezt a csatát szóvá teszi egyik levelében. Említi, hogy ő is a küzdők között volt s vázolja az ütközet lefolyását.” Bruni, 1921. [1436.] 21. „Questa battaglia racconta Dante in una sua epistola, e dice esservi stato a combattere e disegna la forma della battaglia.” *La battaglia*, 2017. 3.

121 „...potrebbe trattarsi di uno schizzo allegato alla lettera...” Santagata, 2012. 363.

122 Reynolds, 2008. 26–27.

123 Montanelli, 1969. 255.

124 Sestan, 1968. 274.

hadjáratban (ennek megindítására az Edesszai Grófságnak a muszlimok által törté-
 nő 1144. évi elfoglalása után került sor, melyben a keresztések visszafoglalták Lisz-
 szabont, de Damaszkusz ostromát 1149-ben sikertelenül feladták), amelyben el is
 esett, egy másik rokona, Brunetto degli Alighieri pedig zászlóvivő volt a montaperti
 csatában (1260).¹²⁵ A campaldinói ütközetben harcoló költő tehát a lovasként had-
 ra kötelezett nemesek között található, de nem volt lovagi státuszban (neve nem
 szerepel a csata előtt lovaggá ütött 20 fiatal nemest felsoroló listán sem).¹²⁶ Egy
 1282-ben készült, a lovagi státuszba került firenzei és környékbeli nemesi családoka-
 kat felsoroló összeírásban sem bukkannak fel az Alighierik, ami arra utalhat, hogy
 egy, a régi életvitelhez ragaszkodó, földjáradékból élő, a gyorsan fejlődő üzleti élet-
 ből kimaradó család lehetett a költő szüleié, s e relatív anyagi lemaradás a nemesi
 státuszhoz képest okozhatta Dante sértettségét és büszkeségét, amelyet a feltörek-
 vő és gyorsan gazdagodó vagyonos polgársággal szemben érzett.¹²⁷ Politikai-köz-
 életi vonatkozás tekintetében az Alighierik a néppárti (popolani) táborhoz tartoz-
 hattak (ezért is szerepelt többször a költő a Százak Tanácsában), és mérsékelt guelf-
 pártiként valószínű, hogy a rokonság nagy része Montaperti után száműzetésben
 élt, de Dante apja maradhatott Firenzében (talán a jelentős ghibellin család, az
 Alighierikkel rokonságban álló Abatiak segíthettek neki ebben).¹²⁸

A rendelkezésre álló közvetlen források csekély száma miatt nehéz pontosan megítélni, milyen hatással volt Dantéra a campaldinói ütközet, illetve hogyan befolyásolta későbbi életét.¹²⁹ Az előzőekben idézett történetírók és a Dante műveiben fellelhető hosszabb-rövidebb utalások alapján kialakítható kép azonban azt tükrözi, hogy a költő számára igen megrázó, mély nyomokat hagyó élmény lehetett a Campaldinón történtek átélése. Mint sok más kutató, én is kiemelném a *Színjáték*-ban a Buonconte da Montefeltro halálának körülményeit leíró részt, amelyben a költő együttérzéssel és megértéssel ábrázolja a nemesi-katonai élet tragikumát, és kifejezi az ellenséges táborban elhunytakkal szemben is illendő tiszteletét:

„Mondd – szóltam – erőszak vagy balszerencse
 vitt Campaldinótól oly messzire,
 hogy sírodat nem találták soha?
 Nos – felelte – Casentino alatt
 folyik az Archiano; a kolostor
 fölött, az Appenninekben ered.
 Ahol e folyó neve megszűnik,
 odáig mentem el, átszúrt torokkal,
 vércsíkot húzva, ahogy menekültem.
 Itt szemem elsötétült, szólani már
 csak annyit bírtam »Mária«. Elestem,
 s a testem magányosan ott maradt...

125 Catto, 1980. 8–9.

126 Oerter, 1968. 446.

127 Sestan, 1968. 279–280.

128 Uo. 275.

129 Uo. 274.

Kihűlt holttestemet az Archiano
 az Arnóba sodorta, szétnyitotta
 a keresztet, melyet a mellemen
 végső kínomban formáltam karommal,
 hol partra forgatott, hol a fenékre,
 míg zsákmányával végképp betakart.”¹³⁰

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Annales Arretinorum maiores et minores

1902 *Annales Arretinorum maiores et minores* (aa. 1192–1343). A cura di Arturo Bini e Giovanni Grazzini. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XXIV, parte I.)

Antonetti

1992 Antonetti, Pierre: *La vita quotidiana a Firenze ai tempi di Dante*. Milano, 1992.

Benvenutus

1887 Benvenutus de Imola: *Comentum super Dantis coemediam*. Tomus Tertius. *Purgatorium I–XX*. Florentiae, 1887.

Bruni

1921 Bruni, Lionardo: Dante élete [1436]. In: *Dante-életrajzok*. Szerk.: Kaposy József. Gyoma, 1921. 20–25.

1927 *Leonardo Bruni Aretini Historiarum Florentini populi Libri XII (dalle origini all'anno 1404)*. A cura di Emilio Santini. Città di Castello (Bologna), 1927. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XIX, parte III.)

Canaccini

2006 Canaccini, Federico: *Campaldino 11 giugno 1289*. Terni, 2006.

Cantinellius

1902 *Petri Cantinelli Cronicon* (aa. 1228–1306). A cura di Francesco Torraca. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XXVIII, parte II.)

Catto

1980 Catto, Jeremy I.: Florence, Tuscany and the World of Dante. In: *The World of Dante. Essays on Dante and His Times*. Ed.: Grayson, Cecil. Oxford, 1980. 1–17.

Chronicon Parmense

1902 *Chronicon Parmense (ab anno MXXXVIII usque ad annum MCCCXXXVIII)*. A cura di Giuliano Bonazzi. Città di Castello, 1902. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo IX., parte IX.)

Compagni

1989 *Dino Compagni krónikája korának eseményeiről*. Ford.: Kiss András. Bukarest, 1989.

Cronache senesi

1931–1937 *Cronache senesi*. A cura di Alessandro Lisini e Fabio Iacometti. Bologna, 1931–1937. (Rerum italicarum scriptores. Nuova edizione. Tomo XV, parte VI.)

130 Dante: *Isteni Színjáték*. Purg. V. 2016. 91–102., 124–129. Nádasy Ádám fordítása.

Dante

1965 Dante: Az új élet. [Vita Nuova.] Ford.: Jékely Zoltán. In: *Dante Alighieri összes művei*. Szerk., a szöveget gondozta, utószó: Kardos Tibor Bp., 1965. 7–66.

2016 Dante: *Isteni Színjáték*. Fordította és a jegyzeteket írta: Nádasdy Ádám. Bp., 2016.

2021 Dante: *Pokol*. Nádasdy Ádám fordítása. Bp., 2021.

Davidsohn

1908 Davidsohn, Robert: *Geschichte von Florenz*. Zweiter Band. *Guelfen und Ghibellinen*. Zweiter Theil. *Die Guelfenherrschaft und der Sieg des Volkes*. Berlin, 1908.

Enciclopedia dantesca

1970–1978 *Enciclopedia dantesca*. I–VI. Diretta da Umberto Bosco. Roma, 1970–1978.

La battaglia

2017 *La battaglia di Campaldino 11 giugno 1289*. A cura di Scramasax. Firenze, 2017.

Machiavelli

1978 Machiavelli, Niccolò: Firenze története. Ford. Iványi Norbert. In: *Niccolò Machiavelli művei*. Vol. II. Bp., 1978. 5–410.

Montanelli

1969 Montanelli, Indro: *Dante e il suo secolo*. Milano, 1969.

Oerter

1968 Oerter, Herbert L.: Campaldino, 1289. In: *Speculum*, 43. (1968) 3. sz. 429–450.

Petrocchi

1984 Petrocchi, Giorgio: *Vita di Dante*. Bari, 1984.

2008 Petrocchi, Giorgio: *Vita di Dante*. Bari, 2008. (Quinta edizione.)

Reynolds

2008 Reynolds, Barbara: *Dante. A költő, a politikai gondolkodó, az ember*. Bp., 2008.

Santagata

2012 Santagata, Marco: *Dante*. Milano, 2012.

Scardigli

2012 Scardigli, Marco: *Le battaglie dei cavalieri. L'arte della guerra nell'Italia medievale*. Milano, 2012.

Sestan

1968 Sestan, Ernesto: *Italia medievale*. Napoli, 1968.

Tolomeo da Lucca

1930 *Tholomei Lucensis Annales. Die Annalen des Tholomeus von Lucca in doppelter Fassung: nebst Teilen der Gesta Florentinorum und Gesta Lucanorum*. Hrsg. v. Bernhard Schmeidler. Berlin, 1930. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series, 8.)

Villani

1802–1803 Villani, Giovanni: *Historie fiorentine Fino all'anno 1348*. I–VII. Milano, 1802–1803.

Villari

1898 Villari, Pasquale: *I primi due secoli della storia di Firenze*. I–II. Firenze, 1898. (2. kiad.)

Waley

1968 Waley, Daniel: The Army of the Florentine Republic from the Twelfth to the Fourteenth Century. In: *Florentine Studies. Politics and Society in the Renaissance Florence*. Ed.: Rubinstein, Nicolai. London, 1968. 70–108.

MÁTÉ MOLNÁR
THE BATTLE OF CAMPALDINO

The struggles for power between the Papacy and the Empire, and the shifting power relations between them, strongly influenced the history of medieval Italy. Toscana with Florence was around the middle of the thirteenth century under the influence of the pro-papal Guef party, but in the 1280s the imperial Ghibellines (instigated by the emperor Rudolf of Habsburg) tried to change the existing relations of power. The result of their efforts was the battle of Campaldino in 1289. The outcome of the battle was the tactical decision taken by the army led by the Florentines to remain on the defensive, and let instead the cavalry of Arezzo launch an attack. At the decisive moment, Corso Donati attacked the imperial army on the flank, and thus decided the fight in favour of the Guef Ligue. What brings the battle into relief among so many others is the personal participation of the poet Dante

A történelmet a győztes ütközetek írják

Dicső Lepanto és elfeledett Preveza

1538. szeptember 28-án két hatalmas flotta csapott össze az ókori Actiumtól pár mérföldnyire, Preveza közelében. Harminckét évvel és pár nappal később, 1571. október 7-én mintegy 100 kilométerre délebbre, a Patraszi-öböl bejáratánál, hasonló méretű oszmán és keresztény hadiflotta ütközött meg a lepantói csatában. A Mediterráneum természeti viszonyai nem kedveznek a gályaharcászatnak az őszi-téli periódusban, mégis a 16. század két legnagyobb méretű tengeri ütközete a tengeri harcászat szempontjából kritikus időszak elején zajlott. A két összecsapás – Preveza és Lepanto – eltérő módon rögzült az európai történelmi emlékezetben. Utóbbi a képzőművészet, az irodalmi művek, a krónikák, a politikai emlékiratok, az állami propaganda és ünneplések révén nemcsak a *Siglo de Oro*, a spanyol aranykor, hanem az itáliai – elsősorban a pápai és a velencei – reneszánsz egyik legjobban ünnepelt keresztény történelmi hőstettjévé vált.¹

Az évszázadok során Spanyolországban Lepanto a nemzeti öntudat referenciapontja lett. A 19. század végén, a 20. század elején, az utolsó gyarmatok elvesztésének pillanatában az „1898-as generáció” számára Lepanto – amikor is Spanyolország a történelmi missziójának a csúcán volt – a birodalmi glória és a nagyhatalmi dicső múlt egyik szimbóluma. A spanyol lélek civilizációs szerepet töltött be, hogy a keresztény világot a hit ellenségei ellen vezesse: az eretnek támadásokkal szemben Németalföldön, a Német-római Császárság területén, vagy a moriszkók ötödik hadoszlopával szemben Granadában, vagy akár az Oszmán Birodalom terjeszkedésével szemben a Mediterráneumban. A spanyol polgárháborút követően, Franco idejében Lepanto aktuálpolitikai tartalmat nyert, a civilizációk összecsapásának szimbóluma lett: Spanyolország a kereszténység bástyájaként megvédte a katolicizmust a keletről jövő veszedelemmel szemben, legyen az ellenfél az iszlám vagy a 20. századi kommunizmus.² Mára már inkább a történelmi múlt azon fejezete, amikor a hitharcok civilizációs konfliktusokat generáltak.

* A szerző PhD, történész.

1 Újabbán lásd: Vilà, 2021. A Lepantóról megemlékező festményekről, falikárpitokról lásd: Mínguez, 2018. Különös aspektusa a 475 évvel ezelőtti csata beépülésének a mindennapi életbe az a forma, amire Özlem Kumrular török történész is felhívta a figyelmet: egy spanyol brandymárka, egy római metróállomás, egy bélyeg Lesothóból, ahol Mickey egér Don Juan de Austriaként jelenik meg, mind ma is emléket állítanak a lepantói csatának. Kumrular, 2014. 102.

2 Rivero Rodríguez, 2008. 9–17.

Kis túlzással, majdnem percre pontosan ismerjük a lepantói csata lefolyását, sőt az egyes gályák nevét, hadrendjét.³ Tudjuk nemcsak a gályákon dicsőségesen helytálló parancsnokok, tisztek, hanem az egyes katonák nevét, köztük a hírhedtté vált harcos hölgyét, Mariáét is, akinek életét is ismerjük.⁴ A spanyol nemzeti felfogásban külön jelentőséggel bír, hogy a korszak legnagyobb tengeri győzelmében nemcsak hogy kulcsszerepet vállaltak a Katolikus Monarchia uralkodója, főnemesei, katonák és hajósok tízezrei, hanem hogy a harcosok között szerepelt és marandó sebesülést is szerzett a spanyol aranykor legnagyobb irodalmi géniuszainak egyike, a *Don Quijote* írója, Miguel de Cervantes Saavedra is.⁵

Az 1538. évi prevezai tengeri ütközet ismertsége viszont – a sok párhuzam ellenére – rendkívül csekély. Mind az írott, mind a művészeti források szegényesebbek a vesztes prevezai csatára vonatkozóan, és a történelmi emlékezetben sokkal kevésbé van jelen, függetlenül attól, hogy a két véres csata méretében és jelentőségében hasonló, és a 16. századi tengeri küzdelmek legnagyobbjai közé tartozik az 1560. évi djerbai ütközettel, vagy akár az 1588. évi spanyol Armada hadjáratával együtt. Valójában az első világháborúig nem volt olyan tengeri összecsapás, amely a részt vevő hajók számában és a harcoló haderő nagyságában összevethető lett volna a prevezai és a lepantói ütközettel.

Ha ma az európai uniós állampolgárokat megkérdeznénk a kora újkor ismertebb tengeri eseményeiről, jellemzően két tengeri hadjáratot említenének: az első helyen a spanyol Armada óceáni expedícióját az Angol Királyság ellen, a másodikon a lepantói csatát, melyben a keresztény haderő legyőzte a rettegett Oszmán Birodalmat. Ugyanakkor, ha hipotetikus és nem reprezentatív közvéleménykutatásunk során rákérdeznénk arra, hogy hallottak-e a prevezai ütközetről, nagy valószínűséggel tömeges nem lesz a válasz. E vesztes keresztény csata nem része a közoktatásnak, feledésbe merült. Nyilván nem várható el, hogy az átlagember ismerje a kora újkor összes jelentősebb ütközetét szárazon és vízen, de sokatmondó, hogy még a tudományos körökben sem evidencia, hogy a kollégák tisztában vannak egy másik, a lepantóival összemérhető csatával, az 1538. szeptember végén, Preveza közelében zajló ütközettel. Az európai történelmi emlékezetben Lepanto, a sorsfordító keresztény győzelem a rettegett és verhetetlennek tartott Oszmán Birodalom felett – bár taktikai vagy stratégiai előnnyel, területi változással nem járt, viszont a Mediterráneum nyugati medencéjében a pszichés fenyegetettség érzése csökkent – a korszak szimbólumává vált. A prevezai ütközet elhalványult, feledésbe merült, sőt interpretációja sem egyértelmű: egyes európai szerzők döntetlennek értékelik kimenetelét, esetleg enyhe keresztény győzelemnek, más kutatók viszont többé-kevésbé egyértelmű oszmán győzelemként tekintenek rá. Ritkán kerül az szóba, hogy Preveza az Oszmán Birodalom számára az egyik legnagyobb győzelmet jelentette a Földközi-tengeren a 16. században.⁶ Milyen párhuzamok, hasonló-

3 Nem törekszünk a rendkívül bőséges irodalom felsorolására. Egyik legfrissebb és rendkívül részletes összefoglaló munka: Claramunt Soto, 2021a.

4 Táncoz Mariára, azaz María la Bailaorára lásd: Iñigo Fernández, 2015. 100–101.

5 Iñigo Fernández, 2015; Alvar Ezquerro, 2005. 105–149. Lásd még: Schmidt, 2018. 51–62.

6 Guilmarin, 1974. 42–56.

ságok merülhetnek fel a két ütközet kapcsán? Erre a kérdésre igyekszünk választ adni a következő oldalakon.

Történelmi kontextus

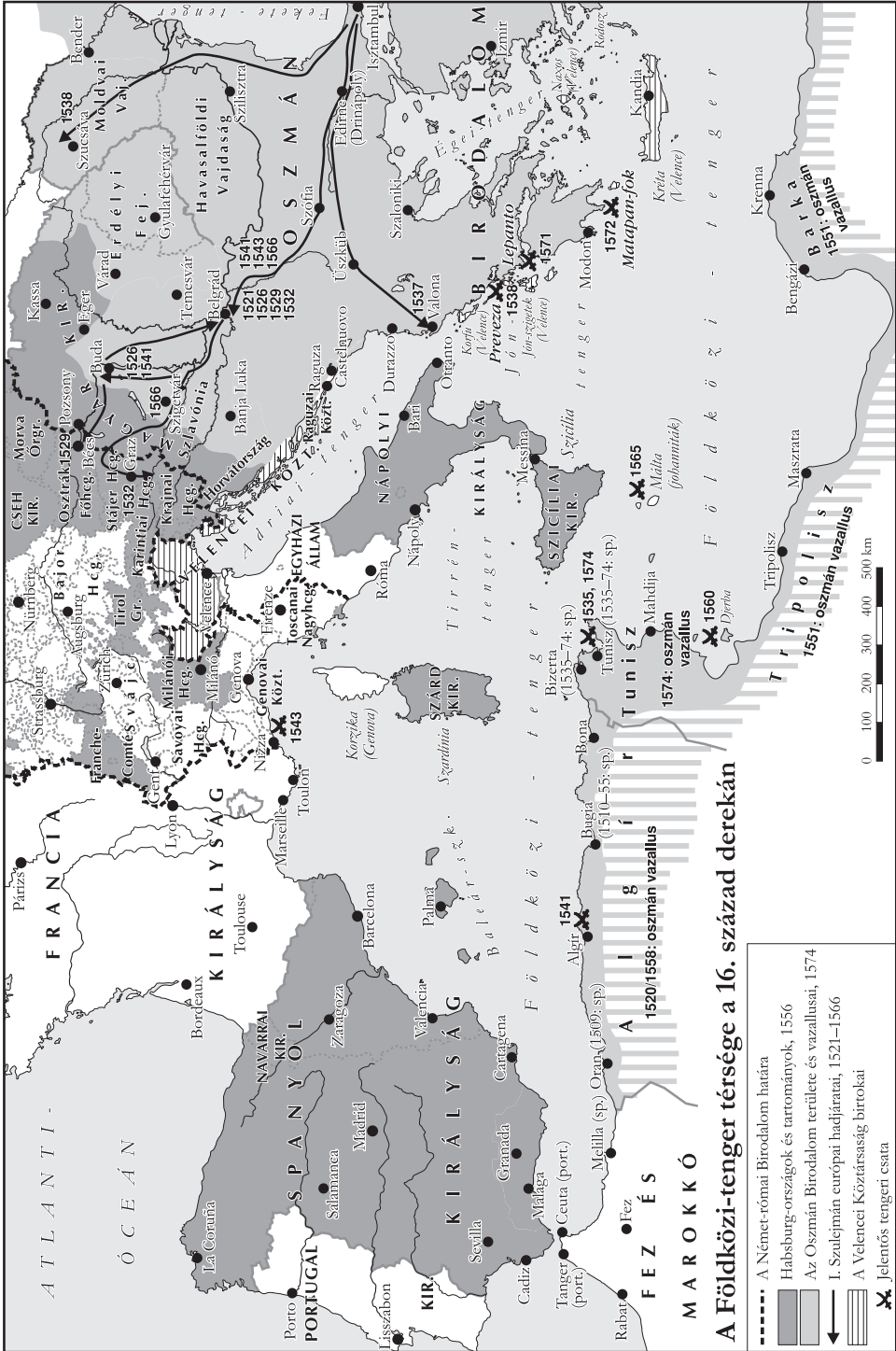
A két csata lehetőséget nyújt történelmi párhuzamok bemutatására. Az Oszmán Birodalom szárazföldi és földközi-tengeri terjeszkedése során a kereszténység vezető hatalmával, a Habsburg Birodalommal került konfliktusba. A mohácsi csatát (1526) követően a Habsburg-dinasztia hosszú, 150 évig tartó háborút vívott a közép-európai hegemoniáért az oszmánokkal.⁷ Hasonlóképpen a 15. század végétől egészen a 16. század utolsó évtizedéig a Mediterráneum nyugati medencéjében is állandó háborús állapot alakult ki. A Habsburg-dinasztia birtokában lévő Nápolyi és Szicíliai Alkirályságokat, a magrebi helyőrségeket, az adriai- és földközi-tengeri velencei birtokokat, Máltát, illetve magukat a spanyol törzsterületeket, a granadai és aragóniai partokat is fenyegették az oszmán flotta és a szolgálatában álló észak-afrikai kalózkodók támadásai és fosztogatásai. Mindkét régióban hatalmas pusztításokat okoztak a kisebb-nagyobb és folyamatos hadjáratok: a magyarországi hódoltság településhálózatának pusztulása, az ottani demográfiai változások összevethetőek a granadai és aragóniai, szicíliai és nápolyi part menti települések veszteségeivel. A földközi-tengeri oszmán–Habsburg konfrontációk és a magyarországi oszmán hódítás diplomáciai és katonai lépéseit gyakran összehangolták.⁸

Az Oszmán Birodalom és a Habsburg-dinasztia összecsapása egyszerre zajlott a mediterrán és a magyarországi térségben. Szulejmán szultán nagy ellenfele az V. Károly-féle univerzális monarchia volt. V. Károly 1556. évi lemondásáig a dinasztia még nem szakadt élesen két ágra, I. Ferdinánd alárendeltsége császári bátyjának egyértelmű, de ezzel együtt a két fivér együttműködése rendkívül szoros volt. 1556-tól kezdve viszont a dinasztikus kooperáció meggyengült, bár erős maradt és nem szűnt meg. II. Fülöp trónra lépésétől kezdődően már inkább beszélhetünk Katolikus Monarchiáról és Duna menti Habsburg Birodalomról. Ez a látszólag ideológiai, de a mindennapi politikában is jelentkező különbség megmutatkozik a témánk szempontjából jelentős katonai és diplomáciai eseményekben is. Nem véletlen, hogy míg az 1538-as Szent Liga tagja volt I. Ferdinánd magyar és cseh király, az 1571. évi Szent Ligából II. Miksa német-római császár, magyar és cseh király tudatosan kimaradt, még V. Pius pápa sürgetése ellenére is.

V. Károly idején a magyarországi és földközi-tengeri oszmánellenes küzdelmek összehangolásában a döntő pillanat 1528–1529 körül lehetett. Egyrészt Andrea Doria genovai doge csatlakozása I. Ferenc szolgálatából a Habsburg-ügyhöz jelentős tengerészeti tudás- és haderőtöbbletet jelentett V. Károly számára, ami nagyságrendekkel növelte meg a Habsburg-dinasztia harcászati lehetőségeit

⁷ Fodor, 2015; Ágoston, 2021.

⁸ A magyarországi és földközi-tengeri oszmánellenes harcok összefüggéseiről lásd: Guitman–Korpás–Tóth–B. Szabó, 2019. Újabbban: Pálffy, 2021.



A Földközi-tenger térsége a 16. század derekán

- A Német-római Birodalom határa
- Habsburg-országok és tartományok, 1556
- Az Oszmán Birodalom területe és vazallusai, 1574
- ← I. Szulejmán európai hadjáratai, 1521–1566
- ▨ A Vénelcei Köztársaság birtokai
- ✘ Jelentős tengeri csata

a Földközi-tengeren. Másrészt Bécs 1529. évi ostroma a Szulejmán szultán által vezetett oszmán főerő által nemcsak rettegést és félelmet okozott a Német-római Császárságban és az universitas christianában, hanem tanulságot is sikerült levonni. Nem véletlen, hogy az 1532. évi, újabb szultáni hadjárat idején, míg az oszmán főerő Magyarországon keresztül Bécs ellen masírozott, az Andrea Doria által vezetett keresztény flotta elterelő ellencsapással rövid időre elfoglalta Coronét (Koroni) és Modont (Methoni) a Peloponnészoszi-félsziget déli csücskénél, illetve a Lepantóhoz közeli Patraszt is.

1534 elején az Oszmán Birodalom hadi flottájának élére egy különlegesen tehetséges ember került: az Algír birtokában jelentős, a spanyol és itáliai partokra fenyegetést jelentő Khair ad-Din (Hajreddin) Barbarossa kapudán pasává történő kinevezése válasza volt Doria 1532. évi tengeri sikereire.⁹ Míg a Földközi-tenger medencéjében intenzív, tengeri hadjáratok sokaságával kísért időszak következett be, a magyarországi térségben a két birodalom között – egészen 1541-ig – inkább fegyvernyugvás volt jellemző, és az új status quo kialakítására a diplomáciai megoldások kerültek előtérbe. 1541 után viszont, különösen 1542–1544 és 1551–1553 között, a két, a magyarországi és a mediterrán hadszíntér eseményei egyértelműen összefüggtek egymással. A Habsburg-dinasztiával szemben állók (a francia uralkodó, egyes itáliai és német-római birodalmi fejedelmek, az oszmán hadvezetés, beleértve akár a budai pasa saját akcióit) a lehető legtöbb fronton (Német-római Birodalom, Itália mint fő frontok, illetve Magyar Királyság, Baleári-szigetek, itáliai partok stb.) megpróbálták összehangolni az oszmán- és a Habsburg-ellenes keresztény erők katonai tevékenységét. A Habsburg-dinasztia 1550-es évekbeli külső és belső válságát és a két ág szétválását követően, 1556-tól megszűnt a történelmi konstelláció a két oszmánellenes régió között. Ami elképzelhető volt V. Károly idején 1538-ban, az már nem volt megvalósítható 1571-ben. Az 1538. évi Szent Liga a Magyar Királyság szlavón területein és az Adriai-tengeren keresztül akart szárazföldi és tengeri hadjáratot indítani. Az 1571. évi Szent Liga nem tudta elérni, hogy II. Miksa csatlakozzon a szövetséghez, amit édesapja, I. Ferdinánd 1538-ban megtett.

A Szent Ligák létrejötte

Az 1538. évi Szent Liga

Az 1530-as évek az oszmán–Habsburg versengés első, igazán intenzív időszakának tekinthetők. Az 1520-as években az universitas christiana hatalmas csapásokat szenvedett el sorozatban, és rettegve tapasztalta meg a legyőzhetetlennek tartott oszmán haderő előretörését. Először Magyarország déli védelmének megtörésével (Nándorfehérvár, 1521) és Rodosz elfoglalásával (1522), néhány évvel rá a Magyar Királyságra mért végzetes csapással (Mohács, 1526), majd a Bécs elleni két hadjáratral (1529 és 1532). 1532-ben viszont már ellentámadásra is képes volt az V. Károly által vezényelt keresztény haderő. Egyrészt Bécs védelmére kiemelkedő nem-

9 Ágoston, 2021. 194.

zetközi összefogás révén az akkori Európában példátlanul nagy haderőt sikerült a Habsburg fivéreknek kiállítaniuk. Másrészt, ahogy erre már korábban utaltunk, a Peloponnészoszi-félszigeten indítottak ellencsapást a Bécs ellen vonuló Szulejmán szultán birodalma ellen (1532).

Khair ad-Din Barbarossa kapudán pasává történő kinevezése egyértelműen stratégiai válasz volt. Az oszmán hadvezetés meg akarta akadályozni, hogy a Mediterráneumban a kezdeményezés kicsúszson a kezéből. A Bécs elleni 1532. évi hadjáratot követően a magyarországi oszmán expanzió ideiglenesen megállt, és a szultáni haderő csak 1541-ben tér vissza a térségbe. Ezzel szemben a Földközi-tenger medencéjében sorra követték egymást a jelentősebb tengeri akciók. 1534-ben a megerősített oszmán tengeri flotta nemcsak Itália partjait fosztogatta, hanem Barbarossa bevette a spanyol vazallus Tunisz városát. Egy év múlva, 1535-ben viszont az V. Károly által személyesen irányított, több száz hajóból és több tízezer katonából álló keresztény haderő sikeresen visszafoglalta a várost. Bár a császári propaganda rendkívüli sikernek könyvelte el az „Afrikai Oroszlán” győzelmét a mórok és Barbarossa csapatai felett, a hadjárat mégsem folytatódott, a kezdeményezés változatlanul oszmán kézben maradt.¹⁰

A birodalmak közötti konfliktus egyre szélesedett: a Földközi-tenger medencéjében is aktívabbá váló Habsburg-politika ellensúlyozására a „hostis naturalis”, azaz az Oszmán Birodalom formális szövetséget kötött a legkeresztényibb királlyal, I. Ferenc francia uralkodóval. A szövetség egyben a katonai tevékenységek összehangolását is jelentette. 1537 nyarán az oszmán hadiflotta Apuliánál szállt partra egy rövid időre, illetve Barbarossa hajóival Otranto környékét is fosztogatta. Bár a francia diplomaták, Jean de la Forêt és Saint-Blacard báró egyaránt sürgették, hogy Szulejmán főerejével Dél-Itáliában szálljon partra, a szultán Valonáig vonult, és az oszmán flotta 1537 augusztus végén a velencei birtokban lévő Korfu szigetét ostromolta közel három héten keresztül.¹¹

Korfu ostroma, az oszmán fosztogatások Dél-Itáliában, az apuliai partraszállás, mindez tetézte a francia-oszmán szövetséggel és együttműködéssel, azonnali reakciót váltott ki V. Károly udvarában és a Szentszéken egyaránt. III. Pál pápa kezdeményezésére, V. Károly aktív támogatásával, továbbá Velence és Firenze részvételével 1538. február 8-án az Oszmán Birodalom elleni szárazföldi és tengeri támadó hadjárat céljából megalapították a Szent Ligát.¹² A liga tagja volt hivatalosan I. Ferdinánd magyar és cseh király is. Ő is szerepet kapott a Szent Liga céljainak megvalósításában.

A Szent Liga az európai békerendszer és az oszmánellenes szövetség sarokköve volt. I. Ferenc és V. Károly 1538. június 18-án, Nizzában, hosszú tárgyalássorozatot követően fegyverszünetet kötöttek és lezárták a mintegy két éve tartó háborút. A két uralkodó közötti tárgyalásokon több olyan téma is szerepelt, amelyek az európai oszmánellenes támadó hadjárat tervére is utaltak. Felszólították

¹⁰ Rodríguez Salgado, 2001. 487–532.; Bunes de Ibarra, 2017. 9–28.; Korpás, 2017. 85–102.

¹¹ Guilmartin, 1974. 45–47.; Crowley, 2014. 88–90.

¹² Az 1538. évi Szent Ligáról és a prevezai csatáról lásd újabban: Casillas Pérez, 2018. A szerződés pontjait ismerteti még González Castrillo, 2013. 73–74.

I. Ferencet, hogy csatlakozzon az oszmánellenes szövetséghez, amit a francia uralkodó elutasított, sőt az aláírást követő időszakban kijelentette, hogy egy esetleges oszmánellenes császári hadjárat során nem garantálja a fegyverszünet betartását.

1537 novemberében V. Károly Államtanácsa javaslatot tett az I. Ferencsel kötendő béke pontjaira. A császári diplomácia felkérte I. Ferencet, hogy ne támogassa tovább az oszmán vazallusnak tekintett Szapolyai János magyar királyt, a Habsburgok ellenségét, hanem követői révén ő is ösztökélje az ellenuralkodót, hogy egyezzen meg I. Ferdinánddal (83. pont), ezenfelül lépjen ki a Habsburg-ellenes szövetségekből (80. pont). A 30. és a 31. pontban javasolták, hogy a liga ne csak tengeren, hanem a magyarországi Szlavónián keresztül is támadjon az Oszmán Birodalomra. A cél elérése érdekében sürgették, hogy I. Ferdinánd magyar és cseh királyt megerősítsék, és a vallási ügyeket is rendezzék egy birodalmi zsinat során.¹³

A Habsburg fivérek akkor már hosszú ideje tárgyaltak Szapolyai János képviselőivel a Magyar Királyság sorsáról, az ország egyesítéséről Habsburg fő alatt. Az 1538. február 24-én, V. Károly születésnapján megkötött váradi békében a felek, Szapolyai és Ferdinánd arról egyeztek meg, hogy az idős Szapolyai halála esetén – ami be is következett 1540. július 22-én – a magyar korona Habsburg főszék alatt egyesül. A megállapodásnak nemzetközi vonatkozása is volt, így nem véletlen, hogy pár hónappal később V. Károly Toledóban ratifikálta az egyezményt. Mind a nizzai, mind a váradi egyezmény hasonló stratégiai célokat követett: az oszmánellenes Szent Liga politikai hátterét és keleti kontinentális szárnyát szándékozták biztosítani azzal, hogy I. Ferenc semleges marad, illetve Szapolyai János oldaláról nem érheti váratlan meglepetés a liga tagjait, amennyiben Szlavónián keresztül szárazföldi támadás is indul az Oszmán Birodalom ellen.

A Szent Liga kezdetben szárazföldi és tengeri hadjáratot egyaránt tervezett, aminek része lett volna a magyarországi és a balkáni oszmán területek visszahódítása. Érdekes adalékkal szolgálnak V. Károly I. Ferenc francia király melletti követének jelentései, melyek szerint Szapolyai János akár 40 ezer lovast is ki tudna állítani az oszmánok ellen, és ez a lovasság a legmegfelelőbb haderő lehetne az oszmán lovas szpáhik legyőzésére.¹⁴ A váradi béke kapcsán sokszor idézett mondat a magyar történetírásban a Habsburgok politikai cinizmusa „bizonyítékaként” „...hogyan javunkra működjön a török ellenében, az helyes, de azt határozottan megígérni, hogy meg is védem őket, oly dolog volna, amit aztán beváltani kétséges...”¹⁵

V. Károly I. Ferdinándnak írt idézett levele csakis az oszmánellenes szárazföldi és tengeri hadjáratot tervező 1538. évi Szent Liga kontextusában értelmezhető helyesen. Még 1537 nyarán, amikor Szapolyai János és a Habsburg fivérek képviselői a Magyar Királyság Habsburg fő alatt történő egyesítéséről tárgyaltak, Johannes Weeze lundi érsek feltett egy különös kérdést Brodarics Istvánnak, Szapolyai

13 AGS, Secretaría de Estado, Francia, leg. K 1642. fol. 21. Consulta del Consejo de Estado, 1537. november. Lásd még: Korpás, 2008. 185.

14 Jean Hannart V. Károlyhoz. 1539. január 11. AGS, Estado Francia, leg. K 1484. fol. 117. A váradi egyezmény nemzetközi jelentőségéről lásd: Korpás, 2008. 183–199.

15 „...et aussi de les favoriser contre le Turc, comme verez mais d'en remettre expressement de les deffendre contre le turc, ce seroit chose douteuse de complir”. Idézi: Károlyi, 1878. 59., 134.; Barta, 1979. 59.

János képviselőjének: hajlandó-e I. János király a Habsburgok oldalán az oszmánok ellen hadjáratba szállni? Brodarics határozott igennel válaszolt a kérdésre.¹⁶ Ugyanakkor mindez nem jelentette azt, hogy a Habsburg fivérek bizalommal lettek volna I. János király iránt. Leginkább talán azt várták el, hogy a Szent Liga esetleges szárazföldi támadása esetén (induljon az a déli részről, Otranto felől – ahogy egy 1538. szeptemberi emlékiratban szerepel¹⁷ –, vagy a velencei „Terrafermáról” a magyarországi Szlavónián keresztül)¹⁸ Szapolyai legalább semleges maradjon.

Az 1538. évi Szent Liga említett tagjai, a Pápai Állam, Firenze, Velence, V. Károly és I. Ferdinánd, egy kombinált tengeri és szárazföldi támadást terveztek az Oszmán Birodalom ellen.¹⁹ Mintegy 50 ezer gyalogosból, 4000 lovasból és 200 gályából, valamint 100 vitorlásból álló haderővel számoltak. A költségeket a felek 3:2:1 arányban osztották volna meg, azaz felét V. Károly, kéthatod részét Velence és egyhatod részét pedig III. Pál pápa állta volna. A 200 gálya kiállításából 36-ot a pápa, míg 82-82 gályát Velence és V. Károly vállalt. A szövetség arról is rendelkezett, hogy az adriai tengerparton visszafoglalt területek Velencét illetik. A hadjárat megindulásakor gyülekezőhelyként Korfu szigetét jelölték ki, a flotta élére V. Károly híres tengerésze, Andrea Doria került.²⁰

I. Ferdinánd magyar uralkodótól külön hozzájárulást nem vártak, csak azt, hogy Magyarországon megfelelő méretű haderőt tartson fegyverben az oszmánokkal szemben.²¹ I. Ferdinánd részvétele, de még inkább a Szent Liga seregének esetleges szlavóniai átvonulása szempontjából viszont döntő fontosságú volt, hogy a magyar ellenkirály szövetséges, vagy legalább semleges legyen a tervezett hadműveletek során. A váradi béke ebből a szempontból jelentős eredményt ért el: ideiglenesen úgy tűnt, sikerült I. Jánost leválasztani az oszmán szövetségről. Nem véletlen, hogy 1539-ben, amikor a titkos váradi egyezmény I. Ferdinánd indiszkréciója következtében ismertté vált a Portán,²² az oszmán büntetéstől rettegő Szapolyai János megsegítésére, a váradi egyezmény pontjaival összhangban egy kisebb Habsburg haderő vonult egészen Debrecenig, magában foglalva az Itáliából érkező, korabeli híres spanyol öreg terciók egyikét, a Cristóbal de Morales tábornemester által vezényelt, későbbi forrásokban „Tercio de Hungría”-nak nevezett egységet.²³

16 Korpás, 2008. 182.

17 A török elleni haderőről készült emlékirat. Róma, 1538. szeptember 8. AGS, Estado Roma, leg. 867. fol. 66.

18 Korpás, 2008. 188–189. idézi Nogueroles gróf 1358. május 22-én kelt levelét a Velence felől Magyarországra tervezett több mint 30 ezer fős keresztény seregről.

19 Pujeau, 2009. 126. is kiemeli Paolo Giovo munkájából, hogy a liga résztvevői az expedíció előkészítése során valójában három lehetséges módot vettek számításba: egy szárazföldi, egy tengeri és egy tengeri-szárazföldi támadást.

20 A szerződés szövegét lásd: Girón, 1964. 248–252.; González Castrillo, 2013. 74–75.; Korpás, 2008. 184.; Korpás, 2017. 85–102.

21 González Castrillo, 2013. 74.

22 Ágoston, 2021. 201.

23 Cristóbal de Morales tábornemester és a spanyol tercio magyarországi rövid expedíciójáról lásd: Korpás, 2008. 236.

Az 1571. évi Szent Liga

Az 1571. évi Szent Liga történelmi előzményei kapcsán ritkán említik, hogy mind megszervezése, mind a lepantói győzelemhez vezető taktika legfőbb történelmi előzménye az 1538. évi liga és a prevezai ütközet tapasztalata volt. V. Károly uralkodásának utolsó éveiben összeurópai háborúskodás folyt. II. Henrik francia uralkodó – a francia-oszmán szövetség mellett – sikeresen szövetkezett a Habsburg fivérek ellen a protestáns fejedelmekkel, egyes itáliai fejedelmekkel, sőt magával a pápával is. Az 1550-es évek elején kezdődő háborúk Európa összes jelentős hadszínterére kiterjedtek. Nemcsak Németalföldön, a Német-római Birodalom területén vagy Észak-Itáliában zajlottak éveken keresztül háborúk, hanem az oszmánok az öt évre szóló 1547. évi drinápolyi béke lejártát követően hatalmas területeket hódítottak meg Magyarországon 1551–1552-ben, emellett a Földközi-tenger nyugati medencéjében fosztogatták, francia szövetségben pusztították az itáliai, spanyolországi, illetve észak-afrikai Habsburg-érdekeltségeket. Az egymástól távoli frontok hadműveleteit tudatosan összehangolták, amit jól mutat például a budai pasa levelezése a német birodalmi fejedelmekkel és a franciákkal. A Habsburg Birodalmat azokban az években egy totális, több fronton zajló háború fenyegette, amit külön nehezített a császári örökség felosztása körüli vita és V. Károly császár pszichikai és fizikai megfáradása.²⁴

1556 után a két ág szétválása – II. Fülöp trónra lépésével és a Habsburg-örökség felosztásával – egyértelmű változást hozott az oszmánellenes politikában. V. Károly univerzális monarchiájában az oszmánkérdés egységes, összeurópai problémaként jelent meg, a II. Fülöp által fémjelzett Katolikus Monarchia és a Duna menti Habsburg-monarchia különválása viszont azt is jelentette, hogy a szoros dinasztikus együttműködés ellenére az oszmánkérdés bizonyos értelemben lokális üggyé vált. V. Károly idején az első négy spanyol, úgynevezett öreg tercióból három (Morales, Sande és Aldana tábornokok egységei) Magyarországon is harcolt, II. Fülöp azonban nem volt hajlandó jelentős katonai haderőt, diplomáciai és anyagi erőforrásokat biztosítani az oszmánellenes kontinentális frontra. A Katolikus Monarchia számára az oszmán fenyegetés elsősorban a földközi-tengeri spanyol és itáliai érdekek elleni támadásokban jelent meg. V. Károly dinasztikus politikájával szemben II. Fülöp idején a dinasztia és a spanyol, kasztíliai politikai érdekek, ha nem is teljességében, de közelebb kerültek egymáshoz.

Nem véletlen, hogy míg az 1538. évi liga létrehozása nem volt független a magyarországi eseményektől, az 1571. évi liga megalakításának okai kizárólagosan a Mediterráneum térségben találhatóak. Málta 1565. évi felszabadítása az oszmán ostrom alól többet nyomott a latban, mint Szulejmán szultán halála 1566-ban a magyarországi Szigetvár ostrománál. II. Szelim trónra lépését követően, 1568. február 17-én békét kötött Drinápolyban az Oszmán Birodalom és a Duna menti Habsburg Birodalom. A békekötést követően a Porta figyelme a velencei birtokban

24 V. Károly utolsó éveire és a dinasztikus válságra lásd: Rodríguez Salgado, 2008. Az 1547–1556 közötti háborúkra és összefüggéseikre lásd: Guitman–Korpás–Tóth–B. Szabó, 2019.

lévő Ciprus felé fordult. A szultáni udvar belső viszonyai és az egyéni ambíciók miatt is a velencei birtokok elleni támadás tűnt hasznosnak. Kiemelkedő szerepet játszott a Velencével szemben ellenséges érzelmeket tápláló szefárd zsidó, Josef Nasi, aki Naxos hercegként és Szelim szultán bizalmasaként saját érdekeit szolgálva sürgette, hogy Ciprust minél hamarabb hódítsák meg. Hiába újítták meg 1567-ben Velencével a fennálló békét, a hadjáratot rövidesen szervezni kezdték. A partra szálló seregek élére Lala Musztafa pasát jelölte a szultán, Müezzinzade Ali pasát pedig kapudán pasának nevezte ki, függetlenül attól, hogy a jelölt tengeri ügyekben járatlan volt. 1568 szeptemberében Josef Nasi vezetésével egy kisebb oszmán flotta látszólag barátságos látogatást tett Cipruson, egyértelműen kémkedési céllal, hogy felmérje a sziget katonai védelmét és erejét.²⁵

A Mediterráneum nyugati részén zajló események új frontot nyitottak az iszlám és a kereszténység küzdelmében. 1567. január 1-jén – még az V. Károly idején, 1526-ban megfogalmazott, de ki nem hirdetett rendeletek alapján – II. Fülöp Spanyolországában érvénybe lépett rendelkezések értelmében teljeskörűen megtiltották, hogy a moriszkók kövessék vallásgyakorlási, öltözködési szokásaikat, hagyományaikat. A mórók képviselőik révén igyekeztek egyezsre jutni az udvarral, azonban a sikertelen tárgyalásokat követően, 1568. december 24-én az Alpujarras hegységben és környékén élő moriszkók fellázadtak. A lázadás kiterjedt az egész Granadai Királyság területére. II. Fülöp udvarának legnagyobb rémületére a moriszkók támogatást kaptak az észak-afrikai, elsősorban az oszmán Algíri vilajetben élő móroktól és törököktől, sőt a spanyolországi mórók levelei egészen Isztambulig, II. Szelim dívánjához eljutottak. 1570-re egyfajta háborús félelem lett úrrá II. Fülöp udvarán, hogy a moriszkók lázadását felhasználva az oszmánok nyíltan megsegítik a Spanyolországban élő hittestvéreiket, és így egyfajta ötödik hadoszlopként fenyegetik a Katolikus Monarchia hátországát és belső rendjét. Az alpujarrasi felkelést végül nagy nehézségek árán 1571 márciusára a későbbi lepantói győző, Don Juan de Austria vezetésével sikerült legyűrni.²⁶

1570 elejére egyértelművé vált, hogy hamarosan bekövetkezik a Ciprus elleni oszmán támadás.²⁷ Nyáron több száz hajóból álló és 60 ezer főnél nagyobb oszmán haderő szállt partra a szigeten és kezdte meg Nicosia ostromát. Velence segélykérése kevés európai udvarban talált valós támogatásra. Sem a francia uralkodó, sem II. Miksa német-római császár, illetve sem a lengyelek, sem az oroszok nem akartak háborúba lépni az oszmánok ellen. II. Fülöp – a németalföldi felkelés és az alpujarrasi felkelés kettős nyomása alatt – érthető módon elsősorban az észak-afrikai, különösen a Tunisz elleni hadjáratot preferálta. V. Pius pápa diplomáciai és közvetítő tehetségére volt szükség ahhoz, hogy a formálódó szövetségben a Velencei Köztársaság és II. Fülöp közötti stratégiai ellentétet feloldják.²⁸

25 Guilmartin, 1974. 236–237. Szelim trónra lépéséről, a Ciprus elleni készülődésről és Nasi szerepéről lásd még: Varriale, 2021. 85–98.; Ágoston, 2021. 240–242.

26 Az alpujarrasi mór lázadásról lásd: Varriale, 2021. 96–99.; Parker, 2016. 531–538.

27 II. Szelim Ciprust követelő követtségéről lásd: Varriale, 2021. 103. A ciprusi hadjárat oszmán indoklásáról: Schmidt, 2020. 329–338.

28 Guilmartin, 1974. 236–237.; Parker, 2016. 538–546. Magyarul lásd: Schmidt, 2010. 81–87.

Az 1571. május 25-én létrejött Szent Liga egyértelműen az 1538. évi Szent Liga struktúráját követte, illetve az 1538. évi egyezményt adaptálták az új politikai konstellációhoz. A szövetség 200 gálya, 100 hajó és mintegy 50 ezer katona kiállítását vállalta. Nemcsak a legfőbb szerződő felek voltak ugyanazok (Velence, Pápai Állam, Habsburg Monarchia), nemcsak a szerződésben vállalt haderő mérete volt azonos, hanem a költségek megosztása is hasonló volt: felét a Katolikus Monarchia, kétharod részét Velence, míg a fennmaradó egyharod részét a Pápai Állam állta. A fentiekkel együtt a liga tagjai voltak a Katolikus Monarchia itáliai birtokain (Nápolyi Alkiralyság, Szicíliai Alkiralyság, Szardínia) kívül egyes vazallus és szövetséges államok, mint például Genova, Urbino, Toscana, a Máltai Lovagrend és a pápai Szent István-rend egyaránt. A liga főparancsnokát II. Fülöp jelölte ki Don Juan de Austria személyében, helyettese a pápa által delegált Marcantonio Colonna volt. Gyülekezőhelyként Messinát jelölték meg.²⁹

Az 1538. évi Szent Ligához képest az egyik legszembeötlőbb különbség az volt, hogy 1571-ben a Duna menti monarchia nem csatlakozott. Tény, hogy II. Miksa császár keze meg volt kötve, egyrészt mivel Szulejmán szigetvári halálát követően, 1568. február 17-én Drinápolyban nyolc évre békét kötöttek. Másrészt, 1570. augusztus 16-án Speyerben Szapolyai János Zsigmond és II. Miksa magyar királyok között megállapodás született a Szapolyai-birtokban lévő Erdély jogrendjéről a Magyar Kiralyságon belül – létrejött az európai szinten szuverén módon politizáló Erdélyi Fejedelemség, egyben oszmán vazallus állam. V. Pius pápa sok követ megmozgattott, hogy II. Miksát a szövetség tagjának tudja, felvetve azt is, hogy a liga segítségével Magyarországot és a balkáni kisebb államokat visszahódítják a kereszténység dicsőségére.³⁰

Politikai célok, ellentétek és vezetők közötti együttműködés

1571-ben a katonai célokban jelentős eltérések mutatkoztak. Velence számára Ciprus felmentése volt fontos, illetve az oszmán kézben lévő birtokok visszafoglalása az Adria- és a Jón-tengeren. Ezzel szemben II. Fülöp nem tartotta célravezetőnek, ha egy ilyen hatalmas flotta erejét kisebb jelentőségű kikötők elleni támadásokra fecsérelik el. A genovai gályahad parancsnoka, Gian Andrea Doria, V. Károly admirálisának, Andrea Doriának az unokaöccse, illetve a híres tengerész, Luis de Requesens egyaránt kockázatkerülő, védekező hadjáratot preferált. Doria esetében, úgy tűnik, egyéni motivációk is meghúzódtak, egyrészt Doria érdekeinek kevésbé felelt meg a Genova nagy ellenfelének, Velencének megerősítését szolgáló támadó hadjárat.

29 A Szent Liga létrejöttéről, az 1538. évi ligával való kapcsolatáról a fentiekén kívül lásd: Braudel, 1996. 1156–1158. Újabbban: Varriale, 2021. A flottaszervezésről és Messina jelentőségéről, stratégiaileg ideális helyzetéről lásd: Bunes de Ibarra, 2021. 133–199.

30 V. Pius pápa többszöri kísérletéről, hogy II. Miksát bevonja a Szent Ligába, és Magyarországról is indítsanak szárazföldi hadjáratot, lásd újabbban: Altarozzi, 2013. 979–981.

Másrészt hadi magánvállalkozóként (*asentista*) gazdaságilag is túlzott kockázatot jelenthetett volna az általa finanszírozott genovai gályák esetleges elvesztése.³¹

Az 1538. évi ligában is felszínre törtek hasonló személyes nézeteltérések. Andrea Doria álláspontja, sőt magatartása az ütközet idején sok párhuzamot mutatott unokaöccse, Gian Andrea Doria 1571. évi viselkedésével. Andrea Doria szintén nem volt érdekelt abban, hogy Velencének hasznot hajtó hadjáratot vezényeljen. Még kevésbé az, hogy a flotta finanszírozását magára vállaló *asentistaként* túlságosan kockára tegye a genovai flottát. Ez az ellentét nem csak a liga megalakulása idején volt érzékelhető. Amikor a vesztes prevezai tengeri csatát követően a keresztény haderő partra szállt Castelnúovóban, az elfoglalt erődítést Andrea Doria nem volt hajlandó átadni Velencének, hanem egy jelentős spanyol kontingenst hagytak a vár védelmére, annak ellenére, hogy a liga szerződése szerint a Serenissimát illette volna a terület.³²

Ezzel együtt kevésbé tűnik történelmileg megalapozottnak, hogy egyes munkákban mindkét csata leírásakor a Doriákat az ütközetből menekülő, gyenge és gyáva hadvezérnek, ad absurdum árulóknak próbálták beállítani. Ugyanakkor Andrea Doria 1538. évi magatartásának megítélését bonyolítja az oszmán hadvezérrel, Barbarossával folytatott tárgyalásai néhány nappal a prevezai ütközet előtt. Egyes értelmezések szerint a tárgyalásokat Barbarossa figyelemelterelésre használta fel, nem állt szándékában, hogy átálljon a keresztény oldalra. Guilmartin feltételezi, hogy valójában nem Barbarossa átállása volt a tét, mivel V. Károly keveset tudott felajánlani a híres oszmán hadvezérnek. Ellenben Barbarossán keresztül Doria és Genova számára Szulejmán szultán komoly előnyöket tudott nyújtani, különösen a genovai birtokban lévő Khiosz és a genovai kereskedők által kontrollált, katonai szempontból is jelentős oszmán ónimport révén. Így az amerikai szerző álláspontja szerint nem zárható ki, hogy a titkos tárgyalások az Oszmán Birodalom és Genova, illetve Doria kapcsolatáról szóltak, és Barbarossa esetleges átállása valójában a fedőtörténet.³³

Kiemelendő viszont, hogy 1571-ben, szemben az 1538. évi eseményekkel, volt két személy, akinek lelkesedése, kitartása és tehetsége sorsdöntő volt. Egyrészt fontos megemlíteni V. Pius pápát, aki kitartóan egyensúlyozott II. Fülöp, Velence és Genova rendkívül eltérő érdekeinek az összehangolása érdekében. Másrészt, II. Fülöp féltestvérének, az ifjú, húszas éveiben járó Don Juan de Austriának az ambíciója és tehetsége szintén meghatározó volt. Az alpujarrasi felkelés sikeres leverője különleges belső motivációval rendelkezett: II. Fülöp árnyékában, királyi legitimitáció nélkül a kereszténység egyik legnagyobb expedíciójának az élére állhatott. Az egyéni motivációkat jól mutatja, hogy amikor V. Pius pápa próbálta megnyerni a liga számára II. Miksa császárt, a szentszéki javaslatok között az is szerepelt, amennyiben Miksa csatlakozik, és az oszmánoktól Magyarországon és a Balkánon nagy te-

31 A genovai gályák költségéről: Guilmartin, 1974. 32–34.

32 Andrea Doria tétovaságáról, Velencével szembeni fenntartásairól: Casillas Pérez, 2018. 671–673. Castelnúovo birtoklásának kérdéséről: González Castrillo, 2013. 76. A liga tagjai közötti feszültségekről lásd még: Lombardo, 2019. 169–171.

33 Guilmartin, 1974. 42–45. Crowley, 2014. 92–94. szintén kitér a tárgyalásokra.

rületeket foglalnak vissza, akkor a visszahódított területeken hozzanak létre egy új királyságot, amit Don Juan de Austriának ajánlanak fel.³⁴

Don Juan de Austria szerepét megemlítve fontos kiemelni egy másik, idősebb hadvezért, aki megélte az 1538. évi liga kudarcát, bár nem volt jelen a prevezai ütközetben, katonai tapasztalatával viszont talán a legjelentősebb támogatást nyújtotta az ifjú Don Juan de Austriának. Villafranca márkija, Szicília és Katalónia volt alkirálya, García de Toledo Osorio különleges hadi tapasztalattal rendelkezett: részt vett V. Károly összes jelentősebb tengeri hadjáratában, Málta 1565. évi felszabadításának egyik kulcsszereplője volt. Személyes tanácsai, közöttük az is, hogy Don Juan de Austria a Prevezánál győztes ellenfél, Barbarossa korábbi taktikáját és hadrendjét kövesse az előtte álló ütközetben, jelentős hatást gyakoroltak a tehetséges és gyorsan tanuló ifjúra.³⁵

A szövetséges felek közötti bizalom hiánya – elsősorban a genovai és a velencei hadvezérek és katonák, valamint a spanyol és a velencei vezetők között – mindkét hadjárat idején súlyos problémákat okozott. A genovai Andrea Doria által vezetett 1538. évi hadjáratban nem volt kiegyensúlyozó személy, aki a felek közötti nézeteltéréseket fel tudta volna oldani. Ugyanakkor 1571-ben Don Juan de Austria a lehetőségekhez képest sikeresen kezelte a helyzetet, még akkor is, amikor a spanyol és a velencei gályák között fegyveres konfliktussal fenyegető helyzet állt elő. A görög partok felé hajózó armadában a velencei kontingens vezetője, Sebastiano Venier felakasztatta a hajóján lévő engedetlenkedő spanyol katonák egyik kapitányát. Gian Andrea Doria a feszült helyzetben tartott haditanácsi gyűlésen azt javasolta, hogy a genovai és a spanyol flotta hajózzon vissza, és hagyja magára a velenceieket. Don Juan de Austria nem követte a javaslatot, és mint a Szent Liga felhatalmazott főparancsnoka a helyzetet azzal oldotta fel, hogy Venier helyére Agostino Barbarigót helyezte a balszárnyának az élére.³⁶

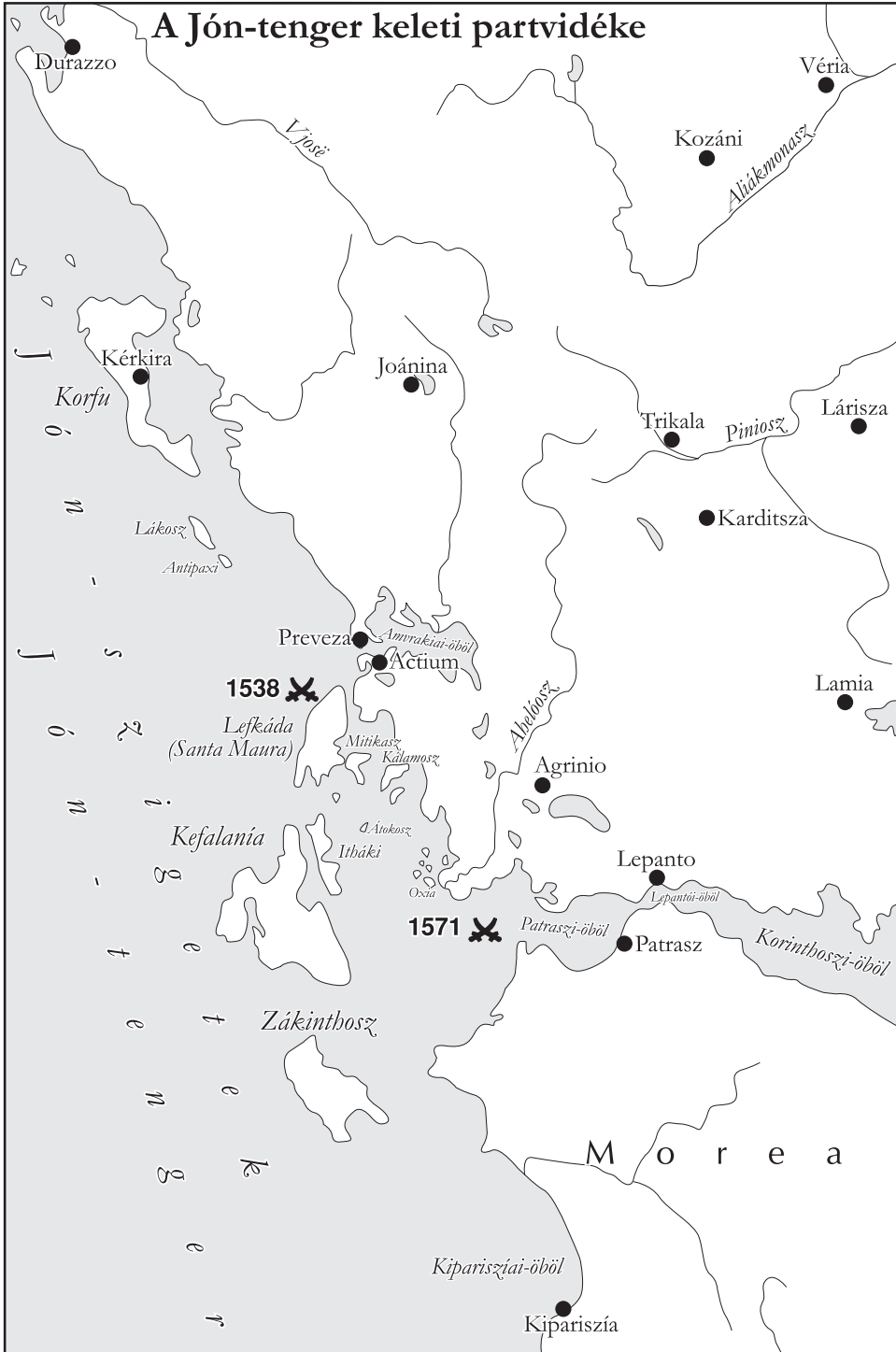
A prevezai csata hatása a lepantóira: taktikai eltérések

Nemcsak a szervezési és finanszírozási gyakorlatban találunk jelentős párhuzamokat, esetleg eltéréseket az 1538. évi és az 1571. évi liga között. Ahogy szóba került már, García de Toledo javaslatára a keresztény haderő Barbarossa flottájának 1538-ban használt hadrendjét alkalmazta. A mediterrán gályahadviselésben kézenfekvő és sokszor alkalmazott felállás volt, hogy a flottát félhold ívben, három részre és egy tartalék egységre bontották. 1571-ben pontosan ugyanúgy tettek, mint Barbarossa 1538-ban. De a hatékonyság eléréséhez megfelelő gyakorlat is kellett, hogy a gályák az elvárt hadrendet a csatában tartani is tudják. Don Juan de Austria utasítására a keresztény flotta már Messinából hadrendben evezett, hogy az egyes

34 Altarozzi, 2013. 979–981.

35 Bunes de Ibarra, 2021. 181–185.; Crowley, 2014. 318–319.

36 Crowley, 2014. 326–328.



hajók és egységek közötti együttműködés minél sikeresebb legyen. Don Juan de Austria nem csak ezen a téren tett jelentős újításokat.

A csaták kimenetele szempontjából két döntő változást fontos megemlíteni: az 1538 szeptemberében, Andrea Doria által irányított keresztény flotta nemzetek szerint harcolt, és a már említett genovai–velencei, spanyol–velencei bizalomhiány miatt kisebb együttműködési hajlandóságot mutattak az egységek. Az egyes hajóegységek saját nemzetük zászlója alatt operáltak, élen, a jobbszárnyon a máltai gályák, a centrumban Giannettino Doria genovai hajói, a balszárnyon pedig Ferrante Gonzaga spanyol hajói. Mögöttük Andrea Doria főereje, majd az után további velencei egységek Marco Grimani és a pápai gályák Vincenzo Capello vezetésével. A tartalékot Francesco Doria gályái és hajói alkották.³⁷

Ezzel szemben 1571-ben a Szent Liga szerződése kikötötte, hogy a keresztény flotta közös parancsnokát II. Fülöp jelöli ki, és minden résztvevő feltétel nélkül engedelmeskedik. Don Juan de Austria személyében egy fiatal, rendkívül energikus és gyorsan tanuló vezető került a flotta élére, aki, úgy tűnik, nemcsak tehetséges volt, hanem figyelembe is vette egyes tapasztalt spanyol hadvezérek, kiemelten García de Toledo Osorio javaslatait.³⁸ Don Juan de Austria sikeresen ötvözte a velencei és a spanyol gályaharcászat előnyeit és ezáltal megerősítette armadáját. A jól manőverező, valamivel gyorsabb velencei gályákat és a hagyományosan nehezebb, de ágyúkkal jobban ellátott spanyol gályákat az egyes szárnyakban keverten helyezte el. Jellemzően úgy, hogy a spanyol nehéz gályák erősítsék az egyes flottarészeket, és a velencei gályák biztosítsák a mobilitást. Figyelembe vette azt is, hogy feltehetően a keresztény balszárny fog partközelen evezni, így a sekély vízben több alacsonyabb merülésű velencei gályára van szükség, mint a centrumban és a jobbszárnyon. A túlnyomórészt velencei gályákból álló keresztény balszárny így súlyos áldozatok révén, még Agustino Barbarigo parancsnok elvesztése árán is meg tudta akadályozni, hogy a Mehmet Sirocco által vezetett jobbszárny a part felől átkarolja a keresztény haderőt.

Az egységes manőverezés érdekében az egyes flottaegységek nem nemzeti zászlókat hordtak az árbocokon, hanem a jobbszárny Gian Andrea Doria vezetésével zöld zászlókat húzott fel az árbocokra, a centrum Don Juan de Austria vezetésével kéket, a balszárny Barbarigóval az élén sárgát. A tartalék egység Álvaro de Bazán, Santa Cruz márkija irányítása alatt fehér zászlót tűzött ki. A döntés mögött nemcsak a pragmatikus harcászati megfontolások húzódtak meg, hanem az is, hogy a kevert kontingensek révén megelőzhető volt, hogy az egyes nemzetekhez tartozó flottarészek esetleg elmeneküljenek a csataterőről.³⁹

Ugyanakkor a velencei gályák gyenge pontja volt, hogy a Szent Liga szerződésében gályánként vállalt 60 jól felfegyverzett gyalogos katonát nem tudták kiállítani, így a velenceiek több esetben hajónként 40 gyalogossal sem rendelkeztek. Annak ellenére, hogy Venier, a velencei vezér még a hadjárat elején további 5200

37 Guilmartin, 1974. 52–55.; Pujeau, 2009. 126–127.

38 Bunes de Ibarra, 2021. 176–184.

39 Bunes de Ibarra, 2021. 188.

itáliai zsoldost felbérelt, még így is kevés harcossal jelentek meg Messinában a velencei gályák. Az arkabúzzokkal és muskétákkal gazdagon ellátott és szárazföldi harcokban verhetetlennek tartott spanyol terciókból és itáliai gyalogságból mintegy 1614 spanyol és 2489 itáliai katonával egészítették ki a velencei hajók erejét, egészen 120 gyalogos/gályáig. Azonban még így is a spanyol, a genovai, a pápai és a máltai gályákon elrendelt létszám (150 harcos) alatt maradtak. Egyes gályák gyalogos harcosainak száma, például a nápolyiaké, még ezt is meghaladta és elérte a 180-at.⁴⁰

A keresztény gályákon harcoló katonák közül a legnagyobb harci értékkel a spanyol és az itáliai gyalogság rendelkezett. Nemcsak lőfegyverek, hanem harci rutinjuk és kiemelkedő fegyelmezettségük miatt a spanyol terciók voltak a kor legütőképesebb egységei. Lepantónál 6560 fővel négy terció is harcolt, az 1569-ben létrehozott, úgynevezett Figueroa-terció,⁴¹ a cerdagne-i terció, a nápolyi terció és a szicíliai terció. Az itáliai gyalogság három coroneliában (ezredben) szerveződött Paolo Sforza, Lorenzo Tutavia és Sigismundo Gonzaga irányítása alatt. Ezenfelül 4987 landsknecht harcolt, illetve mintegy 1800 fő önkéntes is csatlakozott. Pápai zászló alatt is küzdött mintegy 2000 önkéntes, eltérő nemzetekből. Összesen több mint 25 ezer fő felett volt a keresztény haderő harcos létszáma.⁴² Ugyanakkor más szerzők mintegy 34 500-ra teszik a keresztény harcosok számát, illetve a hajókon szolgált 43 500 evezős és 13 000 tengerész. Az eltérő számítások szerint a keresztény haderő 62 100–90 000 fő körül lehetett, bár ez utóbbi feltehetően túlzó. Az oszmán haderő mérete közel lehetett a 60 ezer főhöz: 20–25 ezer katonára és mintegy további 13 ezer evezősre, valamint 30 ezer tengerészre becsülik.⁴³

A Lepantónál harcoló spanyol terciók kapcsán fontos kiemelni egy új, modern katonai egység megjelenését, a hivatásos tengerészgyalogság születését. Pi Corrales legújabb kutatásai szerint Figueroa terciója 1566. február 27-én, Cartagenában jött létre, és a *Tercio de la Armada del Mar Océano* (Tenger-óceán Armadájának Terciója) nevet viselte. 1566-ban ugyanazon a napon alakult meg Nápolyban a meglévő nápolyi öreg terció mellett egy új haditengerészeti egység, a *Tercio de Mar y Tierra* (Tenger és Szárazföld Terciója) Pedro Padilla tábornemester irányítása alatt. Még abban az évben létrehozták a harmadik haditengerész-egységet, a *Tercio de Galeras de Siciliát* (Szicíliai Gályák Terciója). A három terció a három legfontosabb spanyol tengerész hajóegység állandó katonaságát biztosította, és a lepantói összecsapás idején professzionális katonai egységként működött, illetve vett részt a csatában.⁴⁴

Az újítások közül meg kell említeni, Gian Andrea Doria, más vélemények szerint García de Toledo tanácsára Don Juan de Austria utasítást adott ki, hogy a keresztény gályákról fűrészeljék le a hajótest élén lévő hosszú orrot, hogy a gá-

40 Guilmartin, 1974. 242.

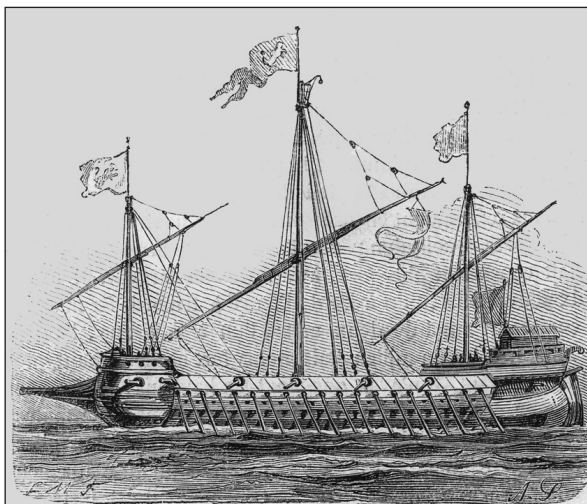
41 Egyes források Figueroa tercióját granadai terciónak hívták, mivel főleg Granadából toboroztak katonákat. Pi Corrales, 2020. 52.

42 Rodríguez González, 2021. 292–294.

43 Cerezo Martínez, 1988. 217. Ágoston, 2021. 243. szerint a keresztény erő néhány ezer fővel nagyobb volt az oszmán erőnél, 62 100 ember állt 57 700-zal szemben.

44 Pi Corrales, 2020. 51–52.

lyák orránál lévő platform közepén elhelyezkedő fő ágyúkat közvetlen közlelől történő tüzelésnél lejjebb dönthessék. Így az alacsonyabb oszmán gályákra szó szerint pusztító hatással tudtak tüzelni a lepantói csata során. Letarolhatták az ellenséges fedélzetet, nem az ellenséges gályák fölött szálltak el a lövedékek, mint ahogy ez történt sok esetben az oszmán tüzérséggel.⁴⁵ A csata kimenetelét szintén befolyásolta, hogy az 1538. évi prevezai ütközettel szemben, Lepantónál a keresztény flotta



1. kép. Antoine Léon Morel-Fatio: 16. századi velencei galeassa

sokkal egységesebben és fegyelmezettebben harcolt. Ez nemcsak annak tudható be, hogy már Messinától hadrendben hajóztak, hanem hogy Don Juan de Austria szigorú parancsára a keresztény gályák nem nyitottak tüzet közepes vagy nagyobb távolságokról. Ahogy a korabeli tapasztalt harcosok jellemezték, a pusztító hatásához az szükséges, hogy „az ágyúk dörrenése jóformán egy időben legyen azzal, ahogy a galya orra belefúródik az ellenséges hajóba”.⁴⁶

A taktikai és harcászati eltérések és hasonlóságok mellett nem mehetünk el pár technikai újítás mellett sem. Az 1538-ban és az 1571-ben harcoló keresztény gályák között jelentős különbségek figyelhetők meg. Majdnem minden leírás hangsúlyozza, hogy Lepantónál a keresztény haderő előtt szárnyanként két, összesen hat nagy velencei galeassa hajózott 500-500 fős spanyol gyalogsággal megerősítve (1. kép).⁴⁷ A spanyol történetírás Don Juan de Austriának tudja be azt a javaslatot, hogy a galeasszák negyed mérfölddel a flotta előtt haladjanak az ütközetben, így egyfajta elővédként sikeresen törjék meg az oszmán támadó hadrendet.

Ez a nagy méretű, ugyanakkor lassú és nehéz gályatípus 26 evezőspaddal rendelkezett, az átlagos gályával összevetve meglepően kevés, 156 evezős hajtotta. Valójában a kor úszó ágyúállása volt, mivel a megerősített és magas taton, valamint az orránál elhelyezett ágyúk révén kiemelkedően jelentős tüzérvél rendelkezett. A néhány évvel későbbi galeasszák alapján tudjuk, hogy ez a gályatípus 5 teljes értékű ágyút, 2-3 félágyút, 8 pedrerót, 4 culverínt, 7 sacrét, 4 félsacrét, továbbá mintegy 20 kisebb kaliberű, a hajó korlátjára rögzített lőfegyvert hordott.⁴⁸ További előnyük, hogy magas fedélzetük az alacsony gályákról gyalogsággal rendkívül nehezen volt támadható. Lepantónál a keresztény balszárny és centrum esetében ismert:

45 Guilmartin, 1974. 241. Rodríguez González, 2021. 267.

46 Guilmartin, 1974. 73-74.

47 A kép forrása: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Morel-Fatio-MPB2.jpg>.

48 Guilmartin, 1974. 233-234.

bár kevés hajót süllyesztettek el ágyúikkal, mégis jelentős szerepük volt abban, hogy az oszmán jobbszárny és centrum hadrendje felbomlott, hogy a galeasszák oldalazó tűzvonalát megkerüljék, vagy mihamarabb onnan kijussanak. A Gian Andrea Doria által vezetett jobbszárnyak hosszabb távot kellett megtennie a csatarendhez történő kibontakozáshoz, és a szárnyhoz tartozó két, lassú galeassza érthető módon nem is avatkozott a csatába érdemi módon.⁴⁹ A galeasszákkal összevethető hajója a törököknek nem volt.

Preveza után, az 1550-es éveket követően a keresztény gályák, különösen a spanyol gályák, jelentős fejlődésen mentek keresztül, tulajdonképpen csúcspontjukra értek. Az átlagos spanyol gálya súlyosabbá, egyben lassúbbá vált, több és nehezebb ágyút hordott, ezáltal nagyobb tűzerőt képviselt. Ugyanakkor manőverezőképesége, hatótávolsága a létszám- és súlynövekedésből fakadóan csökkent, illetve fenntartási költsége is számottevően emelkedett. Míg 1550 előtt egy átlagos mediterrán gálya 24 sorral és 144 evezőssel rendelkezett, az azt követő évtizedekben az evezősök száma jelentősen megnőtt. Az 1560-as évekre az átlagos spanyol hadigálya továbbra is 24 paddal rendelkezett, de már 160 evezős hajtotta. Lepantónál az evezősök száma a spanyol és a szövetséges gályákon meghaladta a 174 főt, sőt a 200-at is elérte. 1571-ben az átlagos spanyol gályákon ezenfelül jellemzően 112 tengerész és 150 gyalogos szolgált. Don Juan de Austria zászlóshajóját, a *La Real*t 35 evezősoron 420 evezős hajtotta és 400 arkabúzos védte. Ezzel szemben az oszmán gályák jellemzően kisebbek és fürgébbek voltak, de ágyúval és lőfegyverekkel gyengébben felszereltek. Ali pasa vezérhajóját 300, íjjal harcoló janicsár és mintegy 100 lőfegyver erősítette.⁵⁰

Az ágyúk kaliberében és a lőfegyverek számában is jelentős változások történtek 1538 és 1571 között. 1536-os adatok alapján az átlagos mediterrán gálya a hajóornál kialakított platformon a következő tüzérséggel rendelkezett: középen egy nagyobb, 30-40 fontos kaliberű ágyú, két kisebb, 7-10 fontos kaliberű ágyúval a két oldalán (*sacre* vagy *culverín*), és a szélén esetleg még egy-két kisebb méretű *pedrero*. 1571-ben egy átlagos velencei gálya 52-55 fontos ágyút hordott középen, két oldalára egy-egy 12 fontos ágyút kapott, illetve egy-egy 5-6 fontos csataágyút. A nehezebb spanyol gályák ágyúállása kétrészes volt, alul a platformon középen egy 40-50 fontos nehéz ágyúval, kétoldalt egy-egy 7-13 fontos *sacre*, illetve az egyik szélén egy 18-25 fontos *pedrero*, a másikon pedig egy 4-5 fontos félsacre helyezkedett el. Az ágyúállás feletti felépítmény, az úgynevezett *arrumbada* további 6-8 könnyebb és kis kaliberű ágyút tartalmazott. Fontos megjegyezni azt is, hogy ezen ideális felszereltséggel valójában sokszor nem rendelkeztek a hajók, és sok velencei vagy spanyol gályát kevesebb, más minőségű és kaliberű lőfegyverrel láttak el, továbbá a korban még nem beszélhetünk sztenderd ágyúkaliberekről és -típusokról. A források kiemelik, hogy a Lepantónál harcoló átlagos keresztény gályákat jellemzően 5 ágyúval szerelték fel, nagyjából megfelelően a fenti rendszernek.⁵¹

49 Bunes de Ibarra, 2021. 184.

50 Guilmartin, 1974. 221–231.

51 Lásd: Guilmartin, 1974. 229–231., 298–300.

A velencei doktrína a spanyollal szemben a gályák mozgékonyására és függeségére helyezte a hangsúlyt. A velencei hajók jellemzően könnyebb ágyúkat hordtak. Azt is fontos azonban megjegyezni, hogy a velencei gályák krónikus emberhiányban szenvedtek, beleértve az evezősöket és a fedélzeten harcoló katonákat, tengerészeket. A spanyol rendszer viszont – elsősorban az észak-afrikai mórok elleni harcok tapasztalata alapján – a part menti rajtaütéseken és partraszállásokon alapult. A nehezebb spanyol gályák nagyobb tűzerőt képviseltek és katonákkal is nagyobb számban voltak ellátva. Ezek az eltérések a tengeri csatákban is megjelentek: a spanyol gályák jellemzően a frontális ütközetet preferálták, az oszmán és a velencei gályák pedig a széleken történő manőverezést és átkaroló hadműveletet.⁵²

Földrajzi adottságok

Nem véletlen, hogy a Prevezánál és Lepantónál zajló csaták, sőt az ókori actiumi ütközet is, földrajzilag ennyire közel voltak egymáshoz. A Jón-tenger partvidéke Itália és Görögország között geostratégiai jelentőségű volt mind a keresztény, mind az oszmán hadvezetés számára. A Görögország keleti partjaitól, illetve a nápolyi és szicíliai partoktól nem messze lévő, az oszmán érdekszférához közel eső kelet-mediterráneumi terület kiváló, nagy és mély öblökkel, a hatalmas haderőket édesvízzel ellátó folyótorkolatokkal rendelkezett, egyúttal alkalmas volt flották állomásoztatására. Az ókorban is jelentős csaták zajlottak itt: a Kr. e. 31. évi actiumi csata színhelye pontosan ugyanott, az Amvrakiai-öböl bejáratánál volt, ahol az 1538. évi prevezai ütközet zajlott. A térségtől délre, mintegy 100-120 kilométerre húzódik a Patraszai-öböl bejárata, ahol 1571-ben újból összecsapott a keresztény és az oszmán flotta. Valójában az öböl bejáratának északi sarkában, Oxia szigettől délkeletre zajlott a csata. Ezzel szemben Lepanto, a mai Naupaktosz meglehetősen messze, mintegy 70-80 kilométerre keletre helyezkedik el az öböl mélyén. Mégis, a 16. században kialakult történelmi hagyomány alapján hívjuk lepantói ütközetnek az Oxia szigete melletti nagy tengeri csatát.

Az Amvrakiai-öböl bejárata meglehetősen szűk, és Preveza várának ágyúí védtek. Egyértelmű, hogy a keresztény flotta számára áthatolhatatlan volt a mindkét partról ágyúkkal védett keskeny bejárat. Bár a keresztények Marco Grimani vezetése alatt 1538. szeptember 23–25. között többször is megpróbálták partra szállni, hogy az ágyúállásokat és Preveza erődjét elfoglalják, az oszmánok jelentős szárazföldi hadereje rendre visszaverte ezeket a gyenge kísérleteket.⁵³ Így az öböl védelmében Barbarossa lehorgonyzott flottája türelmesen kivárta a támadásra legmegfelelőbb pillanatot. Ezzel szemben Doria flottája sokkal kedvezőtlenebb helyen volt, az öböl bejáratától délebbre, Santa Maurától északra kellett állomásoznia, és nem kockáztathatta meg, hogy az oszmánok által ellenőrzött partszakaszra lőtávolságba kerüljön. Az oszmánok helyzetéből fakadó taktikai előnyt csak

52 Guilmartin, 1974. 214–217.

53 Marco Grimani támadásairól lásd részletesen: Pujeau, 2015. Lásd még: Lombardo, 2019. 178.

úgy lehetett volna kiegyenlíteni, ha a keresztény haderő az öböl bejáratát védő erődítések birtokába kerül.

A fenti földrajzi és taktikai adottságok miatt a prevezai összecsapás nem egy néhány óráig tartó klasszikus tengeri csata volt, mint a lepantói, hanem egy kombinált szárazföldi és tengeri ütközet. Ez jelentős eltérés a két esemény között. Így válik érthetővé, hogy a prevezai ütközet miért tartott több napig szeptember 21–28. között. Ezzel szemben a lepantói csata valójában pár óráig tartó véres küzdelem volt, ahol a keresztény flotta az Oxia sziget mellől, „menet közben” kibontakozva csapott össze a Patraszi-öbölből kihajózó oszmán flottával. A flották szerkezete is jelentősen eltért: Lepantónál relatíve homogén gályaflották harcoltak, ahol a harcmodor szempontjából az evezős galeasszák nem tértek el jelentősen egymástól. Ezzel szemben Prevezánál egy heterogén keresztény haderő került szembe az oszmán gályaflottával. A gályák mellett jelentős mennyiségű kerek testű vitorlás hajó is részt vett, ami komoly taktikai problémát okozott a hadrendet nem begyakorolt keresztény hadvezetés számára.

A korabeli tengeri doktrína szerint jelentősebb tengeri hadjáratot tavasztól ősziig lehet megvalósítani, a mediterrán viharok és a közeledő téli időjárás komoly kockázatot jelent az alacsony felépítésű, kevésbé viharálló gályák számára. A korszak egyik legjelentősebb keresztény tengeri hadjárata, az 1541. október 21. és november 1. között zajló algíri expedíció éppen az őszi mediterrán viharok miatt fulladt tragédiába. 1538. szeptember végén az Andrea Doria által vezetett flotta hosszú ideig a rossz időre és a kedvezőtlen ellenszélre hivatkozva halogatta a támadást a méretében kisebb oszmán flotta ellen. Az ideális szelet várta, mígnem a hadvezetés bizonytalanságát kihasználva, szeptember 28-án váratlan támadással vereséget mért rá Khair ad-Din Barbarossa. Ezzel szemben 1571. október 7-én Don Juan de Austria sokkal határozottabb vezetői magatartást mutatott, hasonlóan ellenszélben indított támadást és aratott sikert a keresztényekénél nagyobb méretű ellenséges flottával szemben. Guilmartin kiemeli, hogy az adott, hátrányos taktikai helyzetben nem volt szükségszerűen rossz döntés Andrea Doria részéről, hogy 1538. szeptember 27-én hajnalban, a sötétséget kihasználva és a feltámadó északi szél segítségével a heterogén gálya- és vitorlászajó-armadájával délre akart hajózni. A szél leállása viszont a vitorlás hajók lelassulását és a keresztény flotta egységének a megbomlását is okozta, amit az oszmán hadvezér, Barbarossa ügyesen ki is használt, és sikeres csapást mért a jóval nagyobb keresztény armadára.⁵⁴

Hadrend és az ütközet

Mindkét ütközetben – 1538. szeptember 28-án, illetve 1571. október 7-én – két nagy flotta csapott össze. Mindkét esetben a Szent Liga tagjai 200 gályát, 100 vitorlás hajót és mintegy 50 ezer katonát ajánlottak meg. Összehasonlító tanulmányunk-

54 Guilmartin, 1974. 49–53.

nak nem célja a két csata részletes bemutatása, csak a téma szempontjából fontos részletekre térünk ki.

Preveza esetében nem egyértelmű, hogy valójában mekkora haderők és mikor csaptak össze. Az európai történetírásban jellemzően szeptember 28-ra teszik a csata napját. Ugyanakkor Simone Lombardo tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a csata egy nappal korábban történhetett, mivel a török haditengerészet ünnepnapja máig szeptember 27-én van, és a prevezai győzelemhez kötődik.⁵⁵ A keresztény armadáról rendelkezésünkre álló adatok között is jelentős eltéréseket tapasztalunk. Közel 200 gályáról, 140 kisebb bárkáról és vitorlásról olvashatunk. Fernández Duro klasszikus művében 55 velencei és 27 pápai gályát említ, Doria egységét 49 gályára becsüli. A keresztény haderő összesen 134 gályát, 72 nagyobb vitorlás hajót és kis méretű hajót számlált, mintegy 2500 ágyúval, 50 ezer tengerésszel és evezőssel. A keresztény katonaság méretét Duro 16 ezer főre teszi, és összességében több mint 60 ezer fős keresztény seregről ír.⁵⁶ Guilmarin adatai szerint a keresztény haderő 130 teljes értékű gályából állt, amihez szeptember 22-én csatlakozott a mintegy 16 ezer katonát és jelentős utánpótlást, ágyúkat szállító vitorláshajó-flotta.⁵⁷ Mercieca ezzel szemben 134 gálya mellett 62 vitorlás hajóról tud, beleértve az egy-egy genovai és velencei nagy galleont is. A keresztény flottán belül a máltai gályák száma sem egyértelmű, egyes források tíz, míg Mercieca négy máltai gályáról számol be.⁵⁸ Lombardo számításai szerint a keresztény flotta mintegy 130-140 gályából állt a vitorlás hajók nélkül.⁵⁹

Bárhogy is nézzük, a keresztény flotta egyértelműen jelentős túlerőben volt a Barbarossa által irányított oszmán flottával szemben: 85 oszmán gálya, 30 galeota és 35 további kisebb gálya, illetve körülbelül 22 ezer fős oszmán haderő ütközött meg a keresztény flottával.⁶⁰ A heterogén keresztény flotta közel 200 hajóból (vegyesen gályából és vitorlás hajóból) állt, az oszmánok közel 150 gályából és kis méretű gályákból álló homogén flottájával szemben. Guilmarin leírása szerint az oszmán haderő nem haladta meg a 122 gályát, ezzel szemben a keresztény haderő közel 350 hajóval rendelkezett.⁶¹ Külön érdekesség, hogy míg Lepanto esetében az összes részt vevő keresztény gályát és parancsnokát név szerint ismerjük, sőt még az oszmán gályák parancsnokait is, így pontos képünk van a flották méretéről, addig Preveza vonatkozásában sokkal korlátozottabb és bizonytalanabb tudással rendelkezünk a flották méretéről.

A keresztény haderő Korfu közelében gyűlt össze. Először a Marco Grimani által vezetett pápai flotta és Vincenzo Capello velencei főparancsnok gályái érkeztek meg. Az Andrea Doria által vezényelt spanyol és genovai szövetséges flotta megüle-

55 Lombardo, 2019. 188.

56 Fernández Duro, 1895. 233–234.

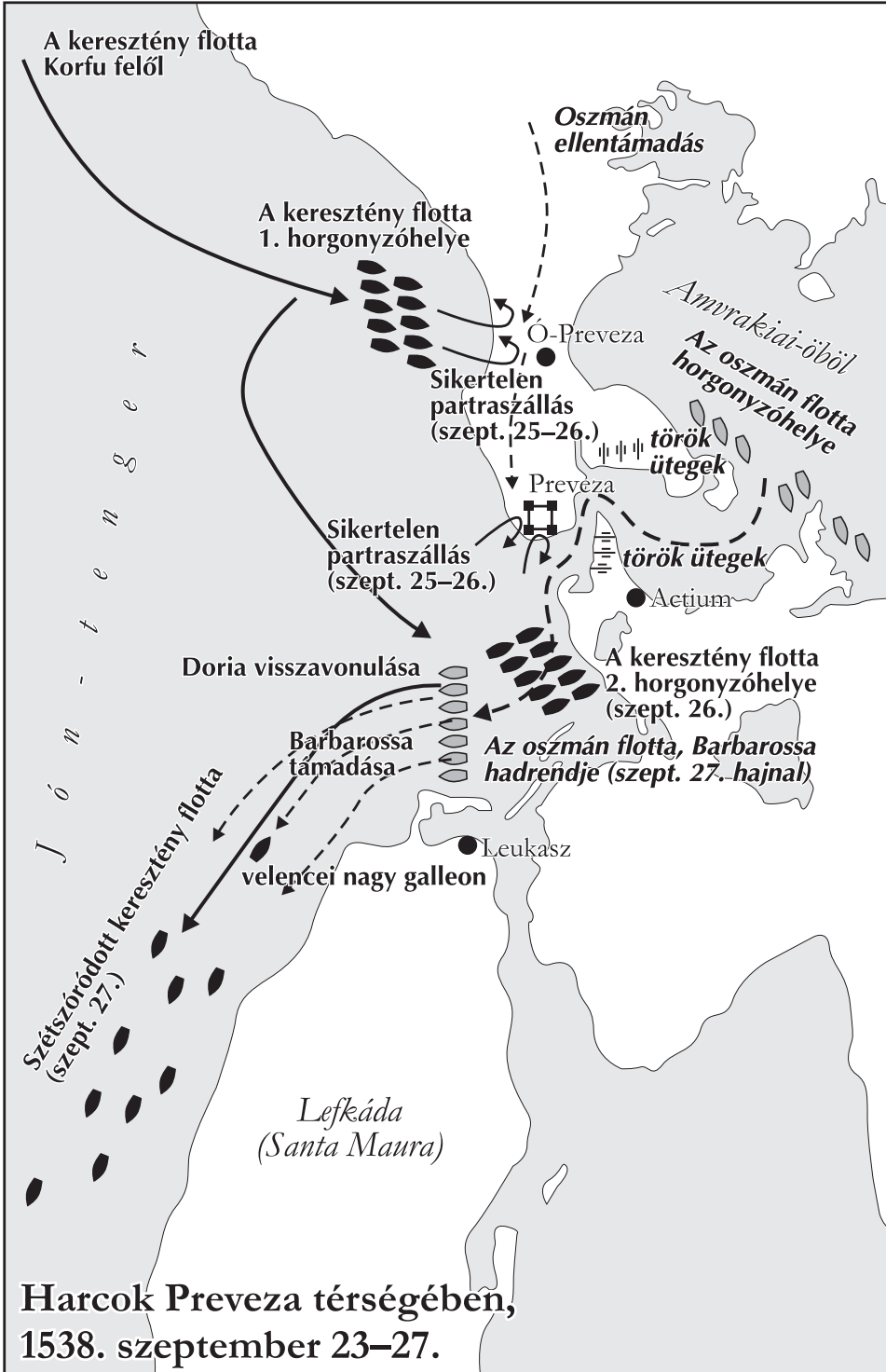
57 Guilmarin, 1974. 47–48.

58 Mercieca, 2010. 109–110.

59 Lombardo, 2019. 173–174.

60 Fernández Duro, 1895. 233–234.

61 Az ütközet részletes leírása: Guilmarin, 1974. 42–56.





2. kép. A prevezai tengeri ütközet. Antonio Salamanca rézkarca, 1540 körül

tősen nagy késéssel, szeptember 7. után ért Korfura.⁶² A késedelem oka a gályákra szánt spanyol terciók lázadása volt, ami jelentős idővesztést okozott. A dalmáciai és a görög partokat fosztogató oszmán flotta a hadjáratát követően az Amvrakiai-öbölben az actiumi és a prevezai erősségek védelmében biztonságban állomásozott, ezzel szemben Doria flottájának az erődítésekől távol kellett horgonyt vetnie.

A keresztény haderő több próbálkozást is tett, hogy partra szálljon Actiumnál, majd Prevezánál (szeptember 25–26.), de a Murat Reisz által toborzott szárazföldi oszmán erők meghiúsították a keresztény támadást. A kedvezőtlen tengeri elhelyezkedés miatt 28-án hajnalban a kedvező északi széllel Doria délre, Santa Maura felé hajózott. A változó szélviszonyok miatt a flotta egysége felbomlott. Barbarossa felismerve a helyzeti előnyét, kihajózott az öbölből, és rátámadt a számbelileg jelentős erőfölényben lévő keresztény flotta visszamaradó részére, többek között a csatában hosszan ellenálló velencei nagy galleonra is (2. kép).⁶³

A visszaemlékezések külön kitérnek arra, hogy Doriának komoly nehézségei adódtak azzal, hogy zászlóshajójáról kiadja a megfelelő parancsokat, így a keresztény gályák – szemben Lepantóval – meglehetősen fegyelmezetlenül készültek az ütközetre és indultak vissza északnak a támadó oszmán flotta ellen. Capello és a pápai hajók nem tartották be a parancsot, hogy vonalban maradjanak, előre-

62 Pujeau, 2009. 127.; Guilmartin, 1974. 45. Doria érkezésének dátumai sem egyértelműek: egyes szerzők szerint augusztus végén érkezett Korfura, mások szerint szeptember 7. után.

63 A kép forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:IAN_0105_Salamanca_1540_Preveza.jpg.

törtek, és bár Barbarossa tudatosan hátrébb vonta a gályáit, nem hagyta, hogy a keresztény haderő újraszerveződjön. A szélirány megváltozásával a keresztény haderő nehezen ugyan, de többsoros, mély hadrendbe állt: Ferrante Gonzaga szicíliai alkirály a balszárnyat vezette, a centrum élére Giannettino Doria került, a jobbszárnyon a máltai lovagok nehéz gályái voltak. Ezt követően hosszú és széles vonalat alkottak Andea Doria gályái, majd mögöttük álltak fel a velencei és a pápai gályák Grimánival és Capellóval az élükön. A flotta hátsó vonalát Alessandro Condalmiero velencei, illetve Francesco Doria spanyol–portugál és genovai galleonjai, valamint egyéb vitorlás hajói alkották.

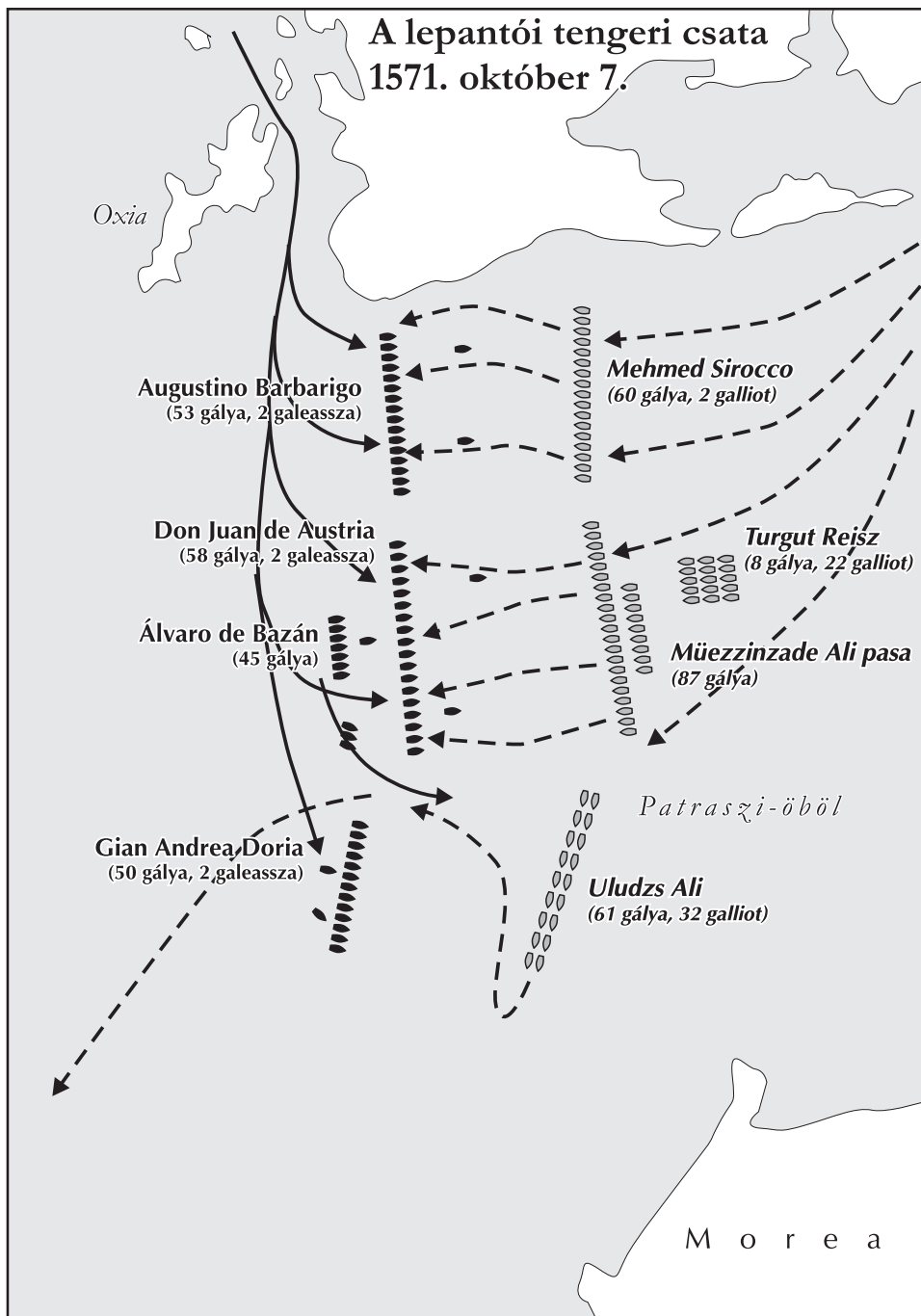
A mély és keskeny keresztény hadrend szinte felkínálta a méretében kisebb oszmán flotta számára az átkaroló hadművelet lehetőségét. Barbarossa gályái félhold ívben a széleken átkaroló támadásra készültek. A gyenge szél sem kedvezett a keresztény erőknél, és a hátsó részen lévő lassú vagy mozdulatlan galleonok, valamint más, manőverezésre nem képes vitorlás hajók is könnyű prédává váltak az oszmán gályák számára. A csata kimenetele nem egyértelmű: számos európai történelmi munkában minimális veszteségekről olvashatunk. Ezzel szemben a török források szerint mintegy 128 keresztény hajó veszett oda, és körülbelül 3000 keresztény került fogságba. Más feldolgozások szerint az oszmánok elsüllyesztettek két velencei, egy pápai gályát, öt spanyol hajót, néhány egyéb vitorlás hajót, és felgyújtottak mintegy 36 további hajót. Bárhogy is számoljuk, a legnagyobb veszteséget a változó és gyengülő szél hatására lelassult vagy mozdulatlaná vált kerek testű vitorlás hajók szenvedték el – könnyű prédái voltak a sikeresen manőverező és a keresztény flottát szétverő oszmán gályáknak. A kerek testű hajók veszteségét elhomályosítja a sok ágyúval felszerelt velencei nagy galleon története, amely lelassulva, hátul maradva majdnem egy teljes napon keresztül hősiiesen küzdött az oszmán gályák ellen.⁶⁴

Lepantónál a keresztény flotta sokkal távolabb, Messinában gyülekezett, és onnan már hadrendben evezett át a Patraszi-öböl bejáratához. A hadvezetés, elsősorban Don Juan de Austria sokkal határozottabbnak és elkötelezettebbnek tűnt a csata mellett, szemben az 1538-as flottát irányító Andrea Doriával, aki a genovai és a spanyol flották fenntartójaként nemcsak főparancsnok, hanem finanszírozó magánvállalkozó is volt, illetve komoly érdekellentéte volt Velencével. Az 1571. évi Szent Liga flottája október 7-én 206 vagy 207 gályát és 6 galeassát számlált, szemben a nagyobb méretű oszmán flotta 216 gályájával és 56 kis méretű gályájával (galliot).⁶⁵ Bunes de Ibarra szerint a keresztény gályákból 90-et II. Fülöp pénzelt (beleértve a genovai, máltai és egyéb gályákat), 12-t a Szentszék, 106-ot Velence állított ki.⁶⁶

64 A csata menetéről: Pujeau, 2009. 127–129.; Mercieca, 2010. 111–120. Mercieca máltai lovagoktól származó forrása szerint Barbarossának valójában több gályája (körülbelül 160) volt, mint Doriának. A veszteségekről: Guilmartin, 1974. 54–55. Lombardo, 2019. 181–186. részletes leírást nyújt a csatáról, szerinte a hatalmas flottákhoz képest minimálisak voltak a keresztény veszteségek. Álláspontja szerint a csata bizonyíték a galleon taktikai fölényére a gályá felett.

65 Bunes de Ibarra, 2021. 173. adatai szerint 208 gályá vett részt a hadjáratban, ugyanakkor az október 7-i ütközetben 203–204 hajónál nem harcolt több, mert néhány hajónak más feladatot adtak.

66 Uo. 174. Cerezo Martínez, 1988. 217. szerint 109 gályát és 6 galeasszát biztosított Velence, Spanyolország 77 gályát, a Szentszék 12 gályát. Ezenfelül Málta, Savoya és Genova egyenként 3 gályát adott.



1571. október 7-én az alábbi harcrendet alkalmazták. A parthoz közeli, sekélyebb vizeken haladó balszárnyat Venier leváltását követően Agostino Barbarigo vezette 53 gályával és 2 galeasszával (2 velencei galeassza, 39 velencei gálya, 10 spanyol gálya, 1 pápai és 3 genovai gálya).⁶⁷ A centrumban Don Juan de Austria vezetésével 2 galeassza és 58 gálya harcolt. (2 velencei galeassza, 15 spanyol gálya, 24 velencei gálya, 9 genovai gálya, 7 pápai gálya, 3 máltai gálya).⁶⁸ A nagy ívben, lépcsőzetesen felfejlődő és ezért a csatába késve beavatkozó jobbszárnyat Gian Andrea Doria vezette (összesen 2 galeassza és 50 gálya: 2 velencei galeassza, 14 genovai gálya, 10 spanyol gálya, 24 velencei gálya, 2 pápai gálya).⁶⁹ A keresztény haderő tartalékát Álvaro de Bazán irányítása alatt 30 gálya alkotta (13 spanyol, 12 velencei, 3 pápai, 2 genovai hajó). Ezenfelül a tartalékhoz csatlakozott Juan de Cardona 7 gályából álló felderítő egysége (3 gálya Szicíliából és 4 velencei gálya).⁷⁰

Az oszmán flotta balszárnya 61 gályából és 32 galliotból állt Uludzs Ali vezetése alatt. Az oszmán centrum élén Müezzinzade Ali pasa irányított 87 gályát két vonalban. A jobbszárnyon Mehmed Sirocco (Csuluk Mehmed) 60 gályája és 2 galliotja helyezkedett el, míg a tartalék erőt Turgut Reisz egysége alkotta 8 gályával és 22 galliottal.⁷¹

A két flotta nagyon hasonló módon állt fel (3. kép).⁷² Ciprus, azon belül Famagusta ostromának, különösen Marco Antonio Bragadin halálának pszichés hatása a Szent Liga résztvevőire és a lepantói ütközet kimenetelére, valamint magának az ütközetnek a leírása túlfeszíti ennek az összehasonlító munkának a kereteit, így inkább az alábbi kérdésekre fókuszálunk.⁷³

Lepantónál a keresztény haderő minden tétovázás nélkül, menetből bontakozott ki a csatára, míg Prevezánál már napokkal az ütközet előtt zajlottak csatározások, és a keresztény haderő sikertelen partraszállási kísérleteket kezdeményezett. A nem összeszokott, eltérő hadászati stílust alkalmazó gályákból és vitorlás hajókból álló szövetséges flotta egységét, amikor az egyes hajósnemzetek közötti feszültségek is aláásták a fegyelmet, könnyedén bontotta meg kisebb haderejével egy olyan tudatos és sikeres hadvezér, mint Barbarossa. Ugyanakkor a lepantói ütközet kimenetelét nemcsak a határozottabb keresztény hadvezetés segítette elő, hanem az oszmán hadvezetés hibája is okozta, hogy úgy szállt ütközetbe, hogy alábecsülte a keresztény haderő méretét. Az Oxia szigetnél lépcsőzetesen felfejlődő keresztény

67 Candiani, 2021. 207–230.

68 A centrumban zajló harcról Don Juan de Austria és Ali pasa gályái között lásd: Rodríguez González, 2021.

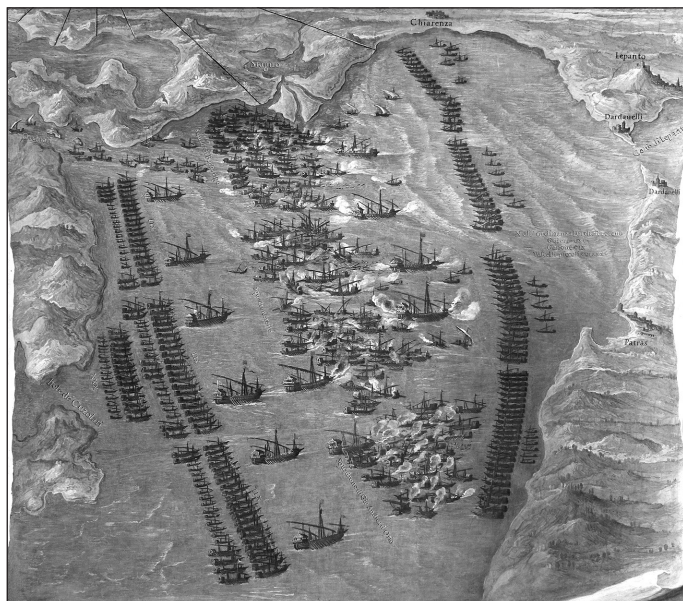
69 Claramunt Soto, 2021b 351–381.

70 A gályák számáról az egyes művekben eltérő számokat olvashatunk: Guilmartin, 1974. 242. a galeasszák nélkül a balszárnyon 53 gályát, a centrumban 64 gályát, a jobbszárnyon 54 gályát, a tartalékban 30 gályát ad meg. Hasonló módon részletesen felsorolja a hajókat Fernández Duro, 1895. t. II. 143–144.; Cerezo Martínez, 1988. 218.

71 Az oszmán és keresztény flotta hajóiról lásd: Claramunt Soto, 2021a *Apéndice* című fejezet.

72 A kép forrása: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fernando_Bertelli,_Die_Seeschlacht_von_Lepanto,_Venedig_1572,_Museo_Storico_Navale_\(550x500\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fernando_Bertelli,_Die_Seeschlacht_von_Lepanto,_Venedig_1572,_Museo_Storico_Navale_(550x500).jpg).

73 Lepanto tengernyi irodalmáról részletesen újabban: Claramunt Soto, 2021a; Rivero Rodríguez, 2008; Braudel, 1996. 1155–1177.; Guilmartin, 1974. 221–252. A klasszikus művek közül lásd: Fernández Duro, 1895. t. II. 131–167.; Crowley, 2014. 301–360. Ciprus ostromáról: Crowley, 2014. 267–300.



3. kép. Fernando Bertelli:
A lepantói csata

haderő valós méretét megismerve már nem volt visszaút, a felek vállalták a csatát. A tévedéshez hozzájárulhatott az is, hogy a még Messinában gyülekező keresztény haderőt rosszul, azt alábecsülve mérte fel Kara Hodzsa kémkedő algériai kalóz gályája.⁷⁴ De még ezzel együtt is a keresztény jobbszárnyon jelentős oszmán túlerő összpontosult. Jóllehet a szemben álló felek hasonló hadrendet alakítottak ki, a taktika eltérő volt. Az oszmán haderő mozgékony gályáival átkaroló hadműveletre készült, ezzel szemben a keresztény haderő inkább a nehezebb spanyol gályákra jellemző frontális ütközetet kereste, melyben az ágyúk lehengerlő tűzereje és a spanyol-itáliai gyalogság állóképessége előnyt jelenthet.

Preveza esetében visszatérő vád Andrea Doriával szemben, hogy a saját érdekei, illetve a Genova és Velence közötti versengés miatt tétovázott, és egyértelmű erőfölénye ellenére súlyos vereséget szenvedett a tehetséges, de kisebb haderővel harcoló oszmán ellenfelétől. A családra nehezedő megítélés árnyékot vetett Doria unokatestvérére, Gian Andrea Doriára is 1571-ben Lepantónál. A keresztény jobbszárnyak hosszabb utat kellett megtennie, és ezért lassan fejlődött fel a csatához, sőt az ottani két velencei galeassa lemaradt és nem tudott érdemben beavatkozni. Ráadásul azért, hogy Doria elkerülje a vele szemben harcoló, szintén tehetséges kalózvezér, Uludzs Ali bekerítő manőverét dél felől, folyamatosan dél felé mozgatta a jobbszárnyat. Ezzel meglehetősen nagy rést nyitott a keresztény centrum és jobbszárny között, amit egy váratlan manőverrel Uludzs Ali ki is használt és befurakodott a résbe, ahol oldalról fenyegette Don Juan de Austria centrumát. Álvaro de Bazán tartalékainak a beavatkozása, illetve Gian Andrea Doria hajóinak

74 Bunes de Ibarra, 2021. 170.; Crowley, 2014. 323.

a támadása végül is megmentette a centrumot a veszélyes helyzettől, és Uludzs Ali közel tucatnyi hajójával kimenekült a csatából.

A kortárs és későbbi történetírói álláspontok eltérőek voltak, a szakirodalomban kétfajta álláspont olvasható az ifjabb Doria tevékenységének értékelését illetően. Egyesek Doria szemére vetették, hogy a magánvállalkozóként fenntartott hajóinak védelme érdekében bizonytalankodott, ahogy azt tette nagybátyja is 1538-ban. Ugyanakkor más munkák arra hívják fel a figyelmet, hogy Uludzs Ali flottája jelentősen nagyobb volt Doriánál (61 gálya és 32 galliot 50 gályával és 2 galeasszával szemben), így valójában nem saját érdeke miatt vagy gyávaságból került dél felé Doria, hanem valószínűsíthető, hogy tudatos taktikai lépés volt részéről.⁷⁵

A lepantói csatában hatalmas veszteséget szenvedett az oszmán flotta: 117 gályát, 13 galeottát, 117 nagyobb ágyút, 27 pedrerót és 256 kisebb kaliberű ágyút zsákmányoltak a keresztények. Az oszmán hajók több mint 65 százaléka elsüllyedt. Ugyanakkor a foglyok száma meglehetősen alacsony volt, 3486 fő, ami azt is jelentette, hogy a csata során sok ezer oszmán a tengerbe fulladt. Mintegy 12 ezer keresztény evezőst szabadítottak fel. A keresztény oldal is komoly veszteségeket szenvedett (több mint 8 ezer halott, 14 ezer sebesült). Ugyanakkor a gályáknak körülbelül 8 százaléka veszett csak oda.⁷⁶

Utóélet

Mind a prevezai, mind a lepantói csatát követően a keresztény haderő szárazföldi támadásra is kísérletet tett. A dicsőséges lepantói győzelem azonban elhomályosította az utána következő kisebb epizódokat. Pár nappal a csatát követően, 1571. október 13-án a keresztény flotta partra szállt az oszmán birtokban lévő Santa Maura szigetén, és támadást indított a könnyű prédának tekintett erőd ellen. Néhány nap múlva, október 21-én felhagyott az ostrommal, és Korfu felé hajózott. A velencei flotta Korfun maradt, a spanyol és a pápai flotta november 1-jén Messinába hajózott vissza. Ezzel végződött a Szent Liga 1571. évi tevékenysége.

Kevésbé ismert, hogy Prevezánál az oszmánok számára a legnagyobb veszteséget nem a keresztény flotta okozta, hanem a csatát követő vihar, amelyben egyes források szerint mintegy 70 gálya és galliot süllyedt el.⁷⁷ 1538. szeptember végén Andrea Doriának és a többi hadvezérnek nagyobb gondjai voltak a méltatlanul elvesztett ütközet után. A haditanácson egyezség született arról, hogy a vereség által okozott elkeseredettséget egy sikeres ostrommal lehetne enyhíteni. Célpontként felmerült az albániai Durazzo is, végül az a keresztény flotta északnak hajózott, és a Kotori-öbölben található Castelnúvót (ma Herceg Novi, Montenegró) foglalta

75 Guilmartin, 1974. 249–250. Hasonló álláspontot fogalmaz meg újabban Williams, 2021. 69–71. Uludzs Ali és Gian Andrea Doria csatájáról lásd részletesen: Claramunt Soto, 2021b 351–381.

76 Rodríguez González, 2021. 303–304.

77 Guilmartin, 1974. 55. szerint mintegy 70 gálya és galliot. Lombardo, 2019. 184–185. szerint 22–50 hajó.

el. Eredetileg felmerült, hogy Castelnúovót a liga szerződésének megfelelően átadják Velencének, de V. Károly jóváhagyásával Doria ezt megtagadta.⁷⁸

Francisco Sarmiento de Mendoza tábornester irányítása alatt egy 2500 fős,⁷⁹ más források szerint 3000–4500 fő közötti spanyol terciót helyeztek el a várban. Az ellenséges területen elszigetelten álló vár katonailag hídfőként szolgálhatott volna az 1539-re tervezett további keresztény hadjáratokhoz, de a felek közötti bizalmatlanság miatt a liga feloszlott. A spanyol kontingens tulajdonképpen senki földjén maradt, hiszen Velencétől támogatásra nem számíthatott, a Nápolyi Alkirályságból meg lassan és nehezen jutott el az utánpótlás. 1539 tavaszán Barbarossa mintegy 200 gályából álló és 20 ezer harcost számláló flottával kihajózott Isztambulból, hogy Castelnúovót visszafoglalja. Közben a boszniai pasa a szárazföld felől közel 30 ezer fős sereggel blokádot vont a kikötőváros körül. Castelnúovo védői sem tétlenkedtek, és a régi fellegvárat átalakítva megépítették a mai is álló Spanyol Erődöt. Az ostrom Barbarossa flottájának megérkezése után, 1539. július 18-án kezdődött és mintegy három hétig tartott.⁸⁰ A spanyol védők jóformán mind egy szálig hősi halált haltak, csak 100–200 katona került fogságba, közülük 1545-ben 25-en szabadultak ki az oszmán rabságból, miután egy oszmán gályával Messinába szöktek.⁸¹ 1550-ben a magyar történelemből is ismert Gianmaria Malvezzi portai követ segítségével néhány, korábban Castelnúovónál fogságba esett spanyol szökött meg Isztambulból itáliai és magyar foglyokkal együtt.⁸²

Míg Preveza többé-kevésbé feledésbe merült, Castelnúovo a spanyol nemzeti büszkeség egyik szimbólumává, a spanyol katonai ethosz részévé vált. Egy – alapjában véve elrontott és – elvesztett tengeri csatát követően egy katonailag jelentéktelen erőd hősiei védelme elhomályosította a súlyos tengeri vereséget. A Krisztus és a kereszténység védelméért vállalt áldozat beemelte a spanyol nemzeti hősi panteonba a tercio ismert tisztjeit és ismeretlen katonáit, továbbá a hős túlélőket és a megszökött gályarabokat.⁸³ Az ostrom részletesebben és jobban ismert eseménnyé vált a spanyol történetírásban és nemzeti történeti tudatban, mint maga az 1538. évi Szent Liga és a prevezai ütközet. A castelnúovóiak küzdelmét a Thermopüliai-szorosban elesett

78 Casillas Pérez, 2018. 671–674.; Pujeau, 2009. 129.

79 Egyes spanyol krónikákban is 2500 fő szerepel. García Cerezeda, 1874. t. II. 345. Jiméñez de Quesada, cap. 42. Az *Antijovio* szerzője külön kiemeli, hogy Giovio munkájában tévesen említi, hogy 4000, esetleg 5000 spanyol volt a várban. Casillas Pérez, 2018. 674. idézi a simancasi levéltárban található követi jelentést, mely szerint 4500, a firenzei, lombardiai és nizzai terciókból kiválasztott spanyol katona maradt a várban. Pujeau, 2009. 129. Guilmartin, 1974. 55. szintén 4000 spanyolt említi.

80 Az ostromról: Gil Fernández, 2005. 178–180.; González Castrillo, 2013. 77–84. Fernández Álvarez, 1999. 576–584. jelentősen hozzájárult Sarmiento terciójának ethoszához. A neves spanyol történész, Fernández Álvarez munkájában a prevezai ütközetet jóformán figyelmen kívül hagyja, és az 1538. évi Szent Liga kapcsán a spanyol tercio önfeláldozását helyezi a középpontba részletes leírásában.

81 Kevésbé ismert, hogy az egyik védő, Andrés de Zamora, úgy tűnik, még 1541-ben, Buda ostromának idején szökhett meg Magyarországon az oszmán seregből. Zamora, 2022. 267–269. A Castelnúovóban foglyul esett spanyolok sorsáról lásd még: Gil Fernández, 2005. 177–185.

82 Gil Fernández, 2005. 180–181.

83 García Cerezeda, 1873–1876 és az *Antijovio* krónikák részletesen felsorolják a spanyol tercio katonáit. Lásd még: Gil Fernández, 2005.; Casillas Pérez, 2018.; Fernández Álvarez, 1999.

300 spártai harcáshoz hasonlítják, akik ellenálltak Xerxész perzsa despota mérhetetlen seregének.⁸⁴

Az 1538. évi Szent Liga vereségének az „átértelmezése” már a kortárs történetíróknál is kimutatható, beleértve Paolo Gioviót, a velencei történetíró Paolo Parutát, a genovai Lorenzo Capellonit, Doria életrajzíróját. Miként Emanuelle Pujeau is megállapította: nem a történeteket írták át, hanem bizonyos érdekeknek megfelelően kiemelték eseményeket, amelyek a munkákban szereplő személyeket pozitívabb képben mutatták be.⁸⁵

Mindkét liga viszonylag gyorsan feloszlott. Az 1538. évi liga kudarcra egyebek mellett a Velence és Genova közötti megoldatlan nézeteltérésre is visszavezethető. Miután Andrea Doria V. Károly támogatásával nem tartotta be a Szent Liga megalakításakor kötött egyezménynek a velencei birtokokra vonatkozó pontját, a Serenissima kevés bizalmat táplált a Habsburgok és szövetségesei iránt. Emellett Korfu oszmán ostroma, az oszmánok adriai hadjáratainak gazdasági következményei szintén arra ösztönözték a Velencei Köztársaságot, hogy minél hamarabb békét kössön az oszmánokkal. 1540-ben Velence előnytelen békét kötött a Portával, nemcsak további kikötőket engedett át az oszmánoknak, hanem 300 ezer dukát megfizetésére is kötelezettséget vállalt.⁸⁶

De valójában mi dőlt el Prevezánál és Lepantónál? Egyik ütközetet sem tekinthetjük hadtörténeti szempontból sorsdöntőnek. Az egyik csata teljesen feledésbe merült az európai történelmi emlékezetben, és a stratégiaiag nem tartható Castelnuovo ostromáról szóló hősi eposz is elhomályosította. A másik ütközet ezzel szemben a közbeszéd, az ideológia, az ábrázoló művészetek és az irodalom révén az európai kora újkor egyik legismertebb eseményévé vált,⁸⁷ még akkor is, ha a lepantói csata jelentősége nem a hadtörténeti eredményekben rejlik, mivel a győzelmet a keresztény világ nem aknázza ki érdemben. Velence idővel különbékét kötött a Portával, illetve egy év múlva az Oszmán Birodalom a korábbihoz hasonló méretű flottát volt képes kiállítani. Az oszmán gályák Uludzs Ali vezénylete alatt ugyanolyan aktívak maradtak a Mediterráneum nyugati medencéjében 1572–1573-ban, mint a lepantói csata előtt.

Ugyanakkor a keresztény világ is megerősödött, a Szent Ligát megpróbálták egyben tartani 1572-ben és 1573-ban is, majd a Katolikus Monarchia is fegyverszünetet kötött. Spanyolország és az Oszmán Birodalom elismerte a másik érdekszféráját, és más stratégiai területek felé fordult.⁸⁸ A legfontosabb eredmény talán az, hogy 1571-ben kiderült: csak mítosz az oszmánok verhetetlensége, és megszűnt a pszichés félelem. Málta megvédését (1565), a rettegett hódító, Nagy Szulejmán szultán szigetvári halálát (1566) követően az oszmán flotta megsemmisítése

84 Gil Fernández, 2005. 177–178.

85 Pujeau, 2009. 125.

86 Casillas Pérez, 2018. 678.

87 Az európai udvarok, különösen Velence, a Pápai Állam és II. Fülöp udvarának, illetve a szultáni udvar reakciójáról a lepantói csata kapcsán lásd: Kumrular, 2014. 108–110.; Schmidt, 2018.

88 A Lepanto utáni eseményekről, a Szent Liga felbomlásáról lásd: García Hernán, D. – García Hernán, E., 1999; Parker, 2016. 546–572.

Lepantónál lélegzetvételhez juttatta Európa nyugati részét. Jóllehet Magyarországon még továbbra is veszélyes ellenfél maradt az Oszmán Birodalom, de a Mediterráneum nyugati medencéjében elmúlt a rettegés, hogy Itália, vagy ad absurdum Spanyolország partjain jelentősebb oszmán haderő száll partra. Európa keleti határain az 1593-ban kitörő, úgynevezett hosszú török vagy tizenöt éves háború volt az a történelmi esemény, amely a szárazföldön is egyensúlyt teremtett a Habsburg-oszmán erőviszonyban és véget vetett az oszmánok hódításának. A Habsburg-oszmán viszonylatban a kezdeményezés a 17. században átkerült a keresztény oldalra, de ez már egy másik történet.⁸⁹

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

AGS = Archivo General de Simancas

2. Kiadott források és szakirodalom

Ágoston

2021 Ágoston, Gábor: *The Last Muslim Conquest. The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*. Oxford, 2021.

Altarozzi

2013 Altarozzi, Giordano: Diplomazia pontificia europea all'indomani di Lepanto. In: *The Proceedings of the "European Integration - Between Tradition and Modernity" Congress*, vol. 5. Tîrgu-Mureş, 2013. 978–986.

Alvar Ezquerria

2005 Alvar Ezquerria, Alfredo: *Cervantes. Genio y libertad*. Madrid, 2005.

Barta

1979 Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Bp., 1979.

Braudel

1996 Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. köt. Bp., 1996.

Bunes de Ibarra

2017 Bunes de Ibarra, Miguel Ángel: La conquista de Túnez por los cronistas españoles. In: *Túnez 1535. Voces para una campaña europea*. Ed.: Bunes de Ibarra, Miguel Ángel – González Cuerva, Rubén. Madrid, 2017. 9–28.

2021 Bunes de Ibarra, Miguel Ángel: Reunión en Mesina. Organización, logística y planes de la Liga Santa. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 133–199.

Candiani

2021 Candiani, Guido: La lucha en el cuerno izquierdo: Barbarigo y Querini contra Şuluk Mehmed Pachá. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. Madrid, 2021. 207–230.

⁸⁹ Lepanto történelmi értékeléséről lásd: Rivero Rodríguez, 2008. 9–17.; Williams, 2021. Magyarul: Schmidt, 2010; a csata magyarországi híreiről: Schmidt, 2018.

Casillas Pérez

2018 Casillas Pérez, Álvaro: „Una certa debileza”. Andrea Doria y las campañas de la Préveza y Castelnuovo ante las embajadas de Génova y Venecia (1538–1539). In: *Nuevas perspectivas de investigación en Historia Moderna: Economía, sociedad, política y cultura en el mundo hispánico*. Coord.: Pérez Samper, María Ángeles – Betrán Moya, José Luis. Madrid, 2018. 670–679.

Cerezo Martínez

1988 Cerezo Martínez, Ricardo: *Las Armadas de Felipe II*. Madrid, 1988.

Claramunt Soto

2021a Lepanto. *La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021.

2021b Claramunt Soto, Àlex: La lucha en el cuerno derecho: Gian Andrea Doria contra Uluj Alí. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 231–252.

Crowley

2014 Crowley, Roger: *Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért (1521–1580)*. Bp., 2014.

Fernández Álvarez

1999 Fernández Álvarez, Manuel: *Carlos V. El César y el hombre*. Madrid, 1999.

Fernández Duro

1895 Fernández Duro, Cesáreo: *La Armada Española. Desde la unión de los reinos de Castilla y Aragón*. I–II. Madrid, 1895.

Fodor

2015 Fodor, Pál: *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Bp., 2015.

García Cerezeda

1873–1876 García Cerezeda, Martín: *Tratado de las campañas y otros acontecimientos de los ejércitos del emperador Carlos V en Italia, Francia, Austria, Berbería y Grecia desde 1521 hasta 1545*. I–III. Madrid, 1873–1876.

García Hernán

1999 García Hernán, David – García Hernán, Enrique: *Lepanto: El día después*. Madrid, 1999.

Gil Fernández

2005 Gil Fernández, Juan: El triste galardón del heroísmo. Castilnovo (1539). In: *Erytheia. Revista de estudios bizantinos y neogriegos*, 26. (2005) 177–185.

Girón

1964 Girón, Pedro: *Crónica del Emperador Carlos V*. Madrid, 1964.

González Castrillo

2013 González Castrillo, Ricardo: La pérdida de Castelnuovo en 1539 según fuentes españolas. In: *Anaquele de Estudios Árabes*, 24. (2013) 73–84. DOI: https://doi.org/10.5209/rev_ANQE.2013.v24.42628.

Guilmartin

1974 Guilmartin, John Francis Jr.: *Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*. Cambridge, 1974.

Guitman–Korpás–Tóth–B. Szabó

2019 Guitman Barnabás – Korpás Zoltán – Tóth Ferenc – B. Szabó János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. In: *Világtörténet*, 9. (41.) (2019) 2. sz. 253–293.

Iñigo Fernández

2015 Iñigo Fernández, Luis E.: *Breve historia de la batalla de Lepanto*. Chicago, 2015.

Jiménez de Quesada

1952 Jiménez de Quesada, Gonzalo: *El Antijovio*. Edición dirigida por Rafael Torres Quintero, estudio preliminar por Manuel Ballesteros Gaibrois. Bogotá, 1952. (Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, 10.)

Károlyi

1879 Károlyi Árpád: *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez. Levéltári kutatások alapján*. Bp., 1879.

Korpás

2008 Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország*. Bp., 2008.

2017 Korpás Zoltán: Buda – Algír – Buda. A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 42. [„Buda opugnata”: 1541 – egy korszakhatár a magyar történelemben.] (2017) 85–102.

Kumrular

2014 Kumrular, Özlem: Lepanto. Antes y después. La República, la Sublime Puerta y la Monarquía Católica. In: *Studia historica. Historia moderna* [Universidad de Salamanca], 36. (2014) 101–120. DOI: <http://dx.doi.org/10.14201/shhmo201436101120>.

Lombardo

2019 Lombardo, Simone: Tra propaganda e realtà. Una ricostruzione della strana battaglia di Preveza (1538). In: *Studi Veneziani*, n. s., 80. (2019) 167–192.

Mercieca

2010 Mercieca, Simon: The Battle of Preveza 1538: The Knights of Malta’s Perspective. In: *Preveza B. Proceedings of the Second International Symposium for the History and Culture of Preveza (16–20 September 2009)*. Preveza, 2010. 107–120.

Mínguez

2018 Mínguez, Víctor: Doria y Austria en Lepanto. Tapices y pinturas de Luca Cambiaso para una gesta naval. In: *Magnificencia y Arte. Devenir de los tapices en la Historia*. Eds.: Zalama, Migel Ángel – Pascual Molian, Jesús F. – Martínez Ruiz, María José. Gijón, 2018. 81–98.

O’Donell

2021 O’Donell y Duque de Estrada, Hugo: Proemio. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. IX–XIV.

Pálffy

2021 Pálffy, Géza: The Habsburg–Ottoman Rivalry in Hungary and the Mediterranean in the Age of Sultan Süleyman the Magnificent. In: *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*. Eds.: Hanß, Stefan – McEwan, Dorothea. Vienna, 2021. 147–175. (Archiv für österreichische Geschichte, 145.)

Parker

2016 Parker, Geoffrey: *Felipe II. La biografía definitiva*. Barcelona, 2016.

Pi Corrales

2020 Pi Corrales, Magdalena de Pazzis: Los tercios del mar en los siglos XVI y XVII. In: *Historia de la Infantería de Marina. LXI Jornadas de Historia Marítima: Ciclo de Conferencias junio-julio 2020*. Madrid, 2020. 45–66. (Cuaderno monográfico, 81.)

Pujeau

2009 Pujeau, Emmanuelle: Preveza in 1538: The Background of a Very Complex Situation. In: *Proceedings of the Second International Symposium for the History and Culture of Preveza (16–20 September 2009)*. Preveza, 2009. 121–138. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00833534/document>.

2015 Pujeau, Emmanuelle: How to take a Fortress? The Wrong and the Right Way: Preveza 1538 and 1605. In: *Πρεβεζανικά Χρονικά*, 51–52. (2015) 119–134. DOI: <https://doi.org/10.12681/prch.28292>.

Rivero Rodríguez

2008 Rivero Rodríguez, Manuel: *La batalla de Lepanto. Cruzada, guerra santa e identidad confesional*. Madrid, 2008.

Rodríguez González

2021 Rodríguez González, Agustín Ramón: La lucha en el centro. Don Juan contra Alí Pachá. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 171–206.

Rodríguez Salgado

2001 Rodríguez Salgado, María José: ¿Carolus Africanus? El Emperador y el turco. In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Coord.: Martínez Millán, José. Madrid, 2001. 487–532.

2008 Rodríguez Salgado, María José: *The Changing Face of Empire: Charles V, Philip II and Habsburg Authority, 1551–1559*. Cambridge, 2008.

Schmidt

2010 Schmidt Anikó: Egy elszigetelt győzelem. Lepanto 1571. In: *Keletkutatás*, 2010. tavasz, 77–92.

2017 Schmidt Anikó: A lepantói csata értékelése kortárs beszámolók alapján. In: *Levéltári Közlemények*, 88. (2017) 223–239.

2018 Schmidt Anikó: „A legjobb alkalom, mit a századok láttak...” A lepantói csata emlékezete William Shakespeare és Miguel de Cervantes munkásságában. In: *Keletkutatás*, 2018. ősz, 51–62.

2020 Schmidt Anikó: A ciprusi hadjárat (1570–1573) muszlim indoklása. In: *Levéltári Közlemények*, 89. (2020) 329–338.

Tabakoğlu

2021 Tabakoğlu, Hüseyin Serdar: Repercusiones y consecuencias de la batalla de Lepanto. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 299–328.

Varriale

2021 Varriale, Gennaro: La batalla de las firmas: La negociación de la Liga Santa. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 43–78.

Vilà

2021 Vilà, Lara: „El sangriento destrozo y crudas muertes.” Gloria y miseria en la poesía de Lepanto. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 329–370.

Williams

2021 Williams, Philip: La Guerra en el Mediterráneo durante el siglo XVI. In: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, 2021. 1–42.

Zamora

2022 Zamora, Andres: Beszámoló Buda megszállásáról (1541). In: *Buda Oppugnata. Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*. Szerk.: Kasza Péter. Bp., 2022. 267–269.

ZOLTÁN KORPÁS

HISTORY IS WRITTEN BY VICTORIOUS BATTLES

GLORIOUS LEPANTO AND FORGOTTEN PREVEZA

The two battles—Preveza and Lepanto—are recorded in European historical memory in very different ways. In European historical memory, Lepanto has become the symbol of Christian victory over the invincible Ottoman Empire, even though it did not result in any significant tactical or strategic advantage or territorial change. The battle of Preveza, on the other hand, faded into oblivion. What similarities and differences can be drawn between the two battles? The historical context of the two battles provides an opportunity to draw parallels. Neither battle can be considered decisive in terms of military history. On 28 September 1538 and 7 October 1571, both battles saw two large enemy fleets clash. One of the most striking differences from the Holy League of 1538 was that in 1571 the Danubian Habsburg Monarchy did not join. In addition to the tactical and combat differences and analogies, we cannot ignore some technical developments: there are significant differences between the Christian galleys fighting in 1538 and 1571.

A császár gondolatainak tanúja

Történetírás az univerzális monarchia ideológiájának
szolgálatában

475 éve zárult le az úgynevezett schmalkaldeni háború a Szent Római Birodalom protestáns rendjeinek ligája és a császár által összefogott európai szövetség között.¹ Az 1546–1547-ben zajló háború történetének megkerülhetetlen forrása V. Károly egyik udvari emberének, Luis de Ávila y Zúñigának (1500–1573) több nyelven is kiadott beszámolója. Az alábbiakban a szerző rövid életrajzát követően szó esik a történeti mű születésének és kiadásának körülményeiről. Mindezek jól példázzák, miként használta fel a császár és köre a nyomtatott szövegben rejlő közvélemény-formáló lehetőségeket, egyúttal felsejlik V. Károly többnyelvű, több kontinensre kiterjedő, szétagoltságában is összetett monarchiája. Az esemény, amelyről Ávila beszámol, nemcsak 16. századi története a világhatalmi és a helyi erők közép-európai összetett kölcsönhatásainak, azoknak a fejleményeknek, amelyek egyúttal kohói voltak a felekezeti Európa létrejöttének, hanem – és ebben rejlik értéke és érdekessége egyaránt – egy bukásra ítélt törekvés diadaláról szóló utolsó győzelmi jelentés, jórészt olyan szereplőkkel, akiket a későbbi korok történetírása, az ellenség szemszögéből ítélkezve, a valóságosnál sötétebben festett le, vetített rá napjaink általános történeti tudáshorizontjára.

Apródból a császár legbensőbb barátja

Luis de Ávila y Zúñiga a korszak művelt arisztokratái közé tartozott, aki egyaránt otthonosan mozgott a könyvek és a harcmező világában.² 1500 (más források szerint 1504)³ körül Plasenciában született az ősi gróf Risco családban, apja második fiúgyermekéként. Mivel édesapját még kisgyermekkorában elvesztette, a félárván

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara Történettudományi Intézetének adjunktusa (1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., guitman.barnabas@btk.ppke.hu), az MTA BTK „Lendület” Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport tagja. Jelen írás, amely Ávila művének megjelenés előtt álló magyar fordítását kísérő tanulmánycsokor része, a Lendület-projekt keretében készült el.

1 A háború történetéről lásd: Guitman, 2014.

2 Mele, 1922. 97–98.; Martínez, 2016. 26. Ávila rövid életrajzát lásd: Conti–Arroyo, 2018; Voigt, 1874. 9–18.

3 Fernández de Oviedo, 2019. 354.; *IBSO: Inventarios y Bibliotecas del Siglo de Oro*: <https://www.bidiso.es/IBSO/FichaEscritor.do?id=ayzld10000>.

maradt fiút a királyi udvarba küldték nevelkedni, amire maga is utal történeti munkájában. Közvetett forrásból feltételezhető, hogy Luis Hurtado de Mendoza y Pacheco (1489–1566), Mondéjar őrgrófja, navarrai alkirály környezetében is feltűnhetett apródként.⁴ Ifjú udvaroncként aztán V. Károly szolgálatában különféle feladatokat látott el, eleinte az udvarban, majd pedig különböző katonai vállalkozásokban és diplomáciai küldetésekben. 1529–1530-ban ott volt Károly kíséretében az itáliai körútján és a bolognai császárkoronázáson. 1530 decemberében Ávila addigi szolgálatai jutalmául az uralkodótól megkapta a spanyol Santiago lovagrend kormányzóságát, 1534-ben V. Károly burgundiai kamarása lett. Katonai vezetőként elkísérte a császárt 1532-ben a Bécs felmentését célzó hadjáratba, a tunéziai (1535)⁵ és a provençei (1536) hadjáratokba.

Az 1536-os franciaországi hadjárat során Ávila egy Peloux nevű flamand nemessel vívott heves szópárbaj miatt rövid időre kegyvesztett lett. Aix-en-Provence mellett táboroztak a császári csapatok, amikor Ávila és az említett flamand egy csatából visszatérve az uralkodó sátrában vitába keveredett a spanyol gyalogságról. Ávila kétszer is a piperkőc Peloux fejéhez vágta, hogy nem ért máshoz, mint a cipőkhöz, a flamand pedig Don Luis arcába kiáltotta, hogy hazudik, aki erre dühében ökölbe szorított kézzel vállon ütötte. Kardot rántottak, és csak a császár közbelépésére sikerült a vérontást elkerülni. Mindkettőjüket lefogták és arra kényszerítették, hogy a kölcsönös sérelmen felülemelkedve béküljenek ki egymással. Károly méltatlannak találta, hogy a jelenlétében így viselték magukat, ezért tetszése szerint való ideig kiltotta őket az udvarából, sőt a tábornak is el kellett hagyniuk, Ávila egy időre még a kamarási méltóságát is elveszítette.⁶ Rövid időn belül visszanyerte azonban uralkodója kegyét, 1543-ban ott találjuk a németalföldi hadjáratban, majd a schmalcaldeni háborúban.

Még 1543-ban a Santiago lovagrendet elhagyva uralkodói engedéllyel a szintén spanyol Calatrava lovagrendhez csatlakozott. 1544 októberében, az előző



1. kép. Magyar nemes lóháton

4 Voigt, 1874. 9.

5 González Cuerva – Bunes Ibarra, 2017.

6 Voigt, 1874. 10–11.

kormányzó halálát követően megkapta a királytól az Alcantara lovagrend legmagasabb méltóságát. A császár kíséretében van az 1546-os németországi útján, az ő társaságában látogatta meg a Német Lovagrend nagymesterét Neckar menti kastélyában, és ott volt Regensburgban Ferdinánd király legidősebb lánya⁷ és a bajor herceg fia⁸ esküvőjén is.⁹ A németországi háborút követően 1552-ben Metz sikertelen ostrománál a spanyol könnyűlovasságot vezette.¹⁰

Tekintettel a közte és a császár között fennálló bizalmi viszonyra, V. Károly gyakran küldte diplomáciai küldetésekre, főleg Itáliába, leginkább a pápai udvarba. Az 1530-as években többször tárgyalt Rómában és Genovában a pápával, illetve Doria herceggel¹¹ a törökök elleni összefogás ügyében.¹² 1537-ben Lisszabonba ment, hogy az uralkodó nevében részvétét fejezze ki III. Jánosnak¹³ és Katalin királynénak¹⁴ fiuk halála miatt. Részt vett a híres binche-i karneválon és a hozzá kapcsolódó lovagi tornákon, amelyet az özvegy Mária királyné (1505–1558) szervezett 1549-ben V. Károly és Fülöp tiszteletére.¹⁵ Az eseményről beszámoló korabeli forrás szerint az egyik viadalon Ávila a milánói kormányzó fiával, Ascoli második herceggével, Luigi de Leyvával († 1570) magyar lovasnak (1. kép)¹⁶ öltözve jelent meg.¹⁷

V. Károly 1550 elején, III. Pál pápa (1534–1549) halálát követően rendkívüli követként Rómába küldte, hogy tisztelegjen III. Gyula (1550–1555) pápává választása előtt, valamint az is feladata volt, hogy az új pápa franciapolitikáját figyelemmel kísérje, és elérje, hogy az egyházi jövedelmeket a korábbi évekhez hasonlóan a Spanyol Királyságban továbbra is az uralkodó céljaira fordíthassák.¹⁸

1556 januárjában Brüsszelben fontos bizalmi emberként V. Károly oldalán állt annak lemondásakor, Ávila a tanúk között hitelesítette az erről szóló iratot.¹⁹ A császárral való kapcsolata olyan bensőséges volt, hogy az uralkodó „gondolataim tanújaként” jellemzi Ávilát.²⁰

II. Fülöp (1556–1598) az 1556-ban az újjáalakuló tanácsosi testületének tagjává választotta. Az üléseken azonban nem vett részt rendszeresen, gyakran látogatta ellenben a visszavonult Károly császárt, amit az tett lehetővé, hogy családi birtokközpontja, Plasencia csak néhány mérföldre volt Károly tartózkodási helyétől, Justétól. Ilyenkor hosszas beszélgetésekben idézték fel a háborús kudarcok és győzelmek emlékeit. A haldokló Károly társaságában volt életének utolsó napjaiban is. Károly justei

7 Habsburg Anna (1528–1590).

8 V. Albert bajor herceg (1528–1579).

9 Voigt, 1874. 13.

10 Mele, 1922. 101.; Voigt, 1874. 15.

11 Andrea Doria (1466–1560).

12 Mele, 1922. 100.

13 III. János, Portugália királya (1521–1557).

14 Habsburg Katalin portugál királyné (1525–1557).

15 Mele, 1922. 100.

16 A kép forrása: De Bruyn, 1578. 29. sz. rajz.

17 Calvete de Estrella, 1552. 194v.; Río Nogueras, 2012. 300.

18 Voigt, 1874. 15.

19 Uo. Károly visszavonulásának háttéréről lásd újabban: Tózsá-Rigó, 2021.

20 Martínez, 2016. 26.

hagyatéka alig több mint harminc könyvet tartalmazott, köztük voltak Caesar olaszra lefordított kommentárjai, valamint legkedvesebb olvasmánya, Ávila műve.²¹

Károly halálát követően Ávila 1559 szeptemberéig Kasztíliaiban tartózkodott, majd II. Fülöp 1562-ben Rómába küldte diplomáciai misszióba, hogy IV. Pius-tól (1559–1565) a zsinat folytatását kérje királya nevében, majd részt vett a trienti zsinat harmadik ülészakán. Hazatérve jórészt plasenciai kastélyában töltötte életének hátralévő részét, csak szórványosan jelent meg az udvarban, hogy részt vegyen az Államtanács és a Haditanács ülésein. Még 1542 elején feleségül vette María de Zúñiga Manuel y Sotomayort, Mirabel és Brantanvilla örökösnejét. 1569-ben részt vett Don Juan de Austriának (1547–1578) a lázadó mórok ellen viselt alpujarrasi hadjáratában (1568–1571). 1571-ben kapta meg II. Fülöptől elhunyt apósának, Fadrique de Zúñiga y Sotomayornak²² nemesi címét, ezeket azonban nem sokáig élvezhette, mivel 1573-ban meghalt Plasenciában.

Ávila kommentárjának értékelése

Ávila nem kívánt mindenre kiterjedő nagyszabású történeti munkát alkotni, műve belső szerkezetét inkább egyfajta napló-, emlékirat-szerűség, szubjektív szavahihe-tőség jellemzi. Munkájának rögtön az elején leszögezi, hogy nem foglalkozik a háborút megelőző események, a vallási állapotok változásainak a leírásával, feladatának csupán azt tekinti, hogy tanúskodjon arról, amit valóban átélt. Többször is kijelenti, hogy nem történészi munkát, *historiát* ír, a háború történetének teljes megírása az erre hivatott vagy kijelölt történétírók feladata lesz. Írását a címben Julius Caesar mintául szolgáló műveit megidézve kommentárnak nevezi, a császárnak szóló ajánlásban pedig úgy beszél róla, mint egy *relatióról*, azaz, mint egy jelentésről, beszámolóról. Ahol jelen volt, amiről közvetlen ismeretei vannak, azokról ír bővebben, részletesen. A távolabbi eseményeknek, amelyeknek lefolyásában nem teljesen bizonyos, nem jár utána, nem végez külön kutatásokat, így ezekről vagy nagyon röviden, vagy egyáltalán nem szól.²³

Fogalmazásával, stilisztikájával nem törekszik a korszak humanista eszményét megközelíteni. Az antik szerzők közül egyedül Caesar kommentárjainak az ismeretéről tanúskodik, többször is hivatkozik rá, ellenben a korszakban oly népszerű Livius, Tacitus vagy Cicero műveinek hatása Ávila kommentárjainak lapjain semmilyen formában sem tűnik fel.

Ávila kommentárja két könyvből áll, amelyek eredetileg külön beszámolók voltak. Az első könyv a dunai hadjáratról szól a schmalkaldeni szövetség ellen, és nem sokkal annak vége után, legalábbis a szász háború kezdete előtt íródhatott, valamikor 1546–1547 telén. Ugyanis semmi sem utal még benne V. Károly végső sikerére, a szerző „a háborúról” ír benne, amelynek időtartamát hat hónapra teszi.

21 Voigt, 1874. 17.; Schilling, 2020. 357–359.

22 Osuna Lucena, 2018.

23 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 273.

A második könyvben aztán az újabb, a mintegy három hónapos szászországi háborút írja le, és amikor visszautal az egy évvel korábbira, azt a korábbi háborúnak nevezi, elkülönítve a mostanitól. A második reláció 1547 nyarán, őszén készülhetett el.²⁴ Az események utólagos lejegyzésére utal az is, hogy szinte teljesen hiányoznak a műből a pontosan meghatározott dátumok, Ávila leginkább csak általánosságban adja meg az egyes történések idejét.

Újabban Miguel Martínez hívja fel a figyelmet Prudencio de Sandoval²⁵ 17. század eleji spanyol történetíró észrevételére, amely szerint Ávila munkájának második könyve valójában egy ismeretlen spanyol katona Augsburgban, 1547. november folyamán befejezett beszámolóját tartalmazza.²⁶ Sandoval adatgyűjtése során talált ugyanis egy olyan kéziratot, amely szó szerint egyezik Ávila kommentárjainak második könyvével, és amit Mondejár márkinak²⁷ címezték. A névtelenségbe burkolózó szerző, a kísérő szövegben biztosította a márkit, hogy saját írását küldi, amelyben azt írta le, amit szemtanúként látott. Mindezek alapján Sandoval határozottan kétségbe vonta Ávila szerzőségét. Martínez III. Fülöp történetírójának alaposságát dicsérve hitelt ad neki, Georg Voigt azonban már a 19. században meggyőzően érvelt amellett, hogy a Sandoval által említett névtelen spanyol katona nem lehet más, mint Ávila, aki a sajtó alá készülő munkájából még megjelenés előtt küldte a legizgalmasabb részt a nagy hatalmú spanyol arisztokratának, Mondejár örgrófjának, navarrai alkirálynak, azaz Luis Hurtado de Mendozának.²⁸ Fordítóként magam is úgy látom, hogy a két reláció nyelvileg, szóhasználat tekintetében, tartalmi felépítésben annyira egységes, hogy nem állja meg a helyét a feltételezés, hogy Ávila művének két könyvét két külön szerző írta volna.

Ávila közismerten a császár bizalmasa, ezt ő maga sem rejti véka alá, a szerző udvari ember mivolta a kommentárok minden egyes oldaláról sugárzik, nem tagadja meg önmagát hamis távolságtartással, valódi rokonszenvet és közösséget érez a császárával. Ávila a hosszú együtt töltött idő alatt elsajátította és őszinte hittel magáévá tette uralkodója gondolkodásmódját, érzéseit. Úgy lehet rá tekinteni, mint aki a császár másik énje, az ő gondolatai szerint ír. Ávilánál a bizalmas, már-már baráti viszony odaadó hűséggel párosult, nem ismert magasztosabb célokat, mint amelyeket Károly meghatározott.

A Károlynak szóló ajánlásban éppúgy, mint az eredeti spanyol és olasz szövegben, az uralkodó egységesen Őfelsége vagy Szent Felség megszólítást kap. Az öncélú hízelgéstől ugyan tartózkodni igyekeznek, de mégis lépten-nyomon előtör belőle az uralkodója iránti őszinte rajongás. Amit és ahogy ír Ávila Károlyról, nem patikamérlegen kiszámított magasztalás, hanem kendőzetlen tükröződése annak a gondolkodásmódnak, amelyhez a szerző fiatal korától kezdve hozzáidomult. Egyértelmű számára, hogy az egész vállalkozás sikeréért a császárt illetheti a valódi

24 Voigt, 1874. 20, 22.

25 Vivancos Gómez, 2018.

26 Martínez, 2016. 26.; Sandoval, 1681. 441.

27 Pizarro Llorente, 2018.

28 Voigt, 1874. 22–23.

dicséret, és senki mást. Arról, hogy valójában Alba herceg²⁹ volt a háború vezető alakja, éppúgy hallgat, mint a különböző csatározások folyamán játszott saját szerepéről.³⁰ A hű udvaronc tapintata is tetten érhető Ávilánál, aki az uralkodóját beárnyékoló tényeket hallgatással leplezi.

Ávila nem titkolt célja írásával, hogy a császárt, mint a hősi erények megtestesülését, rettenthetetlen és ragyogó hadvezérként, az igazságért harcoló, keresztény uralkodóként, a *res publica christiana* megmentőjeként mutassa be. V. Károlyt az antikvitás hőseinek krisztianizált ideáltípusaként ábrázolja. Mintájául elsősorban Julius Caesarnak a polgár- és a gall háborúról szóló kommentárjai szolgáltak.³¹ Ávila nemcsak a császár vitézségét és bátorságát emeli ki, hanem azt is, hogy élenjárt lovagiasságban és a kegyelemre való hajlandóságban.

Voigt 1874-es írásában gondosan összevetette Ávila művének egyes elemeit V. Károlynak a bizalmasaihoz írt őszinte megnyilatkozásaival, leveleivel, és arra jutott, hogy a szemléleti, világnézeti hasonlóság kettejük között tagadhatatlan. Ávila Károly gondolatainak hiteles tükre, Voigt szerint ez adja egyik legnagyobb értékét is a kommentárok két könyvének.³²

A flandriai kiindulóponttól kezdve egészen a háború lezárultáig nem telt el olyan nap, hogy Ávila ne lett volna a császár közvetlen társaságában, közvetlen szem- és fültanúja; részese volt a döntéshozatalnak. Rendkívül tájékozott volt, első kézből értesült a felderítésre kiküldött járőrök és kémek híreiről, látta, miképpen befolyásolták mindezek a háború menetét. A különböző hadműveletek, hadi események értékelésénél, leírásánál azok a gondolatok köszönnek vissza, amelyek a császár és tisztjei, bizalmasai között folytatott döntés-előkészítő tanácskozásokon elhangozhattak. Károly gyakorlatiasan és józanul mérlegeli a lehetőségeket, a várható előnyöket és hátrányokat egyaránt. Különböző írásaiban a császár előszeretettel rendezi felsorolásokba gondolatait, pontosan úgy, ahogyan Ávila is több alkalommal számba veszi például az ellenség hibáit vagy a győzelem lépcsőfokait.³³

Képzett katonaelemként kiegyensúlyozottságra törekszik, nemcsak az ellenség hibás döntéseit emeli ki, hanem a saját oldalának tévedéseit sem leplezi el. Az 1853-as német kiadás fordítója szerint, ha Ávila kétszáz évvel később írta volna munkáját, a hadtudományok elismert szakértőjeként tartaná számon az utókor.³⁴ Ávila nem politikai szereplő, nem foglalkoztatják politikai kérdések, akkor tér ki csupán ilyenekre, ha hatással vannak a háború fordulataira. Ebben a tekintetben inkább felületeseznek mondható, a hadi események, katonai ügyek kapcsán viszont részletesen, szakértelemmel, biztos ítélőképesség birtokában magyaráz. Hadi ügyekben az is érdekli, ami kevésbé fontos, míg politikai téren azt is rövidre fogja vagy figyelmen kívül hagyja, ami lényeges. Felületesen ismerteti csak az elfogott szász választófejedelem kapitulációját, teljesen hidegen hagyja, milyen területi át-

29 Fernando Álvarez de Toledo (1507–1582).

30 Voigt, 1874. 13., 35.

31 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 273.; Mele, 1922. 115.

32 Voigt, 1874. 36–38.

33 Uo. 37.

34 Ávila y Çuñiga, 1853. V.

rendeződéssel járt mindez, de nem felejt el felsorolni, hogy Wittenbergből és Gothából mennyi fegyvert és lőszert zsákmányoltak.³⁵ Mindezekből következik Ávila művének egyfajta visszafogottsága is, nem üres magasztalásból, tartalmatlan hízelgésből, meseszerű leírásokból építkezik, hanem az események értő szemtanújaként az adott keretek között figyelemre méltó pontossággal nyújt hiteles beszámolót. A győztes háború ténye, Wittenberg megadása önmagában olyan győzelem, amelynek hírül adása nem igényel a valóságtól elrugaszkodott elemeket.³⁶

Ávila kommentárjai a birodalmi tájékoztatás szolgálatában

A visszafogottság és a hitelesség igénye azért is fontos, mert Ávila, illetve a császár és a környezetében lévő udvari elit az írás publikálásával, terjesztésével, az elsődleges értelmezési keret meghatározásával egyszerre kívánta tervszerűen és tudatosan uralni a schmalkaldeni háborúról szóló narratívát, valamint népszerűsíteni a császár világhatalmi, univerzális uralkodói programját. Egy nyilvánvalóan hamis történeti konstrukcióval ezt a célt csak ideig-óráig lehet elérni, inkább ellentétes hatást gyakorolt volna az olvasókra. A különböző kiadások és fordítások a legszeleesebb európai nyilvánosságot – a kortársakat éppúgy beleértve, mint a távoli utókort – célozták meg. Ezek egymáshoz való viszonya, kapcsolódása a Habsburg Birodalom összetett természetéről tanúskodik. Az udvari hálózatok, ahol lehetett, igyekeztek Ávila üzenetét maradéktalanul, szó szerinti fordításban közvetíteni, készültek azonban olyan változatok is, ahol a regionális igényeket is figyelembe vették.³⁷

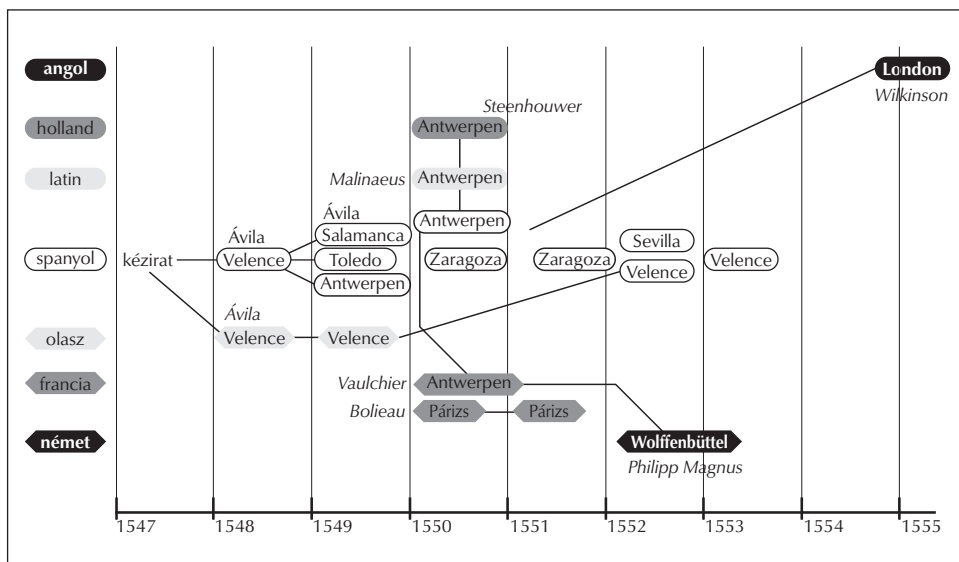
Ennek megvalósítása érdekében hihetetlen erőket mozgósítottak, szerte Európában udvaroncok, diplomataik, könyvkiadók hálózata állt az ügy szolgálatában, így sikerült hét éven belül hét fordításban, hat nyelven, tizenhat kiadásban közzétenni Ávila munkáját. A császár belső körének összehangolt és tudatos erőfeszítéseként készültek az első spanyol kiadások és a mű fordításai az akkori kommunikációs csomópontokban, Velence és Antwerpen kiadóinál. A munka terjesztésében Németalföld játszotta a kulcsszerepet, amit az is magyaráz, hogy a császár 1549-ben és 1550-ben Brüsszelben tartózkodott. Az antwerpeni kiadók magas színvonalon dolgoztak és széles körben tudták terjeszteni a kiadványaikat, ez is indokolja, hogy a korszakban készült hét fordítás közül három itt látott napvilágot (1. ábra).

Ávila művének első kiadásai, egy spanyol és két olasz nyelvű 1548-ban és 1549-ben azonban nem itt jelentek meg, hanem a korabeli nyomdászat másik jelentős központjában, Velencében. A második olasz kiadás címlapja jelzi, hogy a fordítói munkát maga a szerző végezte el (2. kép). Az olasz fordítás az eredeti spanyol szöveget bővíti négyoldalmi bevezetővel, amely a Szent Római Birodalom háborút megelőző belső viszonyairól tájékoztat. A kiegészítés szervesen illeszkedik Ávila eredeti szövegébe, de terjengős stílusa miatt valószínűleg mégsem ő a szerző-

35 Voigt, 1874. 39–40.

36 Vö. Mele, 1922. 116.; Voigt, 1874. 39.

37 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 272.



1. ábra. Ávila kommentárjainak kiadásai

je.³⁸ A velencei változatok kiadója a velencei spanyol követ, Tomás di Zornoza.³⁹ Ávila vélhetően személyesen tárgyalta vele a kiadásról, amikor az 1548 kora tavaszán Augsburgból Itálián keresztül Spanyolországba tartó utazása során érintette Velencét.

Miután a szerző hazatért Spanyolországba, 1549-ben kezdtek megjelenni a művének első ottani kiadásai: Toledóban és Salamancában, majd 1550-ben és 1551-ben Zaragozában, 1552-ben pedig Sevillában. 1552-ben és 1553-ban két további spanyol kiadás jelent meg Velencében, amelyeket olasz nyelvről fordítottak vissza spanyolra.⁴⁰

Ávila 1549 tavaszán Németalföldre utazott, vélhetően műve ottani kiadásának megszervezése miatt. Egy antwerpeni kiadó, Joannes Steelsius (1500 körül – 1562) 1549. május 16-án kapott császári kiváltságot Ávila könyvének kizárólagos nyomtatására és terjesztésére az uralma alatt álló országokban.⁴¹ Még ebben az évben meg is jelentette Steelsius a kommentárok első németalföldi spanyol nyelvű kiadását, amit aztán 1550 első felében Antwerpenben gyors egymásutánban további három fordítás követett: latin, francia és holland, valamint újra kiadták spanyolul is. Ez utóbbi változatok érdekessége, hogy a Szent Római Birodalom térképével és három további metszettel bővültek.

38 Uo. 274–275.

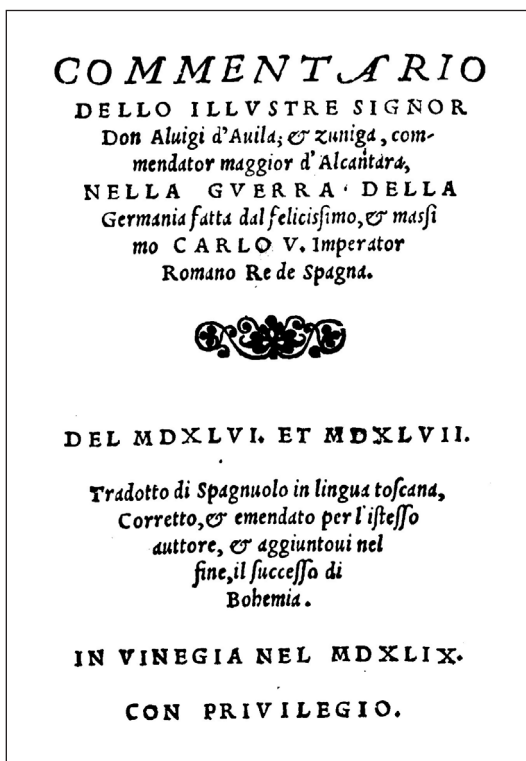
39 A Zornoza (Çornoça) család mintegy nyolcvan évig vezette a velencei spanyol követséget. Tomás di Zornoza 1547 nyarától lett velencei követ. Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 275.; Voigt, 1874. 25.; Szászdi, 1997. 187–188.

40 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 276.

41 Voigt, 1874. 26.

Ávila művének latin fordítása különös figyelmet kapott az udvari körökben, olyannyira, hogy egyes források szerint a végső változaton maga a császár is javasolt néhány módosítást.⁴² A brüggei származású fordító, Guilielmus Malinaeus (Willem Van Male, †1560) korábban Alba herceg szolgálatában állt, aki vélhetően közvetített Ávila és Malinaeus között. Németalföldön vizont 1549-től honfitársának, Praet urának, Flandriai Lajosnak (Luis de Flandes),⁴³ V. Károly diplomatájának a támogatását is élvezte. A latin kiadás előszavában Malinaeus fordítása minőségét azzal támasztotta alá, hogy neves patrónusa lektorálta annak szövegét. Nem szó szerinti fordítást kívánt alkotni, hanem latin szépírói tudását kidomborítva az ókori klaszikus latin történeti munkák stílusát igyekezett vegyíteni, Livius, Caesar, Suetonius és Tacitus mintája lebegett a szeme előtt. Rögtön az elején például azt a németalföldi területet, ahonnan a császár Németföldre lép, antikizálva ókori népcsoportok neveivel, „sicamber és menapius” határvidéknek nevezi. Ezért aztán a latin változat tér el legjobban az eredeti spanyol szövegtől, Malinaeus teljesen átdolgozta, nyelvileg bővítette, a korszak latin nyelvű humanista történetírásához illőbb, művesebb, irodalmibbnak tűnő, egyúttal jóval terjedősebb kiadást készített így el anélkül, hogy tárgyi értelemben érdemben bővítette volna a szöveget. Ez a munka annyira tetszett V. Károlynak, hogy Malinaeust közvetlen szolgálatába fogadta, aki 1555-ben, a császár lemondását követően is vele maradt visszavonultságában.⁴⁴

Lazábban kötődik a Habsburg császár környezetéhez Ávila művének holland fordítója, Jan Steenhouwer, másképpen Johannes Latomus (1523–1578), egy Ágoston-rendi kanonok. A munka dedikációjából kiderül, hogy kapcsolatban állt a helyi, Habsburg-párti elit tagjaival, a tőlük remélt pártfogást meg is kapta, mert 1551-ben már a grobbendonki apátság perjeleként jelenik meg a forrásokban.⁴⁵



2. kép. Az 1549. évi olasz nyelvű Ávila-kiadás címlapja

42 Pistor-Behiels-Thomas, 2013. 278.

43 Sanz Camañes, 2018.

44 Pistor-Behiels-Thomas, 2013. 277.; Voigt, 1874. 30–32.

45 Pistor-Behiels-Thomas, 2013. 279.

Steenhouwer a fordítás során a helyi olvasóközönség szempontjait is figyelembe véve a regionális büszkeségtudatot kapcsolta össze a Spanyol Királysághoz való kötődés érzésével. Törekedett arra, hogy V. Károlyt mint németalföldi hőst mutassa be, aki a „hazánkban” született, és győzelmét a „mi népünk” révén érte el.⁴⁶

Ávila művének Antwerpenben megjelent francia fordítása Matthieu Vaulchier munkája volt. V. Károly udvarmestere Franche-Comte-ban született, 1543 körül tartományi herold, azaz a címerek festésével és nyilvántartásával megbízott tisztségviselő lett, 1556-ig szolgált ebben a minőségében. 1545–1547 között különböző követi feladatokat látott el V. Károly megbízásából. A francia fordítást Antwerpenben nyomtatták, kiadója az udvar hivatalos brüsszeli könyvkereskedője, Nicolas Torcy volt.⁴⁷ Matthieu Vaulchier teljes egészében a spanyol forrasszövegre alapozta munkáját. Figyelemre méltó azonban, hogy nem emelte át Ávila V. Károlynak szóló dedikációját. A mulasztás oka lehet, hogy a francia nyelvű könyvek piaca nagyrészt a Habsburg uralkodók tartományain kívül helyezkedett el, és így a kötet eladhatóságát gyengíthették volna a rögtön az első oldalakon megjelenő, V. Károlyt dicsőítő sorok.⁴⁸

Gilles Boileau de Bouillon (1510 körül – 1563) volt Ávila művének másik francia fordítója. Ezt a kiadást ráadásul az ősellenfél földjén, Franciaországban, Párizsban jelentették meg 1550-ben.⁴⁹ Boileau korábban V. Károly hadseregében szolgált, magyarországi, itáliai, németországi és franciaországi hadjáratokban vett részt. Ismeretlen okok miatt kegyvesztett lett, és 1550-ben Párizsba menekült, írói és fordítói munkákkal próbálta a megélhetését biztosítani. Ávila kommentárjainak fordításával, ahogy egyéb munkáival is, az volt a célja, hogy visszaszerezze a brüsszeli udvarnál elvesztett bizalmat. Az ezekben az években kiadott több írását is Habsburg Mária özvegy királynénak ajánlotta. Ávila-fordításának sikerét jelzi, hogy 1551-ben egy térképpel és Boileau terjedelmes kiegészítéseivel együtt újra kinyomtatták.⁵⁰ Boileau úgy rendezte sajtó alá Ávila-fordítását, hogy az a franciaországi olvasóközönség számára vonzó legyen. A kötetet egy bizonyos Essarts urának ajánlotta, akit francia tüzérségi biztосként érdekelhetett a kommentárok katonai témája. Ezt követően egy meg nem nevezett francia úr alig egyoldalnyi írása következik, amelyben a protestánsok hadi teljesítményét emeli ki. A hozzátoldások tompítják V. Károly dicsőítését, helyette a protestáns fejedelmek bűneire, hibáira hívják fel a figyelmet. Boileau számos esetben enyhe módosításokat is végzett a szövegen, hogy alkalmazkodjon a franciák érzékenységéhez. Összességében a módosítások és a hozzátoldások ellenére Boileau fordítása is hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburgokat mint a katolicizmus elszánt védelmezőit népszerűsítse a francia olvasóközönség körében.⁵¹

46 Uo.

47 Uo. 280.; Voigt, 1874. 32.

48 Pistor-Behiels-Thomas, 2013. 281.

49 Uo.

50 Uo. 282.; Voigt, 1874. 33.

51 Pistor-Behiels-Thomas, 2013. 283.

A Szent Római Birodalomban is napvilágot látott Ávila beszámolója, mégpedig német fordításban. Philipp Magnus 1552-ben Wolfenbüttelben megjelent munkája Matthieu Vaulchier francia nyelvű kiadását ültette át német nyelvre. Philipp Magnus (1527–1553) a könyvet apjának, braunschweig-wolfenbütteli II. Henrik hercegnek (1489–1568) ajánlotta, aki gyakran kérte, hogy fordítsa le a könyvet franciáról németre. Az ajánlásban elnézést kér, mivel nem érti tökéletesen a francia nyelvet, fordításába így számos félreértés került.⁵² Philipp Magnus fordítása követte az Ávila által közvetített katolikus birodalmi felfogást, ugyanakkor ezt a munkát a braunschweigi hercegek politikájuk igazolására is felhasználták.⁵³ II. Henrik egyike volt az 1538-ban alapított Katolikus Liga vezetőinek. 1542-ben a schmalkaldeni liga hadserege kiűzte II. Henriket hercegségéből, a visszaszerzésére tett kísérlet során Hesseni Fülöp (1504–1567) foglyul ejtette II. Henriket, aki egészen 1547-ig fogságban maradt. Philipp Magnus szembenállása a protestáns fejedelmekkel tehát kifejezetten személyes töltetű volt. Ahol Ávila megengedőbben fogalmazott az ellenség vezéreiről, a fordító ott olyan szavakat, jelzőket választott, amelyek sokkal negatívabb színben tüntetik fel I. János Frigyes (1503–1554) és Hesseni Fülöp személyét. A német fordító például jelentősen változtatott azon a részen, amely a fogságba esett János Frigyes hódolatát írja le. Ávila azt írta, hogy a csüggedt viselkedését látva megsajnálhatták volna a „barbárt, aki olyan bátor és olyan büszke”. Philipp Magnus saját német érzékenysége miatt nem nevezi „barbárnak” a legyőzött herceget, viszont a testbeszédét bűnvallomásként ábrázolja, elhagyja a kevelységre, büszkeségre utaló jelzőket.⁵⁴

A kommentárok angol fordítását a spanyol diplomácia segítette elő a spanyolokkal rokonszenvező helyiek révén. A fordítást John Wilkinson készítette el, és Londonban jelent meg 1555-ben. Az időzítés minden bizonnyal tudatos volt, I. (Tudor) Mária királynő 1553 júliusában lépett Anglia trónjára, és 1554 júliusában ment férjhez Fülöphöz, a leendő spanyol királyhoz. A spanyolok és a Habsburgok kedvezőtlen angliai megítélését szándékoztak javítani Ávila munkájával, valamint Mária királynő protestánsellenes politikájának is egyfajta igazolást adni. A fordító Derby harmadik grófjának, Edward Stanley-nek (1509–1572) a köréhez tartozott. Derby grófja Mária királyné udvarában titkos tanácsosként komoly helyet töltött be, szoros kapcsolatot ápolt a spanyol Habsburgokkal, szolgálataiért évi ötszáz font spanyol kegydíjat is kapott. John Wilkinson fordítása Derby grófjának utasítására készült, hogy figyelmeztesse az angol közvéleményt a protestantizmus veszélyeire, miközben javítja a Habsburgokról kialakított képet, amire Mária királynő és Fülöp népszerűtlen házassága miatt égetően szükség volt.⁵⁵

52 Ávila y Cuñiga, 1853. IV.; Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 284.; Voigt, 1874. 33–34.

53 Voigt, 1874. 34.

54 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 285.

55 Uo. 286.

Ávila kommentárjainak (kortárs) visszhangja

Részrehajlás nélkül írsz, sem saját,
Sem ibér nemzet iránti elfogultság nem térít el,
Ám nagy lelkesedéssel és hűséggel
Viseled a vad háborúkat, szólsz róluk.

Szólsz az Elba gázlójáról,
Szólsz a kegyetlen szász menekülő hadáról,
Szólsz a zsarnok császári béklyóval
szelídített hatalmáról.

Becses szerző, kiváló katona,
Légy maradandó, ne sajnáljon
Lantomtól, a császár dicső győzelmeitől
Téged a szomorú végzet.⁵⁶

A kortársak közül a spanyol olvasók mellett elsősorban az itáliai humanista körökben aratott elismerést Ávila írásával, de az evangélikus Johannes Sleidanus (1506–1556) is rá támaszkodik, amikor a háború leírását adja.⁵⁷ A német olvasókörzség körében a mű fogadtatása viszont finoman szólva ellentmondásos volt. Megjelenését követően heves indulatokat váltott ki, a kommentárokból feltűnő fejedelmek, tartományurak sértve érezték magukat, s nem csupán a János Frigyes oldalán harcolók, a császárt támogatók közül is sokan tiltakoztak, mint például Albert Alkibiadész (1522–1553) brandenburgi őrgróf, mert Ávila keresetlen őszinteséggel írja le, hogy önnön hibájából, kapitányhoz méltatlan módon került az ellenség fogságába.⁵⁸ Amikor a császári udvar Augsburgban tartózkodott, mindenáron párbajozni kívánt Ávilával, amit a császár nem engedélyezett. 1552-ben egy felhívásában Albert Ávilát „hazug spanyol kurafinak” nevezte, aki a nemes német nemzetet hamis módon, mint valami barbár népséget mutatta be.⁵⁹

A passai tárgyalásokon az angol követ Roger Ascham (1515 körül – 1568) beszámolója szerint a német fejedelmek közös panaszt emeltek Ávila könyve miatt, amelynek német fordítása éppen akkor jelent meg. (V.) Albert bajor herceg (1528–1579) is nagyon elégedetlen volt azzal, amit abban a könyvben néhai apjáról olvasott, aki szerinte inkább hálát érdemelt volna a császár részéről, mintsem tiszteletlen szemrehányást.⁶⁰ Az idős rajnai palotagróf, Frigyes (1559–1576) is panaszt tett 1552-ben a császárnál Ávila könyvének egy bizonyos részével kapcsolatban; erről ő maga tájékoztatta később Heidelbergben a már említett angol követet. Az a rész nem tetszett neki, amelyben Ávila Frigyes mentegetőzéséről és a császár-

56 Részlet a humanista Antino Mario Ávilát dicséző latin verséből, idézi: Mele, 1922. 114.

57 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 272.; Mele, 1922.

58 Albert Alkibiadész rochlitz fogságba esésének kortárs spanyol értelmezéséről lásd: Vilà, 2020.

59 Voigt, 1874. 43–44.

60 Uo. 44.

nak való behódolásáról ír, rávilágítva, hogy mennyire átlátszóan gyenge kifogásokkal próbálta magát a rajnai palotagróf felmenteni a schmalkaldeniakhoz segítségül küldött pár száz lovas miatt. Roger Ascham angol követ úgy látja, hogy Ávila könyve, ha nem is okolható a német tartományurak lázadásáért, ám számos fejedelmet, herceget súlyosan sértett, és ezzel is elidegenítette őket a császár ügyétől.⁶¹

A francia uralkodó tapasztalt diplomatája, Sébastien de L'Aubespine (1518–1582) egy kéziratban fennmaradt munkában reagált Ávila írására. Az *Histoire de la guerre de Religion entre l'Empereur Charles V. et les Princes d'Allemagne, commencée en 1525 et finie en 1547* című művében Károly zsarnokként, az eszményi uralkodó ellenpólusaként jelenik meg, aki megszegi a birodalom törvényeit, és figyelmen kívül hagyja a fejedelmek jogos követeléseit. Ávilával ellentétben nem a kereszténységet és a világot egyesítő, Istentől küldött békefejedelemként ábrázolja Károlyt, hanem az európai vallási és politikai zűrzavar okozóját látja benne. L'Aubespine francia szemszögből a császár birodalom- és egyházpolitikájának hajtóerőit a spanyol–burgundi hatalmi érdekekben véli felfedezni.⁶²

A birodalmi infrastruktúra teljes támogatásával, a szerző személyes hírnevének és a mű belső értékeinek köszönhetően a császári udvarnak sikerült a művel elérnie a szándékozott célt, legalábbis részben eredményesen teljesíteni. Kétségtelenül ez lett a legnépszerűbb könyv a schmalkaldeni háborúról, valamint az egyik legszélesebb körben elismert és olvasott spanyol történeti mű, amely egészen a 19. századig nemcsak a protestánsok elleni háborúról, hanem a császárról alkotott képet is alapvetően befolyásolta.⁶³ Cayetano Rosell 19. századi spanyol irodalomtörténész értékelése szerint „egyszerű munka, pontos leírása mindannak, amit a szerző a saját szemével látott, magabiztosan és könnyedén elkészítve, tele érdekes részletekkel, közérthető, tömör nyelvezettel, nem nélkülözve az eredetiséget, ami kétszeresen is ajánlottá teszi”.⁶⁴

Függelék

Szemelvény Luis de Ávila y Zúñiga *Feljegyzések két könyvben*
V. Károly római császár és spanyol király 1546 és 1547 folyamán zajló
németországi háborújáról című munkájának második könyvéből

[1547. március 5.] Onnan [Giengen] a császár Nördlingenbe ment, ahol szenvedései a rossz időjárástól és az ulmi gyógykezelés megszakításától igen súlyossá váltak, annyira legyengítette a köszvény, hogy mindenki feladta annak a reményét, hogy belátható időn belül felépül. Ám Őfelsége a gyógyulásra minden rendelkezésre álló lehetőséget megragadott, ami egy ilyen betegségnél csak lehetséges, így elkezdett javulni, és elhagyhatta az ágyat.

61 Uo. 45.

62 Schilling, 2020. 325.

63 Pistor–Behiels–Thomas, 2013. 272.; Martínez, 2016. 26.

64 Mele, 1922. 115.

Eközben János Frigyes herceg fegyveres erői folyamatosan gyarapodtak és erősödtek, előrehaladt tervei megvalósításában, és egész Szászországot hatalmába kerítette, Albert őrgrófot⁶⁵ pedig legyőzte és elfogta. Ez utóbbi pedig imígyen történt: a fent említett Albert őrgróf egy Rochlitz nevű városkában tartózkodott, mivel azok, akik a szász herceg elleni háborúban részt vettek, csapataikat az ellenséggel szemben a határ mentén osztották szét és helyezték el. A római király Drezdában állomásozott, Móric herceg⁶⁶ Freibergben, Albert pedig az említett helyen tíz zászlóalj gyalogossal és 1800 lovassal. Ezenkívül Zwickaut és Lipcsét is megszállva tartották. Ez utóbbi várost néhány nappal korábban kísérelte meg ostrom alá venni a szász herceg, de a védők részéről olyan ellenállással találkozott, hogy semmit se ért el a támadással.⁶⁷ Rochlitz a fejedelmi özvegy székhelye volt, a tartománygróf nővéréé,⁶⁸ ahol ő az őrgróft tancokkal és estélyekkel, és más, Németföldön szokásos ünnepekkel szórakoztatta. Nyájassága és barátságossága elővigyázatlanabbá tette, mint ami a vezetőhöz illik háborúban, az örömeiben és élvezetekben a korábbiaknál hanyagabbá és lomhábbá vált. Másrészt viszont a hercegnő tájékoztatta a választót, aki nagyon jó nehézlovassággal és vagy harminchat zászlóaljjal három kis mérföldnyire a Garte⁶⁹ nevű helyen állomásozott. Innen gyors rohamban egyik reggel [március 2.] megjelent a városka falainál, ahol az őrgróf is volt, aki úgy látta jónak, hogy nyílt téren ütközzön meg a támadókkal. Így is történt, azonban miután inkább bátor lovagként, mintsem tapasztalt és ügyes hadvezérként küzdött, övével együtt legyőzetett és fogságba került. Erről az esetről nagyon eltérő nézetek keringenek. Néhányan a helységet védhetetlennek tartják, mások szerint Móric herceg gyors könnyűlovasai jöhettek volna erősítésül, ha az őrgróf kitart. Megint mások azt állítják, hogy az őrgróf meg akarta menteni az elővárosban elszállásolt négy zászlóaljat, és ezért vezette a többieket a nyílt térre. Ahogy a dolog kinéz, az eset úgy végződött számára, hogy elveszített négy-ötszáz lovas, akik vagy meghaltak, vagy fogságba estek; a megmaradtak közül sokan csatlakoztak a római királyhoz.⁷⁰ Mások pedig a választó szolgálatába álltak, aki a gyalogság összes zászlóját megszerezte, ámbár keveseket öltek meg közülük, így a többségük a királyhoz tudott menekülni. Más fogvatartottaknak eskü alatt kellett fogadniuk, hogy a herceggel szemben nem szolgálnak, ami ilyenkor megszokott Németországban, ha a győztes a legyőzötteknek szabadságot ad. Albert őrgróft pedig a szász herceg egyik nagyon jól megerősített városába, Gothába vitték.

A győzelem után a herceg nem az általános várakozásoknak megfelelően haladt előre, azaz Móric herceg ellen, aki közelebb volt hozzá, őt békében hagyta Freibergben,⁷¹ ezzel szemben a figyelmét a cseh korona ügyei felé fordította.

65 Albert Alkibiadész brandenburgi őrgróf (Albrecht II. Alcibiades von Brandenburg-Kulmbach, 1522–1557).

66 Móric (Moritz von Sachsen 1521–1553) szász herceg, 1547-től szász választófejedelem.

67 Valójában nem néhány nappal, hanem jóval korábban, január folyamán. Voigt, 1874. 42.

68 Hesseni Erzsébet, rochlitz (1502–1557) Hesseni Fülöp tartománygróf nővére, János szász herceg özvegye.

69 Nem világos pontosan, mire gondolt Ávila. Ilyen nevű település nem található a környéken, lehetséges, hogy általában véve a német kertek (*Garten*) kifejezést értette félre. A választót a lipcsei kudarcot követően Altenburgban volt, és a csapatait annak környékén szállásolta el.

70 I. Ferdinánd király.

71 A latin és a német változatban egyaránt Freiburg szerepel.

Thumbshirnt⁷² hatszáz lovassal és tizenkét zászlóaljjal küldte oda, könnyedén megszállták Joachimsthalt a csehek teljes, de leplezett beleegyezésével. Rajtuk múlt mindaz, amit a hadvezér és a herceg célul tűzött ki. Amint a császár hírt kapott erről, és egyúttal felismerte, hogy a király és Móric herceg csak az erődítményeikre támaszkodnak anélkül, hogy a nyílt terepen harcot kezdeményezzenek, a Nördlingenből való távozás mellett döntött.

[március 21.] Elutazása előtt néhány nappal korábban érkeztek meg oda egy nagyon erős és fontos város, Strassburg polgármesterei, hogy kegyelmet kérjenek és hódoljanak Őfelsége előtt. Az uralkodó felvázolta a számukra kötelező feltételeket, köztük egy különleges esküt is, amelyet a korábbi császárok egyikének sem tettek meg. Először is lemondtak minden szövetségről, és megfogadták, hogy nem csatlakoznak egyikhez sem, kivéve, amelyeket az Ausztriai Ház kezdeményez. Másodsor, minden, a város területén lakozó katonát, aki Őfelsége ellen harcolt, megbüntetnek, és azokat, akik ezt a jövőben fogják tenni, a legsúlyosabb büntetés fenyegeti majd. Harmadszor, szintén megbüntetik azokat, akik Őfelsége ellen idegen szolgálatba állnak. Negyedszer, minden lázadót és a császárral ellenséges elemet kiűznek a városukból, köztük Wilhelm von Fürstenberg grófot,⁷³ a fegyveres erőik főkapitányát, aki pedig fáradhatatlanul igyekezett mindenféle módon kegyelmet nyerni. Ötödször, mindent rendelkezésre bocsátanak, amit a császár igényel, ágyúkat és lőszert, ahogy a többi város, valamint egyéb olyan dolgokat, amelyek a rövidség kedvéért említés nélkül maradnak. Mások részletesebben leírhatják mindezt, a császár széles teret nyitott számukra tehetségük és adottságaik kibontakoztatására. De bármilyenek is legyenek ezek, biztosíthatom őket, hogy tárgyukat alábecsülik.⁷⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Fontosabb Ávila-kiadások

Commentario dello illustre signor don Aluigi d’Auila & Zuniga, ... nella Guerra della Germania fatta dal felicissimo & massimo Carlo V imperator romano, re de Spagna del MDXLVI et MDXLVII: tradotto di spagnuolo in lingua toscana, corretto & emendato per l’istesso auttore... Vinegia, Tommaso di Zornoza, 1549.

Clarissimi viri D. Ludouici ab Auila et Zunniga ... Commentariorum de bello Germanico à Carolo V. Cæsare maximo gesto, libri duo à Gulielmo Malinæo Brugensi latinè redditi&iconibus ... illustrati. In ædibus I. Steelsij, 1550.

El primer comentario del muy illustre señor Don Luys de Avila y Cuñiga en la guerra de Alemaña. Venecia, Francisco Marcolini, 1552.

Comentario de la Guerra de Alemania, hecha por Carlos V, máximo Emperador Romano, Rey de España, en el año MDXLVI y MDXLVII. Madrid, Francisco Xavier García, 1767.

⁷² Wilhelm Thumbshirn (†1551) hadvezér.

⁷³ Wilhelm von Fürstenberg (1491–1549) baari tartománygróf, zsoldosvezér.

⁷⁴ A bekezdés záró része a német változathoz hiányzik.

Warhafftige beschreibung des Teutschen kriegs von dem ... Herrn Carlh den Fünfften Römischen Kaiser, etc. wider die Schmalkaldische Bundsuerwandten, ... und itzo, von ... Philips Magnus Hertzogen zu Braunschweig und Lüneburg, etc. zu Teutscher sprachen vertolmetscht vnd beschrieben worden. Wolfenbüttel, Rüdern, 1552.

The commentaries of Don Lewes de Auela, and Suníga, great master of Aranter which treateth of the great vvars in Germany made by Charles the fifth ... against Iohn Frederike Duke of Saxon, and Philip the Lantgraue of Hesson ... Tra[n]slated out of Spanish into English. Londini, Totteli, 1555.

2. Kiadott források és szakirodalom

Ávila y Çuñiga

1853 Ávila y Çuñiga, Luis de: *Geschichte des schmalkaldischen Krieges.* Berlin, 1853.

Calvete de Estrella

1552 Calvete de Estrella, Juan Cristóbal: *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe, hijo del emperador don Carlos Quinto Máximo, desde España a sus tierras de la baxa Alemana: con la descripción de todos los Estados de Brabante y Flandes.* Amberes, Martín Nucio, 1552.

Conti-Arroyo

2018 Conti, Santiago Fernández – Arroyo, Félix Labrador: Luis de Ávila y Zúñiga. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia.* <https://dbe.rah.es/biografias/7106/luis-de-avila-y-zuniga> (letöltés: 2022. február 24.).

De Bruyn

1578 De Bruyn, Abraham: *Diversarum gentium armatura equestris . Ubi fere Europae, Asiae atque Africae equitandi ratio propria expressa est.* [Köln], 1578.

Fernández de Oviedo

2019 Fernández de Oviedo, Gonzalo: *Prisión del rey de Francia (1525–1533).* Estudio y edición: Martín García, Jorge. Salamanca, [2019]. (Textos recuperados, XXXVI.)

González Cuerva – Bunes Ibarra

2017 Cuerva, Rubén González – Bunes Ibarra Miguel, Ángel de: *Túnez 1535. Voces de una campaña europea.* Madrid, 2017.

Guitman

2014 Guitman Barnabás: Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. In: *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 2. sz. 295–317.

Martínez

2016 Martínez, Miguel: *Front Lines. Soldiers' Writing in the Early Modern Hispanic World.* Philadelphia, 2016.

Mele

1922 Mele, Eugenio: Don Luis de Avila, su "Comentario" y los italianos. In: *Bulletin hispanique*, 24. (1922) 2. sz. 97–119.

Osuna Lucena

2018 Osuna Lucena, Francisco: Zúñiga y Sotomayor, Fadrique de, Señor de Mirabel. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia.* <https://dbe.rah.es/biografias/100122/fadrique-de-zuniga-y-sotomayor> (letöltés: 2022. február 24.).

Pistor–Behiels–Thomas

2013 Pistor, Christian – Behiels, Lieve – Thomas, Werner: Translation, Court Networks, and the Fashioning of an Imperial Image. Charles V and the Work of Luis de Ávila y Zúñiga. In: *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 74. (2013) 2. sz. 271–290.

Pizarro Llorente

2018 Pizarro Llorente, Henar: Luis Hurtado de Mendoza y Pacheco. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/16954/luis-hurtado-de-mendoza-pacheco> (letöltés: 2022. február 24.).

Río Nogueras

2012 Río Nogueras, Alberto del: Motivos folclóricos y espectáculo caballeresco: el príncipe Felipe en las fiestas de Binche en 1549. In: *Revista de poética medieval*, 26. (2012) 1. sz. 285–302.

Sandoval

1681 Sandoval, Prudencio de: *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V. maximo : fortissimo, rey catholico de España, y de las Indias, islas, y tierra firme del mar oceano, &c.* Amberes, Geronymo Verdussen, 1681.

Sanz Camañes

2018 Sanz Camañes, Porfirio: Flandes, Luis de. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/16732/luis-de-flandes> (letöltés: 2022. február 24.).

Schilling

2020 Schilling, Heinz: *Karl V. Der Kaiser, dem die Welt zerbrach*. München, 2020.

Szászdi

1997 Szászdi León-Borja, István: Los cónsules de Portugal, Castilla y Aragón en Venecia durante los siglos XV–XVII. In: *Revista de historia moderna*, 16. (1997) 179–214. DOI: <https://doi.org/10.14198/RHM1997.16.09>.

Tózsá-Rigó

2021 Tózsá-Rigó Attila: Egy önkéntes „fogságba” vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei. In: *Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és korai újkor Európában*. Szerk.: Bárány Attila – Pószán László, Debrecen, 2021. 197–213.

Vilà

2020 Vilà, Lara: El “valiente caballero” que no fue “astuto capitán”. La captura de Alberto de Brandemburgo en la literatura sobre la Guerra de Alemania. In: *Studia Aurea*, 14. (2020) 1. sz. 517–536. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/studiaeurea.408>.

Vivancos Gómez

2018 Vivancos Gómez, Miguel Carlos: Rui Díaz de Tovar. Prudencio de Sandoval. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/7479/rui-diaz-de-tovar> (letöltés: 2022. február 24.).

Voigt

1874 Voigt, Georg: Die Geschichtschreibung über den schmalkaldischen Krieg. In: *Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Bd. XVI. *Abhandlungen der Philologisch-Historische Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Bd. VI. Leipzig, 1874. 567–619. (1–53.)

BARNABÁS GUITMAN

A WITNESS TO THE EMPEROR'S THOUGHTS

HISTORY WRITING IN THE SERVICE OF THE IDEOLOGY OF UNIVERSAL MONARCHY

Luis de Ávila's writing *Commentaries on the war in Germany under Charles V in the years 1546 and 1547* is one of the most widely recognized and read Spanish historical works, which fundamentally influenced not only the narrative of the war against the Protestants, but also defined the image of the emperor until the 19th century. Focused on the historical work of Luis de Ávila, the study intends to show how, after the victorious Schmalkaldic War, Charles V and his immediate environment consciously shaped the narrative about the series of events. In addition to the biography of the author, the circumstances of the creation of the historical work, translated into many languages, intended to influence the public, its publication history, as well as its contemporaneous resonance are discussed. All of these are good examples of how the emperor and his entourage used the public opinion-forming possibilities inherent in the printed text, at the same time the multilingual, multi-continental and fragmented monarchy of Charles V emerges. At the end of the study, a short excerpt from Ávila's work can be read.

A közös udvari szolgálattól a fegyveres konfliktusig

Egy spanyol és egy magyar nemes (Melchor de Robles és Pethő János) találkozásai a 16. századi Közép-Európában

A közép-európai Habsburg Monarchia, illetve az 1526 után annak meghatározó részévé váló Magyar Királyság területéhez kapcsolódó katonai életutak vizsgálatában viszonylag ritka a „párhuzamos életrajz” műfaja. Jelen írásunk célja így elsősorban az, hogy egy spanyol és egy magyar nemes: Melchor de Robles (†1565) és Pethő János (†1578) életpályájában megmutatkozó érdekes párhuzamot vázoljunk fel.¹ Pályafutásuk azért is különös figyelmet érdemel, mert a két személy fordulatokban bővelkedő életútjának nyomon követésével esettanulmányunk a Habsburg-dinasztia 1556/58 után kialakuló spanyol és osztrák ága, de még a törökellenes magyar és földközi-tengeri hadszíntér közötti szoros kapcsolatokat is megvilágítja. Emellett találkozásaik helyszínei és azok a városok, ahol szolgálatban voltak, részletes háttérrel nyújtanak a 16. századi közép-európai és magyarországi történelmi fejlemények bemutatására. Sőt, spanyol főhősünk egyik testvérének sorsa még Németalföldre is elvezet bennünket: Gaspar de Robles y Leite (1529?–1585), Villy bárója, 1572 és 1576 között ugyanis egyenesen Friesland és Groningen kormányzója (*Stadholder*) volt.² Miközben azonban az ő pályafutása jól dokumentáltnak tekinthető, testvére, Melchor karrierjének közép-európai szakasza eddig nagyrészt ismeretlen volt mind a nemzetközi, mind a hazai történetírás számára.

A spanyol nemes, Melchor de Robles először családja spanyol udvarhoz közeli pozíciója és vagyoni helyzete miatt lépett udvari szolgálatba. Előbb Portugáliai Izabella császárné (1503–1539), V. Károly császár felesége, Johanna infánsnő (1535–1573) és Habsburg Mária (1528–1603), II. Miksa császár későbbi felesége (egyúttal 1563 ősztől magyar királyné) udvarában szolgált, és ugyancsak Mária kíséretében érkez(het)ett Hispániából a bécsi rezidenciavárosba. Majd hazájától

* Martí Tibor a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., marti.tibor@abtk.hu); Pálffy Géza az MTA doktora, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., palfy.geza@abtk.hu). A tanulmány a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport (ELKH BTK TTI) és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

1 A 16. századi magyar nemesi karriertípusokról újabban összegző jelleggel: Pálffy, 2021a. A korszakból spanyol katonai életutak több „modelljét” is ismerjük, példa gyanánt most egyetlen (németalföldi vonatkozású) esettanulmányt említünk: Fagel, 2019. A korabeli spanyol hadszervezetről alapmunka: Martínez Ruiz, 2008. A spanyol hadtörténetírás kora újkorra vonatkozó eredményeit újabban összefoglalta: Garcáa Hernán, 2015. Magyar nyelvű alapvető áttekintés a témáról: Korpás, 2019.

2 Fagel, 2009; Hortal Muñoz, 2018.

távol, a Habsburgok osztrák ágának szolgálatában katonai tisztségeket töltött be. Példáján nemcsak egy tragikus fordulatokkal teli egyéni sorsot, hanem egy figyelemre méltó életútmodellt is felvázolhatunk. Egy olyan, udvari kapcsolatokkal rendelkező, majd katonai szolgálatot vállaló spanyol nemesét, aki Európa egymástól földrajzilag igen távoli, de a Habsburg-dinasztia érdekei miatt mégis szorosan összekapcsolódó területeire és hadszíntereire jutott el pályája során.

Együtt I. Ferdinánd bécsi udvarában az 1550-es években

Az újabb kutatásokból már jól ismert, hogy V. Károly császár testvérének, a spanyol földön született I. Ferdinándnak az uralkodása (1526–1564) alatt a bécsi Habsburg-udvarba érkező és ott szolgálatot teljesítő személyek között meglehetősen sok spanyol volt. Ferdinánd több vezető udvari tisztviselője tartozott e csoporthoz, mint például Gabriel de Salamanca főkincstárnok és kancellár (1521 és 1526 között) mellett a Guzmán, Hoyos, Meneses, Mercado és más családok tagjai, udvarnokok, katonák és értelmiségiek, köztük a kor legnevesebb költői, Garcilaso de la Vega (1501–1536) és Cristóbal de Castillejo (1490?–1550).³ Az osztrák hispanista Christopher Laferl 1997-ben adta ki monográfiáját, amely egyúttal adattárként tartalmazza ezeknek a spanyoloknak az életrajzi adatait.⁴ Az Ausztriai Ház két ága között fennálló szoros dinasztikus, politikai, katonai, gazdasági és kulturális kapcsolatok⁵ számos személynek lehetővé tették, hogy az udvari szolgálat, a diplomáciai vagy a katonai pályán keresztül építsenek karriert, akár a dinasztia mindkét ága által kormányzott területeken. Ezt elősegítette, hogy az Oszmán Birodalom expanziója Európát és a Habsburgokat két irányból fenyegette: egyszerre érintette ez a veszély a Mediterráneumot és a közép-európai régiót, és földrajzi elhelyezkedése miatt leginkább a Magyar Királyságot.⁶

Az 1526. évi mohácsi csata következményeként a késő középkori magyar állam – amely addig a térség meghatározó középhatalma volt – megrendült. Mint közismert, Jagelló II. Lajos (1516–1526) halálát követően két uralkodó is törvényesen a magyar trónra került: Szapolyai János erdélyi vajda és Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg. A támogatóik között kiobbant polgárháború tovább súlyosbította a válságos helyzetbe került királyságot, amely 1541 nyarán fővárosát, Budát is elveszítette, a dinasztia erőforrásai még ennek megtartására sem voltak elegendők.⁷ Az ekkor végleg három részre szakadt Magyar Királyság északi és nyugati része I. Ferdinánd fennhatósága alá került, a középső rész (a török hódoltság) az osz-

3 Laferl, 1997. passim; González Cuerva–Marek, 2017. 134.

4 Laferl, 1997. 209–280. Roblesre röviden: uo. 263.

5 Új szemléletben Monostori, 2009; valamint lásd még azóta megjelent számos kisebb-nagyobb esettanulmányát.

6 A Mediterráneum és Közép-Európa 16. századi történelmének összefüggéseiről: Fodor–Dávid, 2000; Fodor, 2015; Pálffy, 2021b. stb. A magyarországi török várháborúk (1546–1556) nemzetközi háttéréről újabban: Guitman–Korpás–Tóth–B. Szabó, 2019. Spanyol nyelven és kontextusban Korpás Zoltán munkái emelkednek ki: Korpás, 2001; Korpás, 2004; Martí, 2015.

7 Frissen további irodalommal és gazdag forrásközléssel: Kasza, 2021.

mánoké lett, míg a keleten fokozatosan kialakult Erdélyi Fejedelemség oszmán vazallus államként létezett, miközben az európai államrendszernek is része maradt. A Magyar Királyság megmaradt területén a törökök ellen egy több száz kilométer hosszú, újonnan szervezett végvárrendszer szolgálta a védekezést. A megváltozott helyzetű ország tehát sok tekintetben a megmaradásért küzdött: az osztrák örökös tartományokból és a Német-római Birodalomból az 1540-es évektől már egyre rendszeresebben érkező segélyek nélkül ez a rendszer nem épülhetett volna ki és nem is lett volna fenntartható.⁸

Ezzel egyidejűleg az 1520-as évek végétől egyre több itáliai és spanyol katonára érkezett nagyjából V. Károly császár, kisebb mértékben I. Ferdinánd király zsoldján Magyarországra, hogy Habsburg-szolgálatban állva védje a keresztény kézen megmaradt területeket, és feltartóztassa a Bécs felé tovább terjeszkedni kívánó oszmánokat.⁹ Spanyolországban és Magyarországon egyaránt – elsősorban emlékiratainak köszönhetően – Bernardo de Aldana (†1562) az egyik legismertebb,¹⁰ de rajta kívül számos személy, például a spanyol Álvaro de Sande (1489–1573),¹¹ vagy az olasz Giovanni Baptista Castaldo (kb. 1493–1563)¹² és Sforza Pallavicini (1510?–1585)¹³ pályáit ismerjük alaposabban. E katonák karrierjének rekonstruálása a legtöbb esetben számos levéltárban teszi szükségessé a kutatást, hiszen Simancasban, Bécsben, magyarországi vagy akár szlovákiai levéltárakban egyaránt található velük kapcsolatba hozható források. Bécsi udvari, illetve különösen magyarországi szolgálatokról emellett lelhetünk információkat a 16. századi magyarországi történetírók munkáiban is. Ennek ellenére sokszor igazi kihívást jelent elképzelni és megrajzolni e főtiszték emberi arcát. Azaz tisztségeik és életpályájuk főbb adatai mellett viszonylag ritka, hogy emberi kapcsolataikról, viselkedésükről és társaikhoz való viszonyukról derülnek ki részletek. A spanyol Melchor de Robles és a magyar Pethő János esete azért különleges, mert mindkettőjükről elegendő információval rendelkezünk karrierjük felvázolásához, ugyanakkor emberi arcuk néhány vonása is feltárul a forrásokból.

A spanyol személy, akit most bemutatunk, Melchor de Robles y Pereyra (másként Robles y Pereira, Robles y Leyte). Születési ideje bizonytalan, de tudjuk róla, hogy 1565-ben, Málta török ostrománál hunyt el.¹⁴ Ha hinni lehet a fellelhető genealógiai adatoknak, apja Juan Lope de Robles (portugál névalakkal João Lopes de Robres),¹⁵ édesanyja pedig a portugál származású Maria de Leite (Leyte) volt.¹⁶

8 Mindezekre Pálffy, 2010. passim.

9 Pálffy, 1996; Korpás–B. Szabó, 2017.

10 Újabbban a teljesség igénye nélkül: Korpás, 1999; Korpás, 2000; Korpás, 2005; Korpás, 2018; Korpás, 2020; illetve maga az emlékirat magyarul: Szakály, 1986.

11 Korpás, 2008.

12 Oborni, 2021. 112–113.; Kanász, 2017. 174–176.

13 Pálffy, 2021b. 165–172.

14 *Korrespondenz der Kaiser*, 1997. 453. (1565). Lásd még tanulmányunk végén az újonnan feltárt forrásadatainkat.

15 „A Krisztus Rend lovagja, a Robles család feje, Porto (Portugália) városában, ahol székhelye volt.” Sánchez, é. n.; Sevenster, 1985.

16 Laferl, 1997. 263.; Hortal Muñoz, 2018.

Az édesanya Portugáliai Izabella császárné udvarhölgye lehetett, általa feltételezhető tehát az udvarhoz való, már születésekor megalapozódott erős kötődés, majd utóbb a Habsburg Mária császárnéval és magyar királynéval,¹⁷ V. Károly és Izabella legidősebb leányával való szoros személyes kapcsolat. José Eloy Hortal Muñoz spanyol történész Melchor testvéréről, Gaspar de Roblesről szóló életrajzi vázlatában felhívja a figyelmet a család udvari kapcsolataira, és kiemelten arra, hogy valamenyny testvér a királyi család tagjainak udvaraiban vállalt szolgálatot. Érdemes munkáját szó szerint is idéznünk:

„[Gaspar de Robles] egy portugál származású, Porto városából származó családhoz tartozott, amely V. Károly és Izabella császárné udvari szolgálatában állt. Apja, Lope de Robles, a császárné udvari számvevőmestere (*repostero mayor de la plata*) volt, anyja, Maria de Leite, Mária infánsnő¹⁸ udvarhölgye, a hercegnői udvartartás, illetve Johanna infánsnő¹⁹ udvarának tagja (*camarera menor*) volt. Négy testvére is volt, akik királyi személyeket szolgáltak: Antonio, a császárné és a hercegnői udvar káplánja (*capellán*); Melchor, aki szintén a császárné, a hercegnői udvartartás és Johanna infánsnő házában szolgálattevője volt; Catalina, aki a császárné és a hercegnői udvar udvarhölgye volt; valamint Lope, Johanna infánsnő kasztíliai udvarának számvevőmestere/kincstárnoka.”²⁰

A spanyol történetírás sokkal jobban ismeri Gaspar pályafutását, mint testvéreiét. Eszerint „II. Fülöp dajkájának, Maria de Leytének a fia volt, már fiatalemberként René Chalon (1519–1544), az orániai herceg udvarának tagja volt”,²¹ majd a valon gyalogság ezredese lett Németalföldön (1567–1577) Cristóbal de Mondragónnal (1514–1596) és Francisco Verdugóval (1531/1536–1597) együtt, később a híres Don Juan de Austria (1547–1578), majd a páрмаi herceg, Alessandro Farnese (spanyolosan Alejandro Farnesio, 1545–1592) haditanácsosa.

Ez a kapcsolat, nevezetesen hogy az anya, María de Leite Mária infánsnő szolgálatában állt, megmagyarázza a másik fiú, Melchor de Robles szoros kötődését a spanyol uralkodói udvarhoz, és későbbi szívélyes személyes kapcsolatait Mária császárnéval és magyar királynéval. Ezt erősíti, hogy a történetíró Istvánffy Miklós arra utal nevezetes országtörténeti művében,²² hogy gyermekkorukban közös dajkájuk volt: Robles „Mária királyné asszonnyal egy tejjel tartatott hadakozó férfi volt”.²³ Valószínű, hogy ez az információ Melchor édesanyjára utal, aki a későbbi II. Fülöp spanyol király (1556–1598) dajkája volt, és talán Fülöp hűgának, Habsburg Máriának is, aki csupán egy bő esztendővel volt fiatalabb bátyjánál. Ezekből az adatokból kiindulva megállapíthatjuk, hogy Melchor de Robles születésének

17 Friss életrajza: González Cuerva, 2021.

18 Habsburg Mária (1528–1603), a későbbi német-római császárné és magyar királyné.

19 Habsburg Johanna (1535–1573).

20 Hortal Muñoz, 2018.

21 Fagel, 2009. 73–91.

22 Újabb munkásságára: Ács-Tóth, 2018.

23 Istvánffy, 1622. 426., illetve Tállyai Pál régi magyarságú, 17. századi fordításában, mint fent idéztük: Istvánffy, 2003. 336.

időpontja közel eshetett a későbbi császár- és királyné születésének idejéhez, így valószínűleg 1528 körül jött a világra.

Robles előbb V. Károly császár, majd I. Ferdinánd szolgálatában állt:²⁴ a császárt ifjúkorában feltehetően udvarnokként (talán már a gyermek Fülöp mellett is) és katonaként egyaránt szolgálhatta, akár az 1540-es évek háborúiban, többek között francia és német földön is.²⁵ Ami viszont egészen bizonyos: 1553 vége tájától már biztosan Bécsben tartózkodott, nevezetesen I. Ferdinánd lovas udvari szolgálójaként, néhány évvel később pedig pohárnokjaként (1557–1558).²⁶ Az uralkodó több alkalommal megbízta diplomáciai küldetések teljesítésével is. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy Robles 1552-ben érkezett Spanyolországból a bécsi udvarba, mégpedig Miksa főherceg, a későbbi II. Miksa császár és felesége, Mária kíséretében, akinek – mint láthattuk – közvetlen ismerőse volt. Ez egy híres út volt, hiszen az 1548-ban Valladolidban házasodott párral érkezett többek között az első (egyébként indiai) elefánt Közép-Európába.²⁷ Robles így bizonyosan az 1550-es évek első felében a bécsi udvarban találkozott először másik hősünkkel, gersei Pethő III. Jánossal, a középkori eredetű magyar nemesi család tagjával, aki 1550-től egészen 1557-ig ugyancsak a *Hofburgban* szolgált I. Ferdinánd pohárnokjaként.²⁸ Robles és Pethő tehát éveken keresztül együtt szolgáltak a bécsi rezidencián, ahol nemcsak megismerhették egymást, hanem bizonyosan jó, sőt akár baráti kapcsolat alakulhatott ki közöttük.

Udvarnoksága mellett Robles 1560 elején I. Ferdinánd (ekkor már császár) megbízásából tagja volt a Vratislav von Pernstein (1530–1582) aranygyapjas lovag vezetésével Spanyolországba induló küldöttségnek – a követségre II. Fülöp király Valois Izabellával kötött házassága alkalmából került sor, amikor I. Ferdinánd gratulációját kellett tolmácsolniuk.²⁹ Ekkor nyert felvételt a Santiago lovagrendbe.³⁰ Érdeklőség, hogy testvére, Gaspar ugyanebben az időben lett a lovagrend tagja.³¹ 1561-ben, mielőtt Melchor visszatért volna Közép-Európába, a madridi császári

24 A császári udvar fennmaradt iratai szerint Robles az 1553-as évre már kapott fizetést. ÖStA HHStA OMeA SR Schachtel 182. No. 32. fol. 40. (30 rajnai forint); 1556. november 17. előtt. Uo. No. 36. fol. 130.: ugyancsak 30 rajnai forint.

25 Ez ugyan csak feltételezés, de későbbi pályája alapján igen valószínű, hiszen a semmiből nem lett volna sem katona, sem diplomata.

26 A fenti adatok mellett vö. ÖStA FHKA HKA HZAB Band (Bd.) 12. fol. 848r., Bd. 13. fol. 341v–342r. (1555–1557) és Laferl, 1997. 263.

27 Opll, 2004. 229–273.; Bűzek, 2021. 297–299.

28 Számos (magyarországi, ausztriai és szlovákiai) levéltár forrásadatai alapján: Pálffy, 2002. 325–327.; Pálffy, 2010. passim.

29 Khevenhüller, 2001. 50. (1560).

30 AHN OO. MM. CS, expediente (exp.) 7071. (1560).

31 Vö. Melchor testvérenek, Gasparnak a politikai szerepe Németalföldön „megnőtt a zűrzavarok kezdetével, és mindig kapcsolatban maradt az ún. »ebolisták« eszméivel, köszönhetően annak a segítségnek, amelyet Éboli hercegétől [Ruy Gómez de Silva, Éboli hercege, II. Fülöp kegyence és tanácsosa, 1516–1573] kapott, hogy 1561-ben megszerezze a Santiago lovagrend habitusát.” Hortal Muñoz, 2018.

követ, Martin de Guzmán³² a segítségét kérte jellegzetes spanyol gyümölcsök (őszi barack, sárgabarack) magjainak Bécsbe küldésében.³³

Közös szolgálat a magyar hadszíntéren: a Dél-Dunántúltól Felső-Magyarorszáig

Mint az a két személy frissen feltárt életrajzaiból kiderül, nem zárható ki, hogy mindketten részt vettek V. Károly szolgálatában a schmalkaldeni háborúban 1546–1547-ben. Pethő külön meg is említi egy későbbi, éppen Roblesszel kapcsolatban II. Fülöp királynak írott levelében (lásd a Függelékben, 2. és 3.), hogy a császár katonájaként francia földön, majd Szászországban „a lázadók ellen” katonáskodott.³⁴ Sajnos nem tudjuk, hogy német vagy francia területen személyesen valóban találkoztak-e az 1540-es években. Ez ugyan nem zárható ki, de jelenleg az 1550-es évek első felében a bécsi udvarban történt megismerkedés tekintetű bizonyítottnak.

Első közös magyarországi katonai szolgálatukra 1556 nyarán, a Dél-Dunántúlon került sor. Ekkor mindketten részt vettek a Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) névleges, illetve az említett Sforza Pallavicini főhadbiztos és Nádasdy Tamás nádor (1554–1562) tényleges irányítása alatt zajlott hadjáratban,³⁵ amely az oszmánok ostromolta kulcsvár, Szigetvár felmentését hozta. Ez volt az első jelentősebb törökellenes siker Magyarországon az 1526. évi mohácsi csatát követően,³⁶ mégpedig magyar, horvát, osztrák, német, stájer, cseh, morva és spanyol katonák részvételével. Bátran felvethetjük, hogy akár maga Pethő hívhatta el a spanyol nemes, azaz bécsi udvarnoktársát a különleges kalandokkal kecsegtető törökellenes hadjáratra.

Ezt valószínűsíti az is, hogy a bécsi udvarban szoros kapcsolatba, sőt feltehetően baráti viszonyba került magyar és spanyol nemes karrierje ezután egy időre

32 Laferl, 1997. 237–238.

33 ÖStA HHStA Spanien, Dipl. Korrespondenz, Karton (Kt.) 6. Konvolut (Konv.) 5. fol. 80–81v. 1561. december 17. Martin de Guzmán I. Ferdinándhoz.

34 „Cognita causa spero Maiestatem Vestram fidelium servitorum meorum, quae Maiestatibus Vestris, Sacro Imperatori divae memoriae genitori Vestrae Maiestatis, in bello Gallico, ubi bis ab hoste captus sum, item in Saxonica contra rebelles expeditione; et piae memoriae Serenissimae Mariae Reginae, ac paulo ante demortuo et moderno Imperatoribus, universaeque huic Domui Austriacae diversis in locis fidelissime a prima aetate tanquam uti Dominis meis clementissimis prestiti...” AGS, Estado, Alemania, legajo (leg.) 652., nr. 189. Gersei Pethő János II. Fülöp spanyol királyhoz, Bécs, 1564. december 26. (Lásd teljes terjedelemben a Függelékben, 3.) Sokban hasonló tartalommal: „an derselben Kayserlichen Höfen, volgendts bey hochgedachtem unnserrn lieben herrn vetter unnd schweher in Franckhreich wider dessen widerwerttliche, daruber und damals er dann von den vheindten nidergeworffen vnnd gefangen worden, hernach auch in Sübenburgen, Sachsen, in eroberung Lippa und endseczung Sigeth...” II. Miksa elbocsátólevele Pethő Jánosnak a komáromi főkapitányságból, Brünn, 1567. január 22. ÖStA Kriegsarchiv, Bestellungen No. 148.

35 Robles – 1556. június 30. „alls ime die Khunigliche Majestät etc. in das veldt in Hungern zucziehen genedigist erlaubt haben” ÖStA FHKA HKA HZAB Bd. 12. fol. 848r., illetve Pethő: ÖStA KA Bestellungen, No. 148. és Unghváry, 1912. 18.

36 Újabban részletesen Fodor–Kasza, 2016.

még szorosabban összekapcsolódott, nevezetesen Északkelet-Magyarországon. Itt ugyanis hamarosan mindketten fontos katonai tisztségekbe kaptak kinevezést: Pethő 1557 novemberétől felső-magyarországi (kassai) főkapitány lett,³⁷ ahol maga mellé vette Roblest egyik lovaskapitányának.³⁸ Sőt, több ízben küldte beosztottját Bécsbe és különféle megbízatásokba.³⁹ Kassa stratégiai jelentőségű pont volt, a Magyar Királyság keleti részének kulcsa és legfontosabb megerősített városa. Főkapitánya ugyanis éppen ezen időszakról egyúttal felső-magyarországi generális is volt, mely tisztség kiemelkedő pozíciót jelentett az éppen kialakulóban lévő törökellenes védelmi rendszerben és az Erdéllyel való kapcsolattartásban. Így nagy jelentőségűnek tarthatjuk, hogy 1559 márciusától rövid időre, néhány hónapra – nevezetesen udvarnok- és katonatársa, Pethő távolléte idején – Robles lett az ideiglenesen megbízott kassai főkapitány.⁴⁰

A bécsi udvarban kialakult és a törökellenes magyar hadszíntér különböző állomáshelyein szorosabbra fordult kapcsolatot azonban Kassán egy konfliktus árnyékolta be. Sajnos nem tudjuk, pontosan mi történt, ám Istvánffy Miklós röviden azt állítja, hogy „Kassán egymással öszveháborodtak”,⁴¹ tehát valamilyen komolyabb vita támadt köztük, talán hatásköri vagy egyéb (személyes, esetleg a korban ugyancsak nem ritka anyagi) okból. Ezt elősegíthette, hogy mindketten vehemens, szenvedélyes és erős öntudatú emberek voltak, s a bört sem vetették meg.⁴² A későbbi történésekből arra lehet következtetni, hogy az addig igen jó viszonyban lévő magyar és spanyol nemes annyira összekaptak – talán még a fizikai inzultus sem zárható ki köztük –, hogy ezt követően már soha többé nem voltak képesek kibékülni. Ami biztos: Robles nagyon megnehezítelte Pethőre, és csak a kedvező alkalmat várta, amikor revansot vehet az őt ért sérelemért.

Miután Robles – mint említettük – 1561-ben Spanyolországból visszatért Bécsbe, rövid ideig újra Felső-Magyarországra került kapitánynak, mégpedig 100 lovas élére, az akkori kassai főkapitány, a korábbi konstantinápolyi követ, csömöri Zay Ferenc⁴³ alárendeltségébe. Itt oly serényen vitézkedett, többek között a János Zsigmond erdélyi fejedelem ellen folytatott, 1562. tavaszi tiszántúli hadakozásban, hogy magyar felettese júniusban magasabb katonai posztra javasolta.⁴⁴ Ez tudunkkal végül nem valósult meg. Júliusban Robles még mindig 80 könnyű- és 20 nehézlovasnak parancsnokolt, majd 1563 tavaszáig megmaradt lovaskapitánynak a felső-

37 „...supremus capitaneus civitatis Cassoviensis et partium regni Hungariae superiorum”. Pálffy, 1996. 191., 198.

38 Pálffy, 1997. 272.

39 Robles és Pethő kezdeti jó viszonyára lásd még: Takáts, 1929. 218–219.

40 1559. március 2. „das er djselb [ti. Kassa városát] im abwesen des Pethew Janusch in guetter huet habe und bewilligen inen des locumtenentambt.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. 1559. március 2. No. 7. Megbízott főkapitányi tevékenységére egy érdekes adalék a kassai polgárok és az Alaghyak viszályában: Kiss, 2020. 15.

41 „...privatas simulatas Cassoviae contractas...” Istvánffy, 1622. 426., illetve Istvánffy, 2003. 336.

42 Erről Pethő kapcsán részletesebben Takáts, 1929. 217–218.

43 Pályájára monografikus jelleggel lásd: Thallóczy, 1885.

44 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 15. Konv. 3. fol. 211–212. Zay Ferenc II. Miksához, 1562. június 5., Szakasz (Szatmár m.). Májusban Robles még Ecseden tartózkodott: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 58–59. (1562. május 7., Ecsed).

magyarországi végeken.⁴⁵ Így Zay főkapitány decemberben I. Ferdinándnak írt jelentésében már csak a lovaskapitányi tisztségéből elbocsátott Roblesről tett utólagos említést.⁴⁶ Nem véletlenül, hiszen a spanyol nemes ekkor már súlyos konfliktusba került régi ismerősével, Pethővel.

Véres összetűzés Pozsony koronázóvárosában 1563 őszén

A következő helyszín, ahol Robles és Pethő újfent találkoztak, a Magyar Királyság új fővárosa,⁴⁷ Pozsony volt, ahol Székesfehérvár 1543. évi török megszállása miatt a 16–18. század között a legtöbb alkalommal koronázták a magyar királyokat és királynékat – elsőként 1563. szeptember 8-án II. Miksát, majd 9-én feleségét, a történetünkben már többször említett egykori spanyol infánsnőt, Habsburg Máriát.⁴⁸ Nem valószínű, hogy Robles ekkor ismét Mária császár- és királyné udvartartásához tartozott, sokkal inkább egykori közeli kapcsolatuk és bécsi udvarnoksága miatt kívánt részt venni a koronázási ünnepségen, amelynek során a magyar fő- és koronázóváros néhány nappal a közép-európai politikai elit egyik legfontosabb találkozópontja lett. Mindenesetre tény, hogy Pozsonyban találkozott a magyar és a spanyol nemes, sőt a kassai konfliktusból fakadó sérelmek felett érzett harag – úgy látszik – egyáltalán nem csillapodott. A spanyol nemest az is irritálhatta, hogy egykori magyar udvarnoktársa ekkor már a karrierben is jelentősen megelőzte. 1561. szeptember közepétől Pethő már magyar királyi kamarásmester, másként főkamrás (*cubicularioroum regalium magister*, 1561–1578), azaz országos főméltóság volt,⁴⁹ így a koronázási szertartáson (a templomtól a lakomáig) is fontos szerephez jutott.⁵⁰ Sőt, nem sokkal az esemény előtt, 1563 júliusában elnyerte a magyarországi törökellenes határvédelem egyik kulcsának irányítói posztját, a komáromi főkapitányságot is.⁵¹ A Santiago lovagrend tagja tehát ekkor rangban és pozícióban már messze elmaradt az egykori magyar udvarnoktól.

A Kassán 1559 táján indult konfliktus Pozsonyban súlyos összeütközéssé változott. Úgy tűnik, Robles tudatosan készült a bosszúra: a magyar főváros piacán tettelesen súlyosan bántalmazta Pethőt, aki ezért hamarosan magától az uralko-

45 1562. július 17.: ÖStA FHKA HKA NÖKA rote Nummer (RN) 46. 1562. Nov. fol. 21–24.; 1563. április 7.: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 160.

46 MNL OL E 21 1563. december 13.

47 Pálffy, 2013a. 3–76.

48 A teljesség igénye nélkül: Edelmayer, 1990; Holčík, 2005. 16–32. Friss kutatásokon alapuló, számos ismeretlen forrás bevonásával írt összegzés: Pálffy, 2018. különösen 205–209.

49 Pergamenre írott kamarásmesteri kinevezése végül csak 1562. április 22-én kelt Prágában (ŠAP Pethő Inv. č. 42., vö. még Ungváry, 1912. 147.), de fizetését 1561. szeptember 15-étől kapta. ÖStA FHKA HKA HFU RN 52. Konv. 1587 Dez. fol. 165.

50 Pálffy, 2004. 1026., 1028., 1066–1067.

51 Pálffy, 1997. 283.; illetve a napjainkban már Eperjesen őrzött családi levéltár iratai alapján: Ungváry, 1912. 147., valamint maga az eredeti főkapitányi kinevezés latinul és az utasítás németül: ŠAP Pethő Inv. č. 48–49. (Bécs, 1563. július 13.).

dótól követelt elégtételt a nagy port kavart eset miatt.⁵² Érdeemes az eseményeket ezúttal is a korszak neves és többnyire jól informált magyar történetírójának, Istvánffy Miklós művének segítségével megismerni, aki ekkor ugyancsak Pozsonyban tartózkodott. Az események ilyen részletes és alapos megörökítése azt jelzi, hogy a Habsburgok két ágának birodalmaiból származó két nemes közötti konfliktusból országos botrány kerekedett – ami viszont nem volt csoda, hiszen a Magyar Királyság legfőbb ceremonális eseménye, koronázódiétája idején, többek szeme láttára esett meg a magyar politikai és katonai elit egyik vezető személyiségevel. Istvánffy szavait ismét Tállyai Pál ízes régi magyarságú soraiban idézzük:

„Melynek [a magyar országgyűlésnek] osztán vége lévén Rudolphus és Ernestus az ősök és atyjok akaratjából útra eredvén Liguria tartományára az spanyolországi Filep királyhoz, az anyjok bátyjához jószerencsésen hajón menének.⁵³ Minekelőtte⁵⁴ pengig elmentenek volna, Pereira Robles Menyhárt spanyol, ki Mária királyné asszonnyal egy tejjel tartatott hadakozó férfi, az ország gyűlése szabadsága ellen fejbe járó dolgot mere próbálni. Mert az komáromi kapitányt, Pethő Jánost, kivel Kassán egymással öszveháborodván haragszik vala, mikoron az piacon lovon eltalálta volna, maga is lovon ülvén az ruhája alatt lévő fustéllyal jobb felől fültön üté s megvéresíté, s jó futó lova lévén gyorsan bátorságos helyre szalada; s osztán sok bújdosási s lappangási után (mivel az császár kemény parancsolatjából az visszahozásra mindenütt kerestetik vala) Olaszországban mene, s onnét Pethőnek megírá, hogy ő az ő cselekedetiért semmiképpen polgári törvényszék előtt számot nem adna, hanem minthogy ő vitézek hadnagya, s annak az egymással való visszavonásnak csak vitézi törvénnyel kellene meglátatódni, ő hat hónap alatt Mediolánomban [Milánóban] az ő levelét megvárná, mellyel ő mint alperes tőle, mint felperestől bajra hívattassék, melyet ő megpróbálni semmiképpen nem ellenzene. De mivel az császártól azért az nagy vétékért az mondott napra idéztetvén elő nem állott volna, az római rendtartás szerént való törvényeknek igazsága szerént megsententiáztatott és számkivetésre ítéltetett volt, s nem sok idő múltván azután az Melite [Málta] szigetnek megszállásakor erősen harcolván az törököktől megöletteték.”⁵⁵

52 A támadás részleteit Takáts Sándor az ÖStA HHStA UA AA-beli iratok, elsősorban I. Ferdinánd nyomtatott pátensének (1564. április 10.) szövege alapján már 1929-ben ismertette (Takáts, 1929. 219–220.), így az alábbiakban elsősorban az újonnan feltárt dokumentumokat citáljuk.

53 Ernő és Rudolf főhercegek spanyolországi tanulmányairól és tartózkodásáról frissen: Almási, 2021. 2–43.

54 A margón: „Robles Menyhárt Pethő Jánost fustéllyal [fúrkósbottal] agyon üti, és jó futó lován elszalad.”

55 Istvánffy, 1622. 426. A latin eredeti szöveg: „Quibus tandem finitis Rudolphus et Ernestus de avi et patris voluntate, suscepto itinere et ora Liguriae, ad Philippum Hispaniarum Regem, avunculum felicibus auspiciis navigarunt. Antequam discessissent, Melchior Robles cognomine Pereira, natione Hispanus, Mariae Reginae collactaneus, vir militaris, contra comitiorum immunitatem capitale ausus facinus est. Iohannem siquidem Peteonem Comaronii praefectum, cum quo privatas simultates Cassoviae contractas exercebat, equo sibi in foro obvium factum, ipse quoque eques, fuste sub veste occultato, supra dextram aurem percussit, atque cruentavit, ac pernici usus equo, in tutum velociter aufugit, ac post varios errores et latebras (nam severo Caesaris edicto retrahendus, ubique quaerebatur) in Italiam se recepit, et illinc Peteoni rescripsit, se sui facti rationem nequaquam pro civili tribunali redditurum, sed quum ipse militum tribunus sit, ac mutua illa controversia non nisi militari iure decidenda videatur, se intra semestre spacium Mediolani expectaturum eius literas, quibus ipse, ut reus, ab eo, ut actore, ad singulare duellum provocetur; quod ipse cum eo inire nequaquam sit recusaturus. Sed quum a Caesare pro gravi eo facinore, die dicta citatus non comparuisset, ordinariis Romani iuris legibus damnatus proscriptusque fuit; nec multo post in

A szintén kortárs Forgách Ferenc történetíró ugyan jóval rövidebben, de hasonló tartalommal és felháborodással meséli el az eseményt:

„A spanyol Melchior Robles pedig szörnyű merényletre vetemedvén, Pethő János főpohárnokot egy doronggal ütötte le úgy, hogy előntötte a vér; merénylőtársa, aki puskát fogott rá, de az nem sült el, lován elmenekült; később felségsértés címén elmarasztaltván bűnhődött.”⁵⁶

A történetírói művekből és más korabeli forrásokból (elsősorban az ügy későbbi anyagából) egyértelműen világos: Robles 1563. szeptember 18-án Pozsonyban, a diéta idején a nyílt utcán, pontosabban a főváros egyik legismertebb nyilvános helyén, az érseki palota (a felsőtábla akkori ülőhelye) melletti Búzapiac téren, orvul és gonoszul, szinte orgyilkos módon támadta meg egy puskás társával Pethőt. Nevezetesen maga egy furkósbottal annyira fejbe verte, hogy Pethő több sebből is komolyan vérzett. Ezzel Robles nemcsak a magyar nagyurat, hanem valójában a magyar rendeket és a diéta rendjét is súlyosan megsértette – volt is nagy felháborodás a nemesség soraiban, de még a Habsburg-udvartartás tagjai között is.

A spanyol nemes rögtön az eset után elmenekült az országból, Istvánffy szerint előbb Itáliába ment, nyilván annak a Spanyol Koronához tartozó területeire (többek között Milánóba), majd egészen Madridig futott. A magyar nagyúr és főtiszt tüstént a császártól kívánt elégtételt. I. Ferdinánd, majd 1564 júliusa után utóda, II. Miksa három ízben (első alkalommal már 1563. november 2-án nyomtatott pápens formájában, majd 1564. április 10-én, végül harmadszorra július 24-én) a császári udvarba idézte Roblest, mint egykori bécsi udvarnokot és Habsburg-szolgálatban állt katonát.⁵⁷ Mivel azonban – Pethővel ellentétben – a többszöri felszólítás ellenére Robles egyetlen alkalommal sem jelent meg az udvari bíróság előtt, a kor szokásai szerint hűtlenség és felségsértés miatt 1564. november 23-án Bécsben száműzésre és minden tisztsége elvesztésére elítélték (lásd a Függelékben, 1.).

Robles ezt megelőzően, 1564 januárjában még Itáliából, nevezetesen Milánóból próbált kiutat keresni elítélése elkerülésére. Nyílt levélben fordult Pethőhöz, és közölte vele, hogy hivatásos katonaként a katonai igazságszolgáltatás törvényeinek hatálya alatt áll, ezért hajlandó párbajt vívni Pethővel, ha az utóbbi hat hóna-

acerrima Melitensis insulae obsidione fortiter pugnant a Turcis est interfectus.”, illetve a közel egykorú magyar fordítás: Istvánffy, 2003. 336.

56 Kulcsár, 1977. 797. Hasonlóképpen ír kortörténeti feljegyzéseiben Kovacsóczy Farkas is: Petneházi, 2014. 68. Annak kiderítése, hogy az egyes történetírók milyen forrásból szereztek be információikat, mennyire hatottak egymásra, s mennyire hitelesek, szétfeszítené írásunk kereteit. Éppen Istvánffy és Forgách kapcsán igen tanulságos vizsgálat, érinti az 1563. évi koronázódiétát is: Petneházi, 2018. különösen 159–163.

57 I. Ferdinánd 1564. április 10-i pápensében kijelentette, hogy a császári és királyi udvar szokásos eljárásának megfelelően („iuxta morem et consuetudinem caesareae et regiae curiae nostrae”) beidézi Roblest, hogy az idézés közzétételétől számított három hónapon belül személyesen jelenjen meg az udvarban, ahol mindent meg fog tenni Pethő János becsületének védelmében és megőrzésében („pro defensione et conservatione honoris”), ahogyan az egy becsületes emberhez illik („quae honestum et probum virum facere decet”). Sunkó, 2001. 24. 121. jegyzet. I. Ferdinánd dekrétumát említi: Takáts, 1929. 220. Az uralkodó pápensének egy kéziratoss változata mind a mai napig fellelhető az eperjesi városi levéltár egykori anyagában is: ŠAP MAG PO No. 4369.

pon belül Milánóba küldött levélben kihívja őt. Mivel a magyar nemes peres úton és Bécsben kívánt elégtételt, a Pethő és Robles közötti párbaj végül nem jött létre,⁵⁸ miként ugyanez elmaradt a szintén spanyol Don Francisco Las(s)o de Castilla és Balassa János bécsi udvarnokok 1544 elején kirobbant becsületsértési viszálya kapcsán is.⁵⁹ Miután tehát Robles az említett császári idézőlevelek felszólításának egyszer sem tett eleget, a sokszorosan sértett Pethő kiengesztelhetetlen maradt, így újból és újból az uralkodóhoz fordult, s a pozsonyi tettelegesség miatt ragaszkodott ahhoz, hogy az elmenekült Roblest elítéljék, azaz tettéért megbűnhődjék.

Bukott spanyol nemes – tovább emelkedő magyar arisztokrata

Pethő ez idő tájt már magyar királyi tanácsos és kamarásmester, valamint komáromi főkapitány volt. Így egész tekintélyével és kapcsolatrendszerével fellépett mind Bécsben I. Ferdinándnál, majd utódánál, II. Miksánál – s ami még érdekesebb számkunkra –, mind II. Fülöp királynál Spanyolországban, hogy neki igazságot és elégtételt szolgáltatassanak. Miután Robles még 1563-ban elhagyta Magyarországot, tüstént feljelentette őt. A becsület- és felségsértéssel megvádolt Robles nehéz helyzetbe került, s előbb Itáliában, majd Spanyolországban keresett menedéket. Innen Valenciából, majd Madridból kérte 1564 áprilisában I. Ferdinándot, hogy Santiago Iovagrendi tagságára tekintettel mentsék fel a vádak alól.⁶⁰ Pethő bécsi udvari befolyását mutatja azonban, hogy Robles nem járt sikerrel: II. Miksa harmadszorra is beidézte, majd miután ekkor sem jelent meg, tanácsosait utasította, hogy szolgáltatassanak igazságot.⁶¹ Az udvari bíróság 1564. november 23-án meghozott elmarasztaló ítélete értelmében Robles száműzötté, tisztség- és jogfosztottá vált a Német-római Birodalom és Magyarország területén (lásd a Függelékben, 1.). A Birodalmi Udvari Kancellária (*Reichshofkanzlei*) által kiállított szentencia ugyanezen dátummal nyomtatásban is napvilágot látott, s Pozsony mellett monarchiaszerte kihirdették, így állítólag Bécsben, Prágában, Komáromban, Győrben, Kassán, Egerben, Gyulán, Szigetvárott és Szlavóniában is.⁶²

Ám Pethő még ezzel sem elégedett meg. Az ítélettel birtokában – II. Miksa császár segítségével, akinek magyar koronázásán történt a sérelme – latin nyelvű kérelemmel fordult II. Fülöp spanyol királyhoz, az ítélet foganatosítását kérve az őt ért sérelem miatt Roblesszel szemben a Spanyol Koronához tartozó területeken is. Az irat a híres simancasi levéltárban, a spanyol Államtitkárság *Alemania* sorozatában maradt fenn (lásd a Függelékben, 3.). Egészen különleges módon rendelkezésünkre áll a latin szöveg bővebb magyar nyelvű fogalmazványa, amelyet a Pethő család egykor még a János által megszerzett Sztropkón, napjainkban pedig Eperje-

58 Takáts, 1929. 222.; Sunkó, 2001. 24. 121. jegyzet.

59 Részletesen Kószeghy, 2008. 54–60.

60 ÖStA HHStA Spanien, Dipl. Korrespondenz, Kt. 7. Konv. 15. fol. 1–3. (1564): Melchior de Robles I. Ferdinándhoz. Valencia, 1564. április 20.

61 Takáts, 1929. 221.

62 Uo.

sen őrzött levéltárában sikerült megtalálnunk (lásd a Függelékben, 2.). A komáromi főkapitány ezt maga fogalmazta, részletesen előadva benne V. Károly, I. Ferdinánd és II. Miksa számára tett legfőbb szolgálatait – miként erre még hamarosan visszatérünk. A magyar szöveget azután annak tartalmát összegezve, azaz nem szó szerinti, hanem tartalmi fordításban a Birodalmi Udvari Kancellárián ültethették át latin nyelvre, itt kapta meg végső dátumát, mely szerint 1564. december 26-án Bécsben kelt. A kérvény latin nyelvű tisztázata érthetően ugyancsak fennmaradt a Pethő család levéltárában.

Ezt követően, valamikor 1564–1565 fordulóján kelhetett útra a magyar főnemes levele az ítéletlevél kíséretében Spanyolországba. A dokumentumokat diplomáciai úton előbb a császár madridi követének, Adam von Dietrichsteinnek (1527–1590; madridi diplomáciai működése: 1563–1573)⁶³ küldték el, azzal a meghagyással, hogy az ügyet megfelelően képviselje és juttassa el a kérvényt II. Fülöp királynak. Miután a követ ezt meg is tette, a spanyol Államtanács megtárgyalta az ügyet, majd a spanyol uralkodó 1565 februárjában II. Miksa ítéletlevele alapján megfosztotta Roblest legfontosabb katonai rangjától (*maestre de campo*) – amellyel időközben a szicíliai spanyol alkirály bízta meg az ottani spanyol gyalogság élén –, és száműzte mind Spanyolországból, mind az uralkodói udvarból. Mindezt onnan tudjuk, hogy Pethő kérvényén fennmaradt az Államtanács nagy tekintélyű, híres titkára, Gonzalo Pérez által rávezetett uralkodói döntés is (lásd a Függelékben, 3.).

Pethő tehát teljes sikert ért el Robles ellen. A magyar főnemes és főtiszt pozsonyi megveréséért és becsülete megsértéséért spanyol társa igen megfizetett. Nemcsak Magyarországot, a bécsi udvart és a Német-római Birodalmat, hanem Spanyolországot és a madridi udvart is el kellett hagynia. Robles szépen induló pályája így teljesen megtört: Mária infánsnő, majd császárné közvetlen környezetéből, a madridi, majd a bécsi udvarból egy kelet-magyarországi fontos katonai pozícióba kerülve magyar felettesével olyan kibékíthetetlen konfliktusba, majd tettlegességig fajuló összeütközésbe került, ami miatt végül még Spanyolországban sem lehetett nyugalma, annak ellenére, hogy a Santiago lovagrend tagja és II. Fülöp gyermekkori közvetlen ismerőse volt. Így Robles Itáliába, majd Máltára távozott, ahol a sziget híres oszmán ostroma során veszítette életét⁶⁴ – miként erre írásunk végén még visszatérünk. A hosszas száműzetés kálváriájától valójában a hősi halál mentette meg. Máltán egyik leszármazottja a 17. században síremléket építtetett számára a vallettai Szent János-katedrálisban.⁶⁵

Mindezek után már csak arra a kérdésre kell választ keresnünk, mivel magyarázható, hogy egy magyar főnemes nemcsak képes volt megnyerni Bécsben egy előkelő spanyol udvarnok elleni pert, hanem elérni annak végrehajtását a távoli Spanyolországban, sőt II. Fülöp királynak az udvarában, ahol Roblesnek igen szoros kötődései voltak, mégpedig – mint láthattuk – édesanyjának és több családtagjának köszönhetően a dinasztia tagjai között is. Erre elsősorban Pethő pályája, illetve

63 Róla legújabban: Luska, 2019. 43–80.

64 Bustamante García, 2010. 227–246.; Romero Tabares, 2013. 39–52.

65 Munro, 2005. 120. nr. 179.

a bécsi Habsburg-udvarbeli integrációja és elismertsége adhatja meg számunkra a választ. Noha ennek különlegességére és jelentőségére két évtizede már felhívtuk a figyelmet,⁶⁶ az újabb kutatások, az időközben Eperjesen újrarendezett és megnyitott egykori sztropkói családi levéltár és Pethő II. Fülöphöz írott levele (lásd a Függelékben, 2. és 3.) alapján érdemes legfőbb lépcsőfokait röviden összegeznünk.⁶⁷

Gersei Pethő III. János 1525-ben (más vélekedés szerint inkább az 1510-es évek második felében) születhetett és 1578. január 22-én halt meg Bécsben.⁶⁸ Famíliája főként Vas és Zala megyei birtokokkal rendelkező régi nemesi család volt,⁶⁹ amelynek pozícióját éppen János biztosította a magyar arisztokrácia sorában azzal, hogy 1549. április 7-én bárói címet kapott I. Ferdinándtól.⁷⁰ Ezt elsősorban két dolognak köszönhetette: egyfelől annak, hogy II. Lajos király felesége, majd özvegye, Habsburg/Magyarországi Mária (1505–1558) udvarában nevelkedett. Másfelől az 1540-es években többször állt V. Károly császár szolgálatában egyrészt a franciák ellen (ahol feltehetően 1543–1544-ben kétszer fogságba is esett), majd száz huszár élén az 1546–1547. évi schmalkaldeni háborúban – miként ezt 1564 végén II. Fülöpnek maga is érzékletesen összegezte:

„...az Te Felséged szerelmes atyja szolgálatjában Franciába[n] kétszer ízben fogva voltam, és sok véretem hullattam, kiket Te Felségednek minden nemzetbeli régi fő jámbor szolgálói jól tudnak. Azután, mikor az Te Felséged szerelmes atyjának az saxoniai rebellisek ellen, az mi szegény megnyomorodott nemzetünk szolgálatjára szüksége volt, akkor is az én uraim és nemzetem között úgy mint legkisebbik én voltam, legelső és jó példaadó az többinek, ki az Te Felséged szerelmes atyja szolgálatjára indultam, és ott is vérem hullásával az mit szolgálhattam, azt mind Te Felséged és mind az Te Felséged szerelmes atyja és hada látta és tudja, hogy híven és jámborul magam kíméletlen szolgáltam. Kiváltképen az magyar nemzet, az én jó uraim, tudja Te Felséged kegyelmes uram, hogy mennyi sok esztendeje vagyom, hogy ők mind török és mind keresztény ellen az Ti Felségtek Austriai Házának szolgáltak és szolgálnak.”⁷¹

66 Pethő karrieréről magyarországi, bécsi és szlovákiai levéltári kutatások alapján, valamint több osztrák és német főkapitánytársával (elsősorban Hans Rueber és Andreas Kielman) összekapcsolódó pályájára: Pálffy, 2002. 325–328.

67 A családi levéltár iratainak jegyzéke Pethő Jánosra vonatkozóan 20. század eleji közlésben: Unghváry, 1912. 145–148. Napjainkban ezek az iratok (sajnos több hiánnyal): ŠAP Pethő Inv. č. 6–97. Néhány újabb adalék (apró pontatlanságokkal): Póka, 2021. 325–327.

68 Pálffy, 2013b. 71.

69 Részletesen lásd a család különleges címereslevelei kapcsán: Szovák, 2010; Csízi, 2012; illetve újabban a szlovák irodalomból: Rovňáková, 2019.

70 A bárói diploma eredetijét a 20. század elején még regisztrálták (Unghváry, 1912. 145.), napjainkban azonban már nincs a családi levéltárban (a ŠAP Pethő Inv. č. 16. után lenne a helye), de másolata megtalálható a Királyi könyvekben. MNL OL A 57, Vol. II. 324–325.; vö. még Csízi, 2012. 47.

71 Lásd a Függelékben, 2. Ezeket az információkat más korabeli dokumentumok is megerősítik: ÖStA KA Bestellungen No. 148. (1567); Unghváry, 1912. 18. (1572) és ÖStA FHKA HKA HFU RN 82. Konv. 1604. Febr. fol. 8–9. (1603).

A nyugati hadszíntereken való hadakozás – mint láhattuk – hamarosan, nevezetesen 1550 és 1560 között hosszabb bécsi udvarbeli szolgálattal (1550–1557: pohárnok, majd 1559–1560: előmetélő)⁷² párosult a magyar király, majd császár, I. Ferdinánd udvartartásában. Ezt ugyanakkor hosszabb-rövidebb magyarországi katonai szolgálatok (1548–1549: somogyvári várnagy, 1551: kapitány Lippa ostromakor, 1553–1571: „formálisan” soproni kapitány és egyúttal Sopron vármegyei ispán, 1556: kapitány a dél-dunántúli hadjáratban, 1557–1559: kassai főkapitány stb.), valamint különféle követi és királyi biztosi megbízatások (Szászországba, Erdélybe, Horvát–Szlavónországba, Felső-Magyarországra, Szigetvárra, Egerbe stb.) szakították meg. Így Pethő az 1560-as évek elejére I. Ferdinánd egyik legelismertebb magyar udvarnokává és katonájává vált, akinek 1559 elejétől ráadásul Elisabeth von Sinzendorf személyében már osztrák felesége volt, miközben a bécsi császárvárosban házzal is rendelkezett, amivel a korszakban alig néhány magyar arisztokrata (Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós bán) büszkélkedhetett. Alsó-ausztriai elismertségéről tanúskodott, hogy elsősorban felesége miatt 1563 júliusában indigenátust is kapott – hasonlóval is csupán mintegy fél tucat magyar főnemes rendelkezett az 1526 utáni évszázadban.⁷³

Az 1563. őszi pozsonyi bűntett idején Pethő már karrierje csúcsán állt. Mint már szó esett róla, 1561 ősztől királyi főkamrás, azaz országos főméltóság volt, az első pozsonyi koronázódiéta előtt, 1563 júliusában pedig a korszakban utolsó előtti magyarként elnyerte a komáromi főkapitányságot – ez később csupán a még nála is erősebb udvari integrációval rendelkező Pálffy Miklósnak sikerült.⁷⁴ Hofburg-beli elismertségét mutatta az is, hogy II. Miksa 1562. szeptemberi prágai cseh királyi, majd novemberi frankfurti német-római koronázásán is részt vett, mégpedig 400 magyar huszárral kísérve el I. Ferdinándot, ahol a díszes és szokatlan felszerelésben felvonuló magyar könnyűlovasok nagy feltűnést keltenek.⁷⁵

Végül ezek után egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy Pethő 1572-ben kapott gyönyörű címerbővítő oklevelét⁷⁶ a legfrissebb művészettörténeti kutatások szerint a neves kalligráfus, Bocskay György és az ekkor Bécsben élő jeles német miniátor, Donat Hübschmann készítette.⁷⁷ Mint a friss kutatások megállapították: az oklevél kitüntetett helyet foglal el a magyarországi késő reneszánsz miniatúrafestészet történetében, díszítményeivel és címerképének különleges megoldásával – szerepel rajta a család előző (1507. évi) címereslevelét kiállító⁷⁸ II. Ulászló király két gyermeke, Lajos és Anna társaságában, sőt a Roblest elítélő és Pethőnek igazat adó II. Miksa császár is.⁷⁹ Önmagáért beszél, hogy hasonló, füzet formátumú, kalligra-

72 Pethő mint „Fürschneider” a bécsi udvarban 1559. január 25.: ÖStA FHKA HKA Fam.-Akten B-P 175. fol. 1.; 1560: ÖNB Handschriftensammlung Cod. Ser. nov. 3360. fol. 18. és ÖStA HHStA OMeA SR Schachtel 183. No. 45. fol. 26.

73 A fentiekre Pálffy, 2010. 115–116. (bécsi ház), 129. (indigenátus).

74 Újabban Fundárková, 2013. 386–396.

75 Pálffy, 2010. 342.

76 Csízi, 2012. passim.

77 Gulyás, 2013; Gulyás, 2016.

78 Részletesen Szovák, 2010; Csízi, 2012.

79 Gulyás, 2016. 113. Fig. 5.; Gulyás, 2020. 158. 144. ábra és 160–161. 145. ábra.

fikus címereslevél a korszakban csak Oláh Miklós és Liszthy János magyar udvari kancellároknak, valamint a jeles katonának, Horvát Stanchich Márknak készült.⁸⁰

Mindezek ismeretében nem túlzás kijelenteni: Robles nem mérte fel helyesen, hogy régi sérelmeit felmelegítve kivel húz ujjat 1563 szeptemberében a pozsonyi koronázódiétán. Pethő ugyanis ekkorra vitathatatlanul egyike volt a bécsi Habsburg-udvarhoz és annak számos tagjához személyes kapcsolatok révén igen szorosan kötődő magyar főnemeseeknek, akik befolyásukat közvetlenül tudták érvényesíteni a császárvárosban.⁸¹ Így nem csoda, hogy a megingathatatlanul udvarhű és az Ausztriai Háznak (mégpedig mindkét későbbi ágának) évtizedeken át kiemelkedő szolgálatokat tanúsító magyar főnemes és főtiszt érdekében II. Miksa császár még II. Fülöp udvarában is közbenjárt. Robles így nem kerülhette el a távoli spanyol Habsburg-udvarból történő száműzetését. S noha a konfliktus Pethőnek nyilvánvalóan sok kellemetlenséget és utánajárást okozott, pozícióját nem rendítette meg. Komárom után 1572-től zólyomi kapitány, majd 1576-tól haláláig – ugyan csak névleg – dunántúli kerületi főkapitány is volt, sőt az 1566. évi hadakozás idején ideiglenesen még a komáromi naszádosok kapitányságát is betöltötte.

Összegzés és kitekintés: Pethő temetése Bécsben – Robles halála Máltán, testvére karrierje Németalföldön

A fentiekben egy magyar és egy spanyol nemes karrierjét és különleges találkozásait vizsgáltuk: mindkettőjük pályája az 1540-es években V. Károly császár szolgálatában indult, majd a következő évtizedben I. Ferdinánd bécsi udvartartásában folytatódott. Mindketten ígéretes karrier előtt álltak, mivel az Ausztriai Ház szolgálatában felemelkedő és igen jó kapcsolatokkal rendelkező, aulikus személyek voltak. Az 1550-es évek második felében azután a bécsi udvari közös szolgálatból a Magyar Királyság felső-magyarországi központjába, Kassa megerősített városába kerültek, mégpedig komoly katonai tisztségekbe. Az udvarban kialakult kapcsolat azonban itt megromlott, sőt kettejük között olyan súlyos konfliktus alakult ki, amelynek következtében Melchor de Robles az 1563. szeptemberi koronázódiéta idején, egyenesen az új magyar fő- és koronázóváros, Pozsony központi piacterén nemcsak orvul megtámadta Pethő Jánost, hanem súlyos sebesülést is okozott neki.

Pethő az orgyilkos támadás miatt feljelentette Roblest, majd bő egy esztendőn át minden befolyását latba vetette I. Ferdinándnál, majd utódjánál, II. Miksánál, hogy a spanyol nemes elnyerje büntetését. Miután Robles tette miatt Közép-Európából spanyol fennhatóságú területekre (Itáliába, majd Hispániába) menekült, s a háromszoros császári idézésre egyszer sem jelent meg, az uralkodó udvari bírósága

80 Mindezekre frissen Gulyás, 2020. 151–164.

81 Érdekes, hogy Pethő egyértelmű sikere ellenére Takáts Sándor mégis úgy véli, nem bíztak Bécsben benne, sőt „mivel magyar volt az istenadta, tehát kancsal szemmel nézték őt az udvarnál” (Takáts, 1929. 222–223.). Am ez a következtetés inkább Takáts markáns Habsburg- és németellenes szemléletével áll összefüggésben.

1564. november végén teljességgel Pethőnek adott igazat és elégtételt. Az utóbbi azonban nem elégedett meg azzal, hogy egykori udvarnok- és katonatársát a közép-európai Habsburg Monarchiából száműzzék, II. Miksa és madridi spanyol követe révén azt is elérte, hogy a Spanyolországba menekült Roblesnek szülőföldjén se lehessen nyugalma. Törekvését végül siker koronázta: igen szoros udvari kapcsolatai ellenére Roblest nemcsak a bécsi, hanem a madridi udvarban is kegyvesztetté nyilvánították, megfosztották katonai tisztségeitől is – mégpedig annak ellenére is, hogy a Santiago lovagrend tagja volt, sőt II. Miksa császár spanyol feleségének, Habsburg Máriának és II. Fülöp királynak a közvetlen ismerőseként (tejtestvéreként) nőtt fel. Így egészen furcsa módon a Málta 1565. nyári török ostromában elszenedett hősi halál hozhatott csak megváltást számára.

A magyar főnemes sikerét a 16. századi Magyar Királyságban befutott egyik legeredményesebb karrierrel magyarázhatjuk. II. Lajos felesége, majd özvegye, Habsburg Mária királyné udvarában való nevelkedése után ugyanis az Ausztriai Házból három császárt (V. Károly, I. Ferdinánd és II. Miksa) szolgált komoly katonai posztokon francia és német földtől Felső-Magyarorszáig és a dunántúli végekig, miközben hosszú esztendőkön át I. Ferdinánd egyik legismertebb magyar udvarnok és magyar ügyekben gyakran bevetett híve lett. Igen sikeres császár- és rezidenciavárosi beilleszkedését bécsi háza, osztrák felesége és alsó-ausztriai indigenátusa mellett szimbolikusan jelzi végső nyughelye is. 1578 elején ugyanis kivételes módon a bécsi *Augustinerkirche*-ben, azaz az udvarhoz igen közel álló templomban tért örök nyugovóra.⁸² Mindezek ellenére a kora újkorban utódai nem tudták megtartani a János által elért magas szintet, sem a magyar belpolitikában, sem az udvari és bécsi integrációban. Közülük senki sem lett országos főméltóság vagy főkapitány. Pusztán a 17. század második felében Pethő Zsigmond jutott el a felső-magyarországi vicegenerálisságig (1654–1672), s szerezte meg 1666-ban családja sztropkói ágának a grófi címet.⁸³

Melchor de Robles ugyan kudarcba fulladt pályája ugyanakkor jól példázza azt is, hogy V. Károly császár 1556. évi lemondásáig a Habsburgok magyarországi és földközi-tengeri törökellenes hadszínterei között igen szorosak voltak a kapcsolatok, sőt ezek sok tekintetben egy közös rendszert alkottak. Azaz ő azon spanyol és itáliai nemesek és zsoldosok közé tartozott, akik az 1526 utáni három évtizedben – összesen mintegy 25 000 fős számban – szolgáltak Közép-Európa védelmében Magyar- és Horvátországon. A Pethővel való kassai, majd pozsonyi konfliktus ugyanakkor megtörte pályáját nemcsak Közép-Európában, de a spanyol királyi udvarban is. A Santiago lovagrend tagja a madridi udvartól távol, Máltán vesztette életét 1565 nyarán, miként a simancasi levéltárban, a spanyol Államtitkárság *Sicilia* iratsorozatában frissen talált több jelentés is ezt elmeséli. A Magyarországon pórul járt spanyol nemesre zárasképpen ezekkel szeretnénk emlékezni:

82 Wolfgruber, 1888. 25.; Unghváry, 1912. 19.

83 Pályája eddigi legalaposabb összegzése: Hanák-Szabó, 2021. 1055–1057.; vö. még Rovňáková, 2019. 24–25.

„Máltán megtudtam, hogy Robles tábornester [*maestre de campo*] nagy bátorsággal és vitézséggel szolgált ott, és hogy bizonyára megérdemel minden kegyelmet, amit felséged adhat neki, ha élve kerül ki onnan. Tisztségét Julián⁸⁴ tábornagyrá bízta, mert nagyon becsületes katonának tűnik nekem, aki tudja, hogyan kell jól szolgálni felségedet. Az az alakulat, amely a királyságban volt, itt marad, és megírtam az alkirálynak, hogy helyette elégedjen meg azzal, hogy az ott maradt négy kontingens közül egy másikat választ, vagy pedig ezt olyan formában és módon tegye, ahogyan ő kívánja. A *maestre de campo* és Miranda alakulata olyan katonákkal rendelkezett, akik csodákat tettek ott.”⁸⁵

Egy másik, ugyancsak Don García de Toledo (1514–1578)⁸⁶ által írt beszámolóból pedig megismerhetjük Robles halálának konkrét körülményeit is:

„Gozóban azt mondták nekem, hogy Melchor de Robles, e királyság spanyol gyalogságának tábornestere, a Szent Miguel-i ütegben halt meg, miután megtette, amit tisztsége megkövetelt, és azon a helyen, ahol lennie kellett. A márk nagy sajnálatára, mert nagyon jól segítette megvédeni azt. Kérem Felségedet, hogy emlékezzen meg örököseiről, hogy megadjon nekik minden kegyelmet, ami járna, és ez engem is megérintett, mert azt mondják, hogy meghalt egy fia is, aki ott volt.”⁸⁷

A bécsi és a madridi udvarból számúzótt Robles emlékét máltai sírfelirata mellett tehát a korabeli levéltári források is megőrizték. Családjá hírnevét pedig csak átmenetileg rontotta a Pethő sérelmére Pozsonyban elkövetett tettelegessége és az ezt követő pervesztés. Egyrészt a negatív eseményeket ellensúlyozta Melchor oszmánok elleni hősi halála Máltán, másfelől testvére kiemelkedő karrierje Németalföldön. Gaspar ugyanis – aki szinte Melchorral egy időben lett tagja a Santiago lovagrendnek (1561) – egyre fontosabb katonai és diplomáciai feladatokat kapott, és végül kulcsszerepet játszott a frízöldi/fríziai hadjáratban, amelynek eredményeként a terület (Friesland) kormányzójává nevezték ki (1572). Egy puccs következté-

84 Julián Romero (1518–1577): Cabañas Agrela, 2018.

85 „En Malta supe que el Maestro de Campo Robles havia servido alli con mucho animo y valor, y cierto merecia qualquier merced que Vuestra Majestad le hiziera si de alli salia vivo. Su cargo he dado al maestre de campo Julián, por parecerme muy honrado soldado y que sabra bien servir a Vuestra Majestad. Queda aquí la compañía que tenía en el Reyno, y scrivo al virrey que en su lugar se contente de tomar otra de las quatro de bisonos que alli quedaron, o que esto se haga de la forma y manera que el lo quisiese. La compañía del maestro de Campo, y la de Miranda provey en sus sargentos que hizieron alli milagros.” AGS, Estado, Sicilia, 1129, nr. 157: Messina, 1565. október 20. Don García de Toledo levele II. Fülöpnek. A dokumentumra Doña Julia Rodríguez de Diego, az Archivo General de Simancas igazgatója hívta fel a figyelmünket, amit ezúton is köszönünk.

86 Hernando Sánchez, 2018.

87 „En el Gozo me dixeron que Melchior de Robles, Maestro de campo de la Infanteria española deste Reyno hauia muerto en la bateria de St. Miguel hauiendo hecho lo que debía al cargo que tenía y al lugar en que se hallaua con harto sentimiento del M[arqu]es porque hauia ayudado muy bien a defender aquello, suplico a Vuestra Majestad mande tener memoria de sus herederos para hazelles merced en lo que huuiere lugar, y también a mi me ha tocado mi parte porque en el mismo lugar dizen que murio un hijo que alli tenía.” AGS, Estado, Sicilia, 1129, nr. 128. Nem zárható ki, hogy II. Miksa a hősi halálra tekinettel végül posztumusz megkegyelmezett Roblesnek.

ben később ugyan megfosztották kormányzói tisztségétől, sőt családjával együtt bebörtönözték, 1578. márciusi szabadulását követően újabb magas politikai tisztséget kapott, és 1585-ben bekövetkezett haláláig aktívan tevékenykedett a spanyol Habsburgok hadseregében. Özvegye 2000 forint nyugdíjat kapott férje szolgálataiért, miközben fiai is katonai pályára léptek.

Amennyiben pedig hinni lehet a bécsi levéltári adatoknak, Doña Catalina de Robles, valószínűleg Gaspar és Melchor nővére, valamikor az 1560-as években Károly főherceg (II. Károly stájerországi herceg, 1540–1590) udvarában szolgált.⁸⁸ Bár a spanyol nemesi család későbbi közép-európai szolgálatáról jelenleg nem állnak rendelkezésre további részletek, a família még hosszabb ideig a Spanyol Monarchia elitjéhez tartozott. Összességében a Robles testvérek példája jól mutatja, hogy V. Károly császár uralkodása idején, sőt még az azt követő évtizedekben is, mind a spanyol uralom alatt álló németalföldi és itáliai területek, mind a bécsi és a magyar udvar, sőt a törökellenes magyarországi és mediterráneumi hadszíntér számos lehetőséget kínált a spanyol nemeseknek, udvarnokoknak és katonáknak kiemelkedő katonai és hivatali karrier építéséhez.

Függelék

1.

II. Miksa császár ítéletlevele Pethő János Melchor de Robles elleni perében
(korabeli másolat, Pethő János II. Fülöp spanyol királyhoz küldött levele
[lásd 3.] mellékleteként)
Bécs, 1564. november 13.

Archivo General de Simancas, Estado, Alemania, legajo 652., nr. 188.
Vö. több példánya fogalmazványban, tisztázatban és nyomtatvány formájában
a Birodalmi Udvari Kancellária kiállításában, nevezetesen az uralkodó mellett
Dr. Johann Baptist Weber *Reichsvizekanzler* (1563–1577) és Marx Singmoser
latin titkár (1553–1569) aláírásával: ÖStA HHStA AA UA Fasc. 89.
Konv. A. fol. 14–15., fol. 16–17., fol. 20–25.

Sacra Caesarea ac Hungariae et Bohemiae etc. Regia Maiestas,⁸⁹ dominus noster clementissimus, viso et diligenter considerato processu accusationis criminalis, agitato tam coram serenissimo et potentissimo quondam principe et domino, domino Ferdinando, electo Romanorum imperatore,⁹⁰ augustae memoriae, Maiestatis Suae Caesareae, domino genitore observandissimo, quam coram Sua Caesarea Maiestate

88 Károly főherceg rendelete, amelyben két spanyol udvarhölgy – „zway spänische frauen Donna Maria de Lara und Donna Katharina de Robles” – fizetéséről rendelkezett. Graz, 1567. december 24. ÖStA HHStA IÖKReg Bd. 3a. fol. 213v.

89 II. Miksa német-római császár, magyar és cseh király (1564–1576).

90 I. Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564), német-római császár (1556–1564).

inter magnificum Joannem Pethew de Gerse, Maiestatis Suae consiliarium et cubiculariorum regionum per Hungariam magistrum, nec non capitaneum et comitem Soproniensem et Comaroniensem accusatorem ex una, et Melchiorem Robles reum cotumacem ex altera, ex quo apparet praefatum Robles de crimine laesae Maiestatis tam contra praedefunctam Sacram Caesaream Maiestatem, quam contra Suam Caesaream Maiestatem commisso, fuisse accusatum, dum utriusque Caesareae et Regiae Maiestatis securitatem, salvum conductum et fidem publicam temerarie ac scienter ipso facto violasse, et pacem diaetalem rupisse dicitur, idque in persona praedicti Joannis Pethew, qui et tunc erat, et nunc est ex eorum numero, qui consilio et consistorio Sacrarum Maiestatum tanquam consiliarius interesse solebat, qui et tunc in ipso actu erat, et alioquin iussu Sacrarum Maiestatum in pluribus dignitatibus, magistratibus et officiis in pace et bello militabat et adhuc militat, ipsumque Robles commisso scelere fugitivum primo ad causam ipsam accusationis per publicum edictum, ut coram Sacratissima Caesarea Maiestate in aula Caesarea, ubi tunc illa futura esset compareret, ad terminos tres peremptorie citatum, et per alterum adhuc mensem expectatum esse, eiusque contumaciam per praedictum Joannem Pethew in singulis terminis accusatam. Postea ipsum Melchiorem Robles ad videndum se contumacem declarari, pariter ad alios tres terminos peremptorie vocatum fuisse, tandem etiam eo adhuc contumaciter absente, eiusque contumacia iterum accusata per Sacram Caesaream Maiestatem contra ipsum Robles sententiam, qua ipse Robles vere et existeter contumax declaratus fuit, latam esse. Et sententia sic lata, ipsum Joannem Pethew contra eundem Robles in iudicio illo criminali ad ulteriora admissum fuisse, articulos et positiones receptas, notorietatem facti allegatam testes tam super ipso facto in accusatione deducto, quam super allegata notorietate examinatos, postea rite et legitime publicatos, et super ipsorum depositionibus, non tam Joannes Pethew ulterius auditus, quam eorum dicta ex officio diligenter perpensa, tandem etiam per praefatum Joannem Pethew in causa conclusum fuisse. Habita super iis omnibus matura et exacta deliberatione, consideratis etiam omnibus et ipsius negotii et eorum, quae inde secuta sunt, circumstantiis, per hanc definitivam sententiam pronunciat et declarat, ac pronunciamdam et declarandam decernit, saepedicto Melchiori Robles nullo modo licuisse praefatum Pethew eo loco, tempore et modo, quo in actis dolose, violenter ac iniuriose invadere et percutere. Et propterea ipsum Melchiorem Robles in crimen laesae Maiestatis incidisse; condemnando eundem, ut quam primum in Sacrae Maiestatis Caesareae et Sacri Romani Imperii iudicium et officialium manus pervenerit, per capitis mutilationem vita privandum, interim ipsum a Sacra Caesarea Maiestate et Romano Imperio et omnibus eius regnis et dominiis bannitum et exilem faciendo, declarando etiam eundem Robles remansisse et remanere privatum omnibus honoribus, privilegiis, bonis et iuribus, quae quocunque modo habet, tenet et possidet. In contumaciam.

LECTA ET PUBLICATA CORAM SACRA CAESAREA MAIESTATE, DIE DECIMA TERTIA NOVEMBRIS, ANNO DOMINI MILLESIMO QUINGENTESIMO SEXAGESIMO QUARTO.

[Külső tartalmi összefoglalás:] Cópia sententiae latae Joannis Pethew de Gerse contra Melchiorem Robles etc.

[Korabeli feljegyzés a cím alatt:] Includiatur Adamo a Dietristan⁹¹

[Az irat külzetén rájegyzések, a spanyol Államtanács titkára, Gonzalo Pérez kezével, illetve utána II. Fülöp szignójával:]

Copia de la sen[tencia] que dio el Emperador contra Melchior de Robles a XIII de noviembre 1564

El Emperador hizo gran instancia por medio de Dietristan, su embaxador para que hiziesse demostración sobr[e] esto.

Su Magestad Catholica le mando responder por mi que el no avia sabido que su Magestad Cesarea lo tomava destamaña porque le vieron al d[ic]ho Robles andara qui ed[!] los criados de sus hijos y que que agora entendido lo que el le dixo el le mandaria quitar el cargo de maestre de campo de la Infanteria española que le auia encomendar el virrey de Sicilia y que saliesse de aquel reyno y no entrasse en esta corte (ni donde Su Magestad estuviesse) en Madrid, a XI. de Febrero 1565.

Pérez⁹²

F[elipe] mp.

2.

Pethő János II. Fülöp spanyol királyhoz Melchor de Robles elleni ügyében írt levelének magyar nyelvű fogalmazványa
1564. [dátum nélkül, de november 23. után]

Štátny archív v Prešove, Prešov (A Szlovák Állami Levéltár Eperjesi Levéltára, Eperjes)

Rod Pető (Pethő) zo Stropkova (A gersei Pethő család sztropkói ágának levéltára)
Inv. č. 54. = Capsa 1. Fasc. 2. Nr. 58. (1564)

Copia ispaniaÿ királynak

Hatalmas fejedelem, kegyelmes Uram, az én örök alázatos és hűséges szolgálatomnak ajánlásának utána. Hiszem, hogy Te Felségednél nyilván vagyok, az minemű nagy mordalssággal az Melchior Robles másodmagával én rajtam, az mi kegyelmes urunk, Max[imilián] császár és király tisztességes koronázatja és szabad gyűlése korán mívele, melyről ez ideig is nagy méltó lett volna, hogy én Te Felségedet régen nagy alázatosan megkerestem és meg informáltam volna, mint ilyen régi bizodalmas kegyelmes uramat. De mivel hogy minden dolgomnak teljes bizonyosságával akartam Te Felségedet megkeresnem, ím küldtem Te Felségednek, kegyelmes

91 Adam von Dietrichstein madridi császári követ (1563–1573).

92 Gonzalo Pérez (Segovia, 1500–1566) a spanyol Államtanács titkára (1556–1566).

uramnak, az mi kegyelmes urunknak, az Te Felséged szerelmes atyjafiának⁹³ igazságos és méltó megítélt sententiáját és kegyelmes deliberációját,⁹⁴ kiből Te Felséged mint igaz és kegyelmes fejedelem meglátja és érti, az megnevezett Melchior Roblesnek mordalságos nagy vétkeiért és az én ártatlan és igaz jámbor voltomat is, mely Roblesnek vétkeiért, ím Te Felséged kegyelmesen megérti, az mi kegyelmes urunknak méltó és igazságos sententiáját és megítélt igaz deliberációját, mint igaz és fő bírónak kellett az gonoszokat megítél[te]ni.

Azért hiszem, kegyelmes Uram, hogy Te Felséged nagy kegyelmesen megemlékezik arról, hogy én Ti Felségteknek, az Te Felséged szerelmes atyjának,⁹⁵ az én örök kegyelmes uramnak és asszony nényének, Mária királyné asszonyomnak,⁹⁶ az én kegyelmes asszonyomnak és Te Felségednek és az Te Felséged szerelmes atyjafiainak az én természet szerént való kegyelmes uraimnak, mind az megholt császárnak és mind az mostaninak, gyermekségemtől fogva szolgáltam, és az Te Felséged szerelmes atya szolgálatjában Franciába[n] kétszer ízben fogva voltam, és sok véremet hullattam, kiket Te Felségednek minden nemzetbeli régi fő jámbor szolgálói jól tudnak. Azután, mikor az Te Felséged szerelmes atyjának az saxoniai rebellisek ellen, az mi szegény megnyomorodott nemzetünk szolgálatjára szüksége volt, akkor is az én uraim és nemzetem között úgy mint legkisebbik én voltam, legelső és jó példaadó az többinek, ki az Te Felséged szerelmes atya szolgálatjára indultam, és ott is vérem hullásával az mit szolgálhattam, azt mind Te Felséged és mind az Te Felséged szerelmes atya és hada látta és tudja, hogy híven és jámborul magam kíméletlen szolgáltam. Kiváltképen az magyar nemzet, az én jó uraim, tudja Te Felséged kegyelmes uram, hogy mennyi sok esztendeje vagyon, hogy ők mind török és mind keresztény ellen az Ti Felségtek Austriai Házának szolgáltak és szolgálnak.

Azért mind ez okokat és mind az Isten igazságát Te Felséged meggondolván, kegyelmesen könyörgök Te Felségednek nagy alázatosan, hogy Te Felséged méltóztassék kegyelmesen az megnevezett és megterhelhetett mordált, az Melchior Roblest az ő gonoszságáért így megbüntetni, az mint az őfelsége sentenciája és igazságos kegyelmes ítéleti tartja, más gonoszoknak is például, hogy mivel az magyar és ispaniol nemzet régi szeretett reményben és tökéletesben megmaradhason egymással, mint ez ideig volt, mert kegyelmes Uram, ha ő arra méltónak találtatott volna, hogy ő méltó vagy hasonló lehetett volna az én személyemhez, én Te Felségedet, sem az mi kegyelmes urunkat ezféle gonddal nem bántottam volna, hanem az Úristennek kegyelmes segítségével annak módja szerént, én magam személyével megbüntettem volna, az mordal nem jámbort, de mivel hogy az ő véte oly nagy, hogy kiért az Ti Felségtek kegyelmes, igaz és fő bíróságát illeti az ő megbüntetése; most is nagy alázatosan könyörgök Te Felségednek, úgy mint igaz kegyelmes fejedelemnek és kegyelmes uramnak, hogy az Úristen igaz[á]ért[!], és mind az felül megnevezett okokért, és mind az én nemzetemmel való örök szolgálatunkért, hogy Te Felséged haladék nélkül tegyen kegyelmes és igaz executiót az

93 II. Miksa német-római császár és magyar király (1564–1576).

94 Az 1564. november 13-án kelt ítéletével, lásd a Függelék, 1. alatt.

95 V. Károly német-római császár (1519–1556) és spanyol király (1516–1556).

96 Habsburg Mária (1505–1558) magyar királyné, II. Lajos király (1516–1526) felesége.

nem jámbor felől, kit örökké szolgálhassunk meg mind az én nemzetséggemmel az én nemes uraimmal, Te Felségednek mint örök kegyelmes urunknak.

[Külzeten rövid tartalmi kivonatok különböző kezektől:] Copia literae Joannes Pethő an Regem Hispaniarum.⁹⁷

Copia literarum per Joannem Pethő in merito obtentae contra Robles sicarium cauae duci Parmensi et regi Hispaniarum scriptarum.

3.

Pethő János II. Fülöp spanyol királyhoz Melchor de Robles elleni ügyében írt latin nyelvű levele (a Függetlenség, 2. alatt közölt magyar nyelvű levél összegző latin fordítása, amelyet Adam von Dietrichstein madridi császári követ juttatott el a spanyol királynak)⁹⁸
Bécs, 1564. december 26.

Archivo General de Simancas, Estado, Alemania, legajo 652., nr. 189.

Serenissime rex, domine, domine mihi clementissime,

Perpetuorum servitorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae humillimam subiectionem. Credo Maiestati Vestrae constare, ignominiam ex insidiis per quendam Melchiorum Robles met secundum, mihi, clementissimi domini mei, domini Maximiliani Caesaris, in regem Hungariae coronationis et liberorum comitorum tempore illatam; quo de negotio, summe necessarium fuisset, ut ego Maiestatem Vestram, tanquam dominum meum clementissimum, iam dudum requisivissem, sed hoc ipsum ad illud tempus reiciendum putaram, dum absolutam ab omni parte testium haberem fidem. Nunc itaque his adiunctam Maiestati Vestrae, domini Imperatoris, domini mei clementissimi, affinis Maiestatis Vestrae,⁹⁹ de eo negotio, ut justi iudicis, iustam et iuste adiudicatam cum clementi deliberatione sententiam¹⁰⁰ mitto, ut Maiestas Vestra tanquam iustus et clemens princeps, predicti Melchioris Robles sicarii, ingens scelus, et meam probitatem ac innocentiam cognoscere valeat. Cognita causa spero Maiestatem Vestram fidelium servitorum meorum, quae Maiestatibus Vestris, Sacro Imperatori,¹⁰¹ divae memoriae genitori Vestrae Maiestatis, in bello Gallico, ubi bis ab hoste captus sum, item in Saxonica contra rebelles expeditione, et pia memoriae Serenissimae Mariae Reginae,¹⁰² ac paulo ante

97 A levélíró kezével.

98 Itt a pecsétel ellátott, aláírt, eredeti változatot közöljük; ennek már nagyrészt letisztított fogalmazványváltozata az eperjesi családi levéltárban fennmaradt: ŠAP Pethő Inv. č. 54. Régi jelzete: Capsa 1. Fasc. 2. Nr. 58. (1564), újabb numerusa: Nr. 126. A pecsétes eredeti irat és a tisztázott szövege apróbb eltérésektől eltekintve megegyezik, dátum ugyanakkor érthetően csak az eredeti iraton szerepel.

99 II. Miksa német-római császár és magyar király (1564–1576).

100 Az 1564. november 13-án kelt ítélettel, lásd a Függetlenség, 1. alatt.

101 V. Károly német-római császár (1519–1556) és spanyol király (1516–1556).

102 Habsburg Mária (1505–1558) magyar királyné, II. Lajos király (1516–1526) felesége.

demortuo¹⁰³ et moderno¹⁰⁴ Imperatoribus, universaeque huic Domui Austriacae diversis in locis fidelissime a prima aetate uti dominis meis clementissimis prestiti ac praestabo, dum vivam. Cum Maiestatis Vestrae pie recordationis genitor,¹⁰⁵ Hungarorum meae gentis hominum auxilia expeteret, ego minimus inter meos existens, primus fui, qui Maiestatum Vestrarum servitiis me obstrinxi; in utraque expeditione qua fidelitate, non sine sanguinis mei effusione, serviverim, Maiestatis Vestrae genitori constabat; nunc quoque tam Maiestati Vestrae, quam exercitui eiusdem, qui tunc rei bellicae interfuit, optime constat. Quare Maiestati Vestrae supplico humillime, ut iustitiae divinae et meae gentis Hungariae habito respectu, dignetur Maiestas Vestra de prefato scelesto sicario Melchior Robles, per Maiestatem Imperatoriam latam sententiam, executioni demandari iubere, ut aliis facinorosis sui similibus exemplo esse possit; utque gens Hispana cum gente Hungaria, quemadmodum hucusque factum est, deinceps quoque quietis sint observatores. Quoniam si eius condicionis repertus fuisset, ut aequalis meae personae fieri potuisset, non ego clementissimis dominis meis, Imperatoriae et Vestrae Maiestatibus, hac re molestus fuisset, sed ego ipse, Deo iuvante, consuetudine observata ipsum improbum punivissem. Verum quia ipse in eo genere sceleris inventus sit, quod non nisi Maiestatum Vestrarum poenas requirat. Eam ob rem iterum supplico, ut Maiestatis Vestrae hoc negotium curae sit; quam rem eadem Maiestati Vestrae Serenissime ego, una cum gente mea Hungaria, fidelibus ac perpetuis servitiis, tanquam domino nostro clementissimo demereri studebo. Quam Deus aeternus salvam et incolumem, felicissime diutissimeque conservare dignetur, oro. Datum Viennae XXVI. Decembris MDLXIII.

Eiusdem Maiestatis Vestrae Serenissimae

Humilis et perpetuus servitor
Joannes Pethew de Gersae [sic!]¹⁰⁶

[Külcímzés:]

Serenissimo principi, domino Philippo Hispaniarum, utriusque Siciliae, Hierusalem regi Catholico etc., archiduci Austriae, duci Burgundiae etc., domino et domino mihi clementissimo.

[Pérez titkár kezétől:]
† A Su Magestad

de Joannes Peteu[sic!] de Gerse a XXVI de deziembre 1564

103 I. Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564), német-római császár (1556–1564).

104 II. Miksa német-római császár és magyar király (1564–1576).

105 V. Károly német-római császár (1519–1556).

106 Biztosan nem saját kezű aláírás.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

AGS = Archivo General de Simancas

Estado Alemania

Estado Sicilia

AHN = Archivo Histórico Nacional (Madrid)

OO. MM. = Órdenes Militares

CS = Caballeros de Santiago

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

E 21 = Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones

A 57 = Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Libri regii

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek (Bécs)

Handschriftensammlung

ÖStA FHKA HKA = Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (Bécs)

Fam.-Akten = Familienakten

HFU = Hoffinanz Ungarn

HZAB = Hofzahlamtsbücher

NÖKA = Niederösterreichische Kammer

ÖStA HHStA = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)

IÖKReg = Innerösterreichischer Kammerkanzlei-Registraturbücher

OMeA SR = Obersthofmeisteramt, Sonderreihe

Spanien = Staatenabteilungen, Spanien

Türkei = Staatenabteilungen, Türkei I. (Turcica)

UA AA = Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten

ÖStA KA = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs)

Bestellungen

HKR Prot. = Protokolle des Wiener Hofkriegsrates

ŠAP = Štátny archív v Prešove (Prešov)

MAG PO = Magistrat mesta Prešov, Listy a listiny (Eperjes város magisztrátusa, Oklevelek jegyzéke)

Pethő = Rod Pető (Pethő) zo Stropkova (A gersei Pethő család sztropkói ágának levéltára)

2. Kiadott források és szakirodalom

Ács-Tóth

2018 „A magyar történet folytatója.” *Tanulmányok Istvánffy Miklósról.* Szerk.: Ács Pál – Tóth Gergely. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések.)

Almási

2021 Almási, Gábor: Educating the Christian Prince for Learning and Peace. In: *Central European Cultures*, 1. (2021) 2–43. DOI: <https://doi.org/10.47075/CEC.2021-1.01>.

Bustamante García

2010 Bustamante García, Agustín: El asedio de Malta de 1565. Visión de la guerra desde la corte. In: *Centros de poder italianos en la monarquía hispánica (siglos XV–XVIII)*. Vol. 1. Coords.: Martínez Millán, José – Rivero Rodríguez, Manuel. Madrid, 2010. 227–246. (La Corte en Europa.)

Bůžek

2021 Bůžek, Václav: Elephants in the Political Propaganda of Maximilian II. In: *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*. Eds.: Hanß, Stefan – McEwan, Dorothea. Vienna, 2021. 279–303. (Archiv für österreichische Geschichte, 145.)

Cabañas Agrela

2018 Cabañas Agrela, José Miguel: Romero, Julián. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/42936/julian-romero> (letöltés: 2022. július 28.).

Csízi

2012 Csízi István: A gersei Pethő család címerének változásai az évszázadok folyamán. In: *Turul*, 85. (2012) 2. sz. 46–55.

Edelmayer

1990 *Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562–63) nach der Beschreibung des Hans Habersack*. Hrsg. v. Edelmayer, Friedrich et al. Wien, 1990. (Fontes Rerum Austriacarum I: Scriptores 13.)

Fagel

2009 Fagel, Raymond: La imagen de dos militares españoles decentes en el ejército del Duque de Alba en Flandes: Cristóbal de Mondragón y Gaspar de Robles. In: *Encuentros de ayer y reencuentros de hoy. Flandes, Países Bajos y el Mundo Hispánico en los siglos XVI–XVII*. Eds.: Collard, Patrick – Ubarri, Miguel Norbert – Rodríguez Pérez, Yolanda. Gent, 2009. 73–91.

2019 Fagel, Raymond: El maestro de campo Francisco de Valdés. ¿Un soldado ejemplar en Flandes? In: *Los Habsburgo y Europa. Soldados y ejércitos (siglos XVI–XVII)*. Dir.: Pi Corrales, Magdalena de Pazzis. Madrid, 2019. 71–88.

Fodor

2015 Fodor, Pál: *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe – a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Bp., 2015.

Fodor–Dávid

2000 *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Eds.: Fodor, Pál – Dávid, Géza. Leiden–Boston–Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy, 20.)

Fodor–Kasza

2016 *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556*. Összeáll.: Kasza Péter. Szerk.: Fodor Pál. Bp., 2016.

Fundárková

2013 Fundárková, Anna: „Nicht weniger hat auch Pálffy vermeldet, was es für sein Person seze, und was er habe, daß habe er zuvorderist von Gott, hernacher von Euer Mayestät und durch mein befürderung.” Die Pálffy und der Habsburger Hof im 16.–17. Jahrhundert. In: *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*. Hrsg. v. Fundárková, Anna et al. Wien, 2013. 385–413. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 8.)

García Hernán

2015 García Hernán, Enrique: War and Society in Spain. New Perspectives on the Military History on the Early Modern Period. In: *International Bibliography of Military History*, 35. (2015) 1–27.

González Cuerva

2021 González Cuerva, Rubén: *Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528–1603)*. *Dynastic Networker*. London, 2021. (Lives of Royal Women.)

González Cuerva–Marek

2017 González Cuerva, Rubén – Marek, Pavel: The Dynastic Network between the Imperial and the Spanish Courts (1556–1619). In: *A Europe of Courts, a Europe of Factions: Political Groups at Early Modern Centres of Power (1550–1700)*. Eds.: González Cuerva, Rubén – Koller, Alexander. Leiden, 2017. 130–155. (Rulers and Elites, 12.)

Guitman–Korpás–Tóth–B. Szabó

2019 Guitman Barnabás – Korpás Zoltán – Tóth Ferenc – B. Szabó János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. In: *Világtörténet*, 9. (41.) (2019) 2. sz. 253–293.

Gulyás

2013 Gulyás Borbála: Egy elfeledett armális a 16. század második feléből. Gersei Pethő János címerbővítő oklevele (1572). In: *Ars Hungarica*, 39. (2013) 1. sz. 61–66.

2016 Gulyás, Borbála: Previously Unknown Charters in Booklet Form by the Calligrapher George Bocskay. In: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57. (2016) 105–130.

2020 Gulyás Borbála: *Bocskay György kalligráfus művészete*. Bp., 2020.

Hanák–Szabó

2021 *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. 1–2. köt. Közzéteszik Hanák Béla – Szabó András Péter. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak. / Magyar Családtörténetek, Források, 4–5.)

Hernando Sánchez

2018 Hernando Sánchez, Carlos José: Toledo Osorio, García de. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/8730/garcia-de-toledo-osorio> (letöltés: 2022. május 22.).

Holčík

2005 Holčík, Štefan: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. 4. kiad. Bratislava, 2005.

Hortal Muñoz

2018 Hortal Muñoz, José Eloy: Gaspar de Robles y Leite. In: *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. <https://dbe.rah.es/biografias/65760/gaspar-de-robles-y-leite> (letöltés: 2022. július 28.).

Istvánffy

1622 Isthvanfi, Nicolaus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622.

2003 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 2. köt. Sajtó alá rend. Benits Péter. Bp., 2003. (Történelmi Források, II.)

Kanász

2017 Kanász Viktor: Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. 173–185. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.)

Kasza

2021 Kasza Péter: *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez.* Szerk.: Kasza Péter. Bp., 2021. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.)

Khevenhüller

2001 Khevenhüller, Hans: *Diario de Hans Khevenhüller: embajador imperial en la corte de Felipe II.* Transcripción y edición de Labrador Arroyo, Félix. Madrid, 2001.

Kiss

2020 Kiss Lajos: Mágócsy Gáspár térnyerése Abaúj vármegyében 1559 és 1582 között. In: *Levéltári Évkönyv: A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Kiadványa, Új folyam 2.* (2020) 5–27.

Korpás

1999 Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). In: *Fons*, 6. (1999) 1–2. sz. 3–129.

2000 Korpás, Zoltán: La correspondencia de un soldado español de las guerras de Hungría a mediados del siglo XVI. Comentarios al diario de Bernardo de Aldana (1548–1552). In: *Hispania*, 60. (2000) 206. sz. 881–910.

2001 Korpás, Zoltán: La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532. La política húngara y antiturca de Carlos V. In: *Carlos V. Europeísmo y universalidad.* Vol. III. Coord.: Sánchez-Montes González, Francisco – Castellano, Juan Luis. Granada, 2001. 321–336.

2004 Korpás, Zoltán: Las luchas antiturcas en Hungría y la política oriental de los Austrias. In: *Fernando I, 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento.* Coord.: Edelmayer, Friedrich – Alvar Ezquerro, Alfredo. Madrid, 2004. 335–370.

2005 Korpás Zoltán: Ami a magyarországi hadjárat után történt. Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után. In: *Fons*, 12. (2005) 3. sz. 379–398.

2008 Korpás Zoltán: Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében – 1545. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 199–210.

2018 Korpás, Zoltán: Bernardo de Aldana y su tercio en los asedios de Csábrág y Murány (1549). In: *Armamento y equipo para la guerra.* Dir.: Pi Corrales, Magdalena de Pazzis – Martínez Ruiz, Enrique – Cantera Montenegro, Jesús. Madrid, 2018. 411–430.

2019 Korpás Zoltán: A Spanyol Monarchia hadszervezete és hadserege (1492–1537). In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában.* Szerk.: B. Szabó János – Fodor Pál. Bp., 2019. 155–180. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.)

2020 Korpás, Zoltán: Lo que no figura en “La Expedición”. El motín del tercio viejo de Bernardo Aldana en Hungría, 1553. *Librosdelacorte.es*, 12. (2020) 21. sz. 63–91. DOI: <https://doi.org/10.15366/ldc2020.12.21.003>.

Korpás–B. Szabó

2017 Korpás Zoltán – B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, akkor kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568.* Szerk.: B. Pap Györgyi et al. Eger, 2017. 89–117. (Studia Agriensia, 35.)

Korrespondenz der Kaiser

1997 *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien*. Bd. I. *Der Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563–1565*. Hrsg. v. Edelmayer, Friedrich – Strohmeyer, Arno. Wien–München, 1997. (Studien zur Geschichte und Kultur der iberischen und iberoamerikanischen Länder, 3.)

Kőszeghy

2008 Kőszeghy Péter: *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*. Bp., 2008.

Kulcsár

1977 *Humanista történetírók*. Vál., szöveggond., jegyz. Kulcsár Péter. Bp., 1977. (Magyar remekírók.)

Laferl

1997 Laferl, Christopher F.: *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*. Wien–Köln–Weimar, 1997. (Junge Wiener Romanistik, 14.)

Luska

2019 Luska, Stanislav: “El emperador le tiene por más españolado de lo que querría.” Adam von Dietrichstein y la influencia española en la corte de Maximiliano I. In: *Ibero-Americana Pragensia*, 47. (2019) 2. sz. 43–80. <https://doi.org/10.14712/24647063.2020.3>.

Martí

2015 Martí, Tibor: “Antemurale Christianitatis” en Europa Central. La frontera húngara y croata de la monarquía de los Habsburgo en la época moderna. In: *Antemurales de la Fe. Conflictividad confesional en la Monarquía de los Habsburgo, 1516–1714*. Eds.: García Martín, Pedro – Quirós Rosado, Roberto – Bravo Lozano, Cristina. Madrid, 2015. 181–195.

Martínez Ruiz

2008 Martínez Ruiz, Enrique: *Los soldados del Rey. Los ejércitos de la Monarquía Hispánica (1480–1700)*. Madrid, 2008.

Monostori

2009 Monostori Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemónia korában (1558–1648). In: *Századok*, 143. (2009) 5. sz. 1023–1062.

Munro

2005 Munro, Dane: *Memento Mori*. Valletta (Malta), 2005.

Oborni

2021 Oborni Teréz: Fráter György halála. Gyilkosság az alvinci kastélyban. In: Oborni Teréz: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérekertje*. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2021. 103–113.

Opll

2004 Opll, Ferdinand: „...ein(e) vorhin in Wien nie gesehene Rarität von jedermann bewundert”. Zu Leben, Tod und Nachleben des ersten Wiener Elefanten. In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 60. (2004) 229–273.

Pálffy

1996 Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) In: *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.

1997 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.

2002 Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 307–331. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek, 2.)

2004 Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: *Századok*, 138. (2004) 5. sz. 1005–1101.

2010 Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010. (História Könyvtár, Monográfiák, 27.), illetve harmadik, szövegében változatlan kiadása: Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések.)

2013a Pálffy Géza: A Magyar Királyság új fővárosa. Pozsony a XVI. században. In: *Fons*, 20. (2013) 1. sz. 3–76.

2013b Pálffy, Géza: Der Adel aus den ungarischen Ländern am Kaiserhof 1526–1612. In: *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*. Hrsg. v. Fundárková, Anna et al. Wien, 2013. 37–76. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 8.)

2018 *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk. Pálffy Géza. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések.)

2021a Pálffy, Géza: Exodus, neue Titel, verschiedene Karrierestrategien. Adel im Wandel in Ungarn im Jahrhundert nach der Schlacht bei Mohács (1526). In: *Adel im östlichen Europa. Zwischen lokaler Identität, Region und europäischer Integration*. Hgg.: Drossbach, Gisela – Hengerer, Mark. Berlin, 2021. 153–176. (DigiOst, 10.)

2021b Pálffy, Géza: The Habsburg–Ottoman Rivalry in Hungary and the Mediterranean in the Age of Sultan Süleyman the Magnificent. In: *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*. Eds.: Hanß, Stefan – McEwan, Dorothea. Vienna, 2021. 147–175. (Archiv für österreichische Geschichte, 145.)

Petneházi

2014 Petneházi Gábor: Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567). In: *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények*, 2014. 57–94.

2018 Petneházi Gábor: Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti művében. In: *„A magyar történet folytatója.” Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Szerk.: Ács Pál – Tóth Gergely. Bp., 2018. 141–164. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések.)

Póka

2021 *Gyalui Thorda Zsigmond naplója (1558–1568)*. Közzéteszi: Póka Ágnes. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek, Elbeszélő források. / Magyar Családtörténetek, Források, 6.)

Romero Tabares

2013 Romero Tabares, Isabel: El combate por la fe y la eternidad. Los Caballeros Hospitalarios en el sitio de Malta de 1565. In: *Discursos después de la muerte: III Seminario „Textos para un milenio”*. Eds.: Fernández Cordero, María Jesús – Pizarro Llorente, Henar. Madrid, 2013. 39–52. (Textos para un milenio.)

Rovňáková

2019 Rovňáková, Stanislava: Rod Petheö – história a genealógia rodu. In: *Šľachtické rody na východnom Slovensku v období stredoveku a novoveku*. Zost.: Kušnír, Jozef. Prešov, 2019. 18–30. (Nové obzory, 35.)

Sánchez

é. n. Sánchez, Juan L.: *Caspar de Robles y Leyte, señor de Billy*. http://www.tercios.org/personajes/robles_gaspar.html (letöltés: 2021. december 2.).

Sevenster

1985 Sevenster, J.: *De stenen man: Caspar de Robles, stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden van 1572–1576*. Leeuwarden, 1985.

Sunkó

2001 Sunkó Attila: A curia militaris működésének nyomai a kora újkori Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben. In: *Levéltári Közlemények*, 72. (2001) 1–2. sz. 3–64.

Szakály

1986 *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]*. Közreadja Szakály Ferenc. Fordította Scholz László. Bp., 1986. (Bibliotheca Historica.)

Szovák

2010 Szovák Kornél: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa. In: *Turul*, 83. (2010) 4. sz. 97–103.

Takáts

1929 Takáts Sándor: Pethő János uram esete. In: Takáts Sándor: *A régi Magyarország jókedve*. Budapest, [1929.] 213–223.

Thallóczy

1885 Thallóczy Lajos: *Csömöri báró Zay Ferencz (1505–1570)*. Bp., 1885. (Magyar történelmi életrajzok.)

Unghváry

1912 Unghváry Ede: *Sztropkó és várának története. Eredeti okiratok s más kútfők nyomán*. Huszt, 1912. [Reprint: Bp., 2013.]

Wolfgruber

1888 Wolfgruber, Cölestin: *Die Hofkirche zu S. Augustin in Wien*. Augsburg, 1888.

TIBOR MARTÍ – GÉZA PÁLFFY

FROM COMMON COURT SERVICE TO ARMED CONFLICT

THE ENCOUNTERS OF A SPANISH AND A HUNGARIAN NOBLEMAN (MELCHOR DE ROBLES AND JÁNOS PETHŐ) IN 16TH CENTURY CENTRAL EUROPE

The careers of the two nobles Melchor de Robles and János Pethő were linked in several places in Central Europe: after their joint service in the Habsburg court in Vienna, they held military positions (captain-general and deputy captain-general respectively) in Kassa (Košice, SK) in the late 1550s. Their personal conflict in the centre of the northeastern part of the Kingdom of Hungary, however, escalated into violence at the coronation diet of Archduke Maximilian in Pozsony (Bratislava, SK) in September 1563. The scandal had a national and even international repercussion, reaching the Spanish royal court. While János Pethő continued to hold and obtain prominent military and secular dignitary positions in the Kingdom of Hungary, his Spanish contemporary's career was shattered by the scandal, despite the fact that he had prominent patrons at both the Spanish courts in Vienna and Madrid. Robles finally died a heroic death at the Ottoman siege of Malta in 1565. Systematic research in Vienna and Simancas, as well as in archives in Hungary and Slovakia, has made it possible to reconstruct the two lives in detail.

Szaniszló Ágost lengyel király elrablása

Az uralkodói legitimitás kérdése a 18. század végi
lengyel politikában

„Emberek ezrei, akik szétszórva élnek a földtekén, de vágyaikban mégis egyek, éjt nappallá téve Felsőgedre gondolnak” – írta egy londoni levelezője Szaniszló Ágostnak 1795. január 22-én.¹ Ezen a napon látták el kézjegyükkel a lengyel–litván állam harmadik felosztására vonatkozó egyezményt Ausztria, Oroszország és Poroszország képviselői Szentpéterváron. Jean Fabre, az utolsó lengyel király életének megítélésében sok tekintetben fordulatot hozó, francia nyelven 1951-ben, Strasbourgban publikált *Szaniszló Ágost és a felvilágosult Európa* című mű szerzője könyvének elején azért idézte az említett sorokat, hogy bizonyítsa: a felvilágosult európai értelmiség, az úgynevezett „République des lettres”-nek, az „írástudók köztársaságának” tagjai nem feledkeztek meg a lengyel uralkodóról a Rzeczpospolita végleges felosztásának idején sem. Ennek ellenére, Szaniszló Ágost a lengyel közvélemény által meggyűllölve, a felosztásokért egyedüli felelősnek kikiáltva, erkölcsileg megalázottan halt meg orosz száműzetésben, 1798 februárjában. Életének és a nemesi köztársaság megszűnéséért viselt felelősségének megítélése ma már kevésbé heves indulatokat vált ki, mint a 19. században. Az egykori uralkodó közvetett rehabilitálására irányuló javaslatok azonban, mint például az a kísérlet, hogy temessék el a Wawelban a többi lengyel király mellé, még néhány évtizede is alkalmasak voltak arra, hogy csatasorba állítsák és megosszák a történészeket.²

Kevés személyiség örvend a lengyel történelemben olyan általános és kitaró ellenszenvnek, mint Stanisław Poniatowski, s igaz ez akkor is, ha a Jean Fabre művének megismerése nyomán fellángolt vita eredményeképpen az utolsó lengyel király megítélése napjainkban már jóval árnyaltabb, kevésbé demonizált, mint korábban. Az ellenszenv elsősorban Szaniszló Ágost személyiségének, hatalomra jutása módjának, vélt és valós politikai hibáinak szól, ezért uralma valóban kiválóan alkalmas a *legitimitás* és *idoneitás* (törvényesség és alkalmasság) kérdésének vizsgálatára. Hosszú, három évtizedes királysága azonban arra is rávilágít, hogy az említett fogalmak értelmezése helytől, körülményektől és személyektől függően sokat változott az idők során. Dolgozatunkban a terjedelmi korlátok miatt két eseményre fogunk koncentrálni, Szaniszló Ágost megválasztására és a bari konföderációra,

* A szerző az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének címzetes egyetemi tanára (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., ring.eva@btk.elte.hu).

1 Fabre, 1984. 5.

2 Zahorski, 1990. 446.

amelynek végkifejletéhez tartozik a király elrablása. Ezekhez kapcsolva fogjuk megvizsgálni a *legitimitás* és *idoneitás* korabeli felfogását.

Stanisław Poniatowski királlyá választása

Paweł Jasienica³ szerint, amikor 1763 őszén, III. Ágost halálát követően, a Czartoryski Famíliá⁴ tanácskozássra gyűlt össze, mindössze egyetlen tagjuk tiltakozott az orosz katonaság segítségének igénybevétele ellen a következő királyválasztásnál, s ez nem volt más, mint maga Stanisław Poniatowski.⁵ A lengyel korona várományosa ugyanis jól tudta, hogy a törvények és a szokásjog szerint a király megválasztásának szabadon, kényszerítő körülmények nélkül kell megtörténnie. Külföldiek a királyválasztó országgyűlés helyszínének közelében csak engedéllyel tartózkodhattak, mindenekelőtt a trónra pályázó idegen dinasztiák követői, akik előadhatták uralkodójuk ígéreteit a primás és a követek előtt. A törvények szerint, ha a választás egy idegen hadsereg ellenőrzése mellett történik, az eleve illegitimé teszi.⁶

Ez a gond azonban kevésbé nyomasztotta a Czartoryski fivéreket, akik a legújabb kutatások szerint már a hétéves háború alatt ki akarták használni III. Ágost szorult helyzetét Szászországban, és orosz segítséggel akarták megdönteni uralmát, hogy bevezethessék a saját reformjaikat. Ennek érdekében területi engedelményeket is tettek volna Erzsébet cárnőnek. Az 1756-ban kidolgozott terv szerint az orosz hadsereg azzal az ürüggyel „haladt” volna keresztül Lengyelországon, hogy megsegítse szövetségesét, Ausztriát. A Rzeczpospolita orosz megszállását és tervezett megcsonkítását akkor Mária Terézia akadályozta meg, aki – látszólag logikátlanul, hiszen szövetségesének, a porosz hadsereg által lerohant Szászországnak a megsegítéséről volt szó, de – makacsul ellenezte az orosz hadsereg lengyelországi áthaladását.⁷ Ha azonban feltételezzük, hogy a bécsi udvarnak megvoltak a saját titkos információi az akció valódi céljáról, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy a Habsburg uralkodónő nem örült volna a szász választó pozíciója meggyengülésének és egy oroszbarát lengyel király megkoronázásának a szomszédságban.

Az 1756–1757-es események ugyanakkor nemcsak azt bizonyítják, hogy a Czartoryski család milyen kitartóan törekedett a trón megszerzésére, hanem más megvilágításba helyezik Stanisław Poniatowski 1757-es pétervári utazását és II. Katalinhoz fűződő románcát is, amelynek egy része pontosan erre az időszakra esett. Hogy be volt avatva a Famíliá terveibe, az abból is látszik, hogy 1757 január-

3 A szerzőt valójában Lech Beynarnak hívták, írói álnévként használta a Jasienica nevet, mivel az 1968-as varsói diákmozgalmak idején eltávolították az egyetemről. Ring, 2007. 20.

4 Famíliá volt a neve a Czartoryski család klienseinek, szövetségeseinek.

5 Jasienica, 1986. 298. Wrxall angol diplomata, aki jól ismerte Stanisław Poniatowskit, emlékiratában szintén megjegyezte, hogy az orosz hadsereg jelenléte nagyon feszélyezte magát a királyt is. Wrxall szerint II. Katalin nagy hibát követett el, amikor közvetlenül a választás előtt nem vonta ki csapatait Lengyelországból, mert ezzel lehetővé tette Szaniszló Ágost ellenfeleinek, hogy szüntelenül felhánytorgassák neki megválasztásának törvénytelen jellegét. Zahorski, 1990. 16.

6 Hüppe, 1894. 132.

7 Jasienica, 1986. 298.

jában, első követi bemutatkozása során Poniatowski azonnal az orosz hadsereg segítségnyújtásának és lengyelországi áthaladásának szükségessége mellett érvelt a cári udvarban. Egyáltalán nem meglepő módon javaslatát éppen a szász követ illette szarkasztikus megjegyzésekkel.⁸ Úgy tűnik, hogy Poniatowskinak ekkor még az orosz hadsereg igénybevételével kapcsolatos skrupulusai kevésbé lehettek erősek, mint később, mivel ekkor még csak a Czartoryski család fejének vagy fiainak trónra juttatásáról és nem a saját uralmának előkészítéséről volt szó.

A szűkebb Famíliának viszont sem ekkor, sem később nem voltak fenntartásai az idegen hadsereg behívásával kapcsolatban, pedig valószínűleg az ebbe a körbe tartozók is jól ismerték a lengyel törvényeket és a szokásjogot. Jól tudták azonban, hogy a *törvényesség* és a *legitimitás* nem feltétlenül ugyanazt jelenti a jogászok és a hétköznapi emberek számára; a közvélemény és a külvilág is *jogosnak*, illetve *elfogadhatónak* tekinthet egy olyan megoldást, amely megfelel az erőviszonyoknak, bár ellentétes a hatályos törvényekkel. Köztudomású, hogy a törvények vagy megelőzik az igényelt változásokat, vagy csak késve követik a bekövetkezett eseményeket. A 18. században már több esetben előfordult, hogy lengyel királyt külső fegyveres nyomásra választottak: 1704-ben Leszczyński Szaniszló a svédeknek, az altranstädti egyezmény ellenére⁹ 1709-ben a trónra visszatérő II. Ágost, majd fia, III. Ágost is az orosz támogatásnak köszönhette trónját. A cárok és cárnők a szó legszorosabb értelmében királycsinálók lettek a 18. századi Lengyelországban, s ebbe nemcsak a lengyel társadalom, de a külvilág is belenyugodott, mert megfelelt a kialakult geopolitikai erőviszonyoknak.¹⁰

Jóllehet területe alapján Lengyelország kétszer akkora volt, mint a francia monarchia, 13 ezer fős hadseregével Oroszország, Ausztria és Poroszország szomszédságában nem számított jelentős nagyhatalomnak. A Família 1763-ban jól látta ezt, amikor – jobb híján – beletörődött abba, hogy nem az idős August Czartoryski herceg, sőt nem is annak fiai, Adam vagy Michał lesz a trónjelölt, hanem unokaöccsük, aki élvezte II. Katalin cárnő támogatását. Bár a saját képességeiket többre tartották, Stanisław Poniatowski alkalmasságában sem kételkedtek. Igaz, hogy a „Mihály kigondolta, Ágost finanszírozta, Szaniszló megvalósította”¹¹ szólás még a Famíliának az idősebb Stanisław Poniatowskival, Szaniszló Ágost apjával folytatott együttműködésére vonatkozott, de 1763-ban úgy tűnt, hogy a kooperáció az ifjabb generáció tagjai között is zavartalan lesz. Ráadásul a több nyelven beszélő, olvasott, világot járt ifjú Poniatowski tekintélyes népszerűsége tett szert a külföldi udvarokban és szalonokban; a „République des lettres” tagjai képességeit már jóval megválasztása előtt felfedezték, s a Czartoryskiak pontosan tudták, hogy egy uralkodó eseté-

8 1757. január 11-én került sor meghallgatására a cári udvarban. Zamoyski, 1992. 64.

9 II. Ágost szászországi vereségei után, a svédek követelésére kénytelen volt lemondani a lengyel trónról. Ezzel felbomlott a Nagy Péterrel kötött szerződés, amiért a cár nagyon megharagudott. Ekkor vetette fel II. Rákóczi Ferenc esetleges megválasztását lengyel királynak. Az ötlet azonban hamar feledésbe merült, mivel a svédek poltavai veresége után II. Ágost visszatért a lengyel-litván állam trónjára. XII. Károly támogatása nélkül viszont Leszczyński Szaniszlónak kellett elhagynia a Rzeczpospolita területét. Gebei, 2004; Gebei, 2021.

10 Rostworowski, 1971. 42.

11 „Michał obmyślał, August finansował, Stanisław wykonał.” Jasienica, 1986. 272.

ben mennyit számít az európai elfogadottság. Ennek ellenére nem szívesen mondtak le saját ambícióikról, s Poniatowskinak magának is voltak kétségei, hogy valóban alkalmasabb-e a trónra Adam Kazimierznél. Ezen sokat töprengett az idők során. Erre utal az a Jasienica által idézett párbeszéd, amelyben Szaniszló Ágost később állítólag bevallotta az idős August Czartoryskinak, hogy a sors tévedett, amikor őt juttatta a trónra, jobb lett volna, ha a hercegből (azaz Adam Kazimierz Czartoryskiből) lesz király, az asztalnokból (ez volt az ő rangja III. Ágost idejében) pedig miniszter.¹² 1763-ban azonban az erőviszonyok úgy alakultak, hogy a Czartoryskiaknak le kellett mondaniuk a trónról, cserébe ígéretet kaptak reformprogramjuk megvalósítására, s ebbe végül belenyugodtak.

A geopolitikai helyzet átalakulása elsősorban II. Katalin hatalomra jutásával függött össze, aki tudatos megfontolásból ellenezte, hogy a két vetélkedő klán, a Czartoryski Família és a Potocki család valamelyik tagja szerezzék meg a lengyel trónt. Jól kezelhető, engedelmes, az orosz érdekeket szem előtt tartó, de intelligens uralkodót akart megválasztani, aki a közvélemény akaratának megfelelően Piast, tehát lengyel származású. Viszonzásul hajlandó volt támogatni a központi hatalom megerősítését Lengyelországban. Erre a feladatra az uralkodónő sokkal alkalmasabbnak tartotta a felvilágosult, a lengyel nemesség szarmata identitásával nem azonosuló Stanisław Poniatowskit, mint a klikkharokban és a mágnáscládok egymás közti vetélkedésében nyakig elmerült Czartorysikat. Céltudatos és racionális természetének megfelelően tehát II. Katalin legfőbb érve az *alkalmasság* volt a trón várományosának kijelölésénél, ami alatt elsősorban az említett tulajdonságok meglétét értette. Későbbi magatartásából kiderül, hogy döntésében sokkal kisebb szerepet játszott a régi románc emléke, mint ahogyan azt a kortársak és maga Stanisław Poniatowski is feltételezte.

Kezdetben a felvilágosodás európai hívei arra számítottak, hogy dinasztikus kapcsolat jön létre a két ország között, és eleinte a lengyel király is reménykedett ebben.¹³ II. Katalin azonban túlságosan is lekötöztette az őt hatalomra juttató Orlov családnak, másrészt a saját uralmának igazolására szolgáló hazai propaganda mellett nehezen lett volna elképzelhető egy más vallású uralkodóval kötött házasság. A fegyveres beavatkozással és a törvénytelen megoldásokkal szemben azonban a cárnőnek nem voltak aggályai, ellenkező esetben megbüntette volna férje gyilkosait és nem vette volna el a fiától a trónt. Még kevésbé tartott egy lengyelországi intervenció negatív visszhangjától, hiszen attól már példaképe, Nagy Péter sem riadt vissza.

Másképpen vélekedtek a lengyelországi mágnáscládok tagjai, különösen azok, akik maguk is jogot formáltak a trónra. Nem voltak kevesen. Köztük az orosz csapatok elől Törökországba szökött Karol Radziwiłł herceg, közismert nevén Panie Kochanku, az Erdélybe menekült Jan Klemens Branicki, a poroszbarát Felix Potocki, valamint Michał Kazimierz Ogiński számítottak a legjelentősebbnek. Az ő szemükben, valamint a többi oligarcha szemében is, az apai ágon köznemesi származású

12 Uo. 276.

13 Fabre, 1984. 318.; Rulhière, 1807. vol. II. 258.

Stanisław Poniatowski nemcsak parvenü volt, hiszen nem folyt királyi vér az ereiben,¹⁴ de mérhetetlenül szegény is. A lengyel szokásjog ugyanis nemcsak azt várta el az uralkodótól, hogy saját költségén védje meg az országot, szerezzék vissza az elvesztett területeket, de azt is, hogy pénzzel, birtokadományokkal „hálálja meg” híveinek támogatását.¹⁵ Egy szegény királytól mindezt nem lehetett remélni, többek között ez volt az egyik oka annak, hogy Szaniszló Ágostot *alkalmatlannak* tartották a trónra, és hatalomra jutását sohasem tekintették *legitimnek*. Már-már tragikomikus, hogy a korabeli lengyel nemesi közfelfogás szerint a legdemokratikusabb európai államban, a Rzeczpospolitában, ahol a mágnások nem viselhetek arisztokrata címeket, s ahol állítólag a legteljesebb jogegyenlőség uralkodott a nemességen belül, Szaniszló Ágost királynak apja köznemesi származása miatt (az anyja Konstancja Czartoryska, az említett Adam és Michał herceg húga volt) a legdurvább sértéseket kellett elviselnie, gyakran a nyilvánosság előtt.

A lengyel oligarchák tehát egyszerre hánytorgatták fel neki *alkalmatlanságát*, amit a nem megfelelő születéssel és a vagyon hiányával azonosítottak, s a *törvénytelen megválasztást*. Kezdetben azonban a Família támogatása átsegítette Stanisław Poniatowskit a nehézségeken: a Czartoryski milícia gondoskodott a rend fenntartásáról a királyválasztó szejmen, miközben az orosz katonaság tisztességes, de a törvények által előírtnál kisebb távolságba húzódott vissza.¹⁶ A lengyel nemesség azonban már hozzászólt az ilyen szcenáriókhoz; az emlékiratok szerzői ugyan nyugtázták a történeteket, de nem csináltak belőle túlságosan nagy ügyet. A törvénytelen megválasztást inkább a bari, majd a targowicei konföderáció idején utólagosan hánytorgatták fel a királynak.

A reformláztól a király elrablásáig

Az első reformok bevezetése – bár megrázta, de – a korábban megjelent röpiratok, a nyilvános politikai vita miatt nem érte teljesen váratlanul a nemesi közvéleményt. A lengyel király folyamatosan működő kormányhivatalokat és bíróságokat állított fel, védővámokat vezetett be, kereskedelmi és hiteltársaságokat, manufaktúrákat

14 A lengyel-litván államban nem voltak főnemesi rangok, hercegi címet csak azok viselhetek, akiknek a felmenői valaha királyok voltak. A Litván Nagyfejedelemségből származó Radziwiłł hercegek örökletes címüket még a 16. században V. Károly német-római császártól kapták. *A Pallas nagy lexikona*, vol. XIV. 1897.

15 Hüppe idézi Dudith egykori magyar püspök megállapítását a 16. századból: „A ki képes az összes nyaknak megfizetni az évdíjakat, melyeket kívánnak, az a lengyelek ura, addig – a míg fizet.” Hüppe, 1894. 133.

16 Erre vonatkozóan ugyanúgy nem rendelkezünk pontos információkkal, mint ahogyan a bevonuló orosz katonaság létszámáról sem, az emlékiratok szerzői 5 ezertől 60 ezerig mindenféle számot írnak. Zahorski, 1990. 16. Véleményünk szerint legmegbízhatóbbnak a helyszínen tartózkodó és a harcokban részt vevő Dumouriez, a forradalom leendő tábornokának véleményét kell tartani. Emlékiratában részletesen leírta, hogy az egyes parancsnokok irányítása alá hány orosz katona tartozott. Összességében 25 ezer főre becsülte a Lengyelországban állomásozó orosz hadsereg létszámát, melynek egyharmadát irreguláris lovas alakulatok tették ki, kétharmada jól képzett katona volt. Dumouriez, 1822. vol. I. 177.

létesített, eltörölte a magánvámokat. Mindezt azonban csak úgy tudta elérni, hogy a szejmben átmenetileg felfüggesztették a *liberum veto* alkalmazását.¹⁷

A helyzet azonban alaposan megváltozott 1767-re. A más vallásúak egyenjogúsítását II. Katalin már a királyválasztás előtt is a szükséges reformok közé sorolta, mivel a görögkeleti keresztények támogatása Nagy Péter óta tradíció volt a cári udvarban.¹⁸ Szaniszló Ágost tudta, hogy a cárnő lehetetlent kíván tőle, de a köztük lévő érzelmi kapcsolat miatt valószínűleg remélte, hogy idővel meggyőzhető lesz. Nem így történt. II. Katalin és Nagy Frigyes már nem sokkal a koronázás után kérte a lengyel uralkodót a vallásszabadság kihirdetésére, amit a szejm elutasított.¹⁹

Miután a király semmit sem tett a katolikus egyház dominanciájának eltörlése érdekében, Voltaire tapintatosan intette erre. A párizsi salonok „koronázatlan királynője”, a király által csak „Maman”-nak hívott Mme Geoffrin 1766 júliusában meglátogatta „fiacskáját” Varsóban, s átadta neki a „ferney-i pátriárka” megjelenés előtt álló, *Avis au public* (Nyilvános értesítés) című művét, amelyet a franciaországi vallásüldözésekről írt.²⁰ Szaniszló Ágost pénzt küldött az áldozatoknak, de másként nem reagált az írásra, nem kis meglepetést okozva ezzel a francia filozófusnak. A kibontakozó propaganda-hadjáratban Voltaire azt állította, hogy csak rosszindulatú híresztelés, hogy II. Katalin célja bizonyos területek megszerzése Lengyelországban, az orosz hadsereg kizárólag azért vonult be a Rzeczpospolitába, hogy a cárnő kívánságára elősegítse a felvilágosodás eszméinek diadalát. II. Katalin ugyanerre hivatkozott a *Kiáltvány a lengyelországi disszidensekhez!* című írásában.²¹

A vallásszabadság bevezetését eröltető külföldi országok (Poroszország, Anglia, Hollandia, Oroszország) fellépése, Voltaire írásai azonban heves ellenállást váltottak ki a lengyel rendek körében. Voltaire a cárnő és a porosz király biztatására egyre durvább vádakot fogalmazott meg a „barbár” lengyel nemesekkel szemben. II. Katalint határozottabb fellépésre készítették azok a hírek, amelyek szerint a bécsi udvar szövetséget és házasságot ajánlott Szaniszló Ágostnak.²²

Nyikolaj Repnyin herceg, az orosz követ eleinte úgy próbálta teljesíteni a cárnő utasítását, hogy konföderációkat szervezett a más vallásúak körében, követelve az egyenjogúsításukat. Nem sok sikert ért el. A toruńi vérfürdő helyszínén a lutheránusoknak, a litvániai Słuckban (Szluck, ma Belarusz) görögkeletieknek lét-

17 *Historia Polski*, 1958. 48–49.

18 Sorel, 1889. 10. II. Katalin mindezt megtehető azzal, hogy a görögöknek megígérte, hogy felszabadítja őket. 1766-ban emisszáriusokat küldött a Balkánra, hogy lázadásokat robbantsanak ki az Oszmán Birodalomban (uo. 27.). 1768 tavaszán–nyarán három flotta hajózott ki Szentpétervárról, hogy kirobbantsa a görög felkelést Georgiosz Papazoglu, egy görög kalandor inspirációi alapján. A tervet elsősorban az Orlov fivérek támogatták, a hadjáratot Alekszandr Orlov vezette. Utánpótlás, elegendő fegyver és élelmiszer hiányában azonban a Peloponnészoszi-félszigeten 1769-ben vereséget szenvedtek, amit csak részben ellensúlyozott az 1770. júniusi cesmei tengeri győzelem, amelyben a török flotta nagy része megsemmisült. Rulhière kézírata befejezetlen, csak addig követi az orosz flotta sorsát, amíg az elfoglalja Lemnosz szigetét, hogy ott töltsse az 1770–1771-es téli időszakot. Rulhière, 1807. vol. III. 460–465., vol. IV. 78.

19 1764. november 25-én. Sorel, 1889. 24.

20 Voltaire ekkor folytatta a legszenvedélyesebb sajtókampányát a Calas- és Sirven-ügyben, amelyben a humanitás legnagyobb értékének a vallásszabadságot és a toleranciát nevezte meg. Fabre, 1984. 319.

21 Uo. 320.

22 Zamojski, 1992. 154.; Rulhière, 1807. vol. II. 343.

rehozott konföderációhoz legfeljebb 400-500 nemes csatlakozott.²³ Repnyin csak azt követően ért el nagyobb eredményt, amikor sikerült maga mellé állítani Szaniszló Ágost legmegátalkodottabb ellenségét, Karol Radziwiłł herceget. „Panie Kochanku”²⁴ vezetésével 15 ezer orosz katona jelenlétében 1767. június 23-án konföderációt alakítottak Radomban, amelyhez több mint 70 ezer nemes csatlakozott. Ehhez azonban Repnyinnek nemcsak azt kellett megígérnie, hogy visszaállítják a régi lengyel alkotmányt, a *liberum veto*val együtt (vagyis eltörlik az 1764 óta bevezetett reformokat), de hallgatólagosan bele kellett egyeznie a király trónfosztásának propagálásába is. Ez volt az ára annak, hogy Radziwiłł herceg támogassa a vallásszabadság törvénybe iktatását. Repnyin rávette a király ellenzékét, hogy közösen kérjék II. Katalint a régi rend restaurálása érdekében az úgynevezett kardinális jogok (mindenekelőtt a *liberum veto*) garantálására a következő országgyűlésen.²⁵

Szaniszló Ágost, hogy végképp ne szoruljon ki a tárgyalásokból, csatlakozott a radomi konföderációhoz. A tárgyalások lerövidítése érdekében, a király kezdeményezésére úgy döntöttek, hogy országgyűlési bizottságot állítanak fel a törvényjavaslat kidolgozására. A szejm ezt az orosz katonaság jelenlétében meg is szavazta október elején. Kiderült azonban, hogy az uralkodó fő ellenségének, Karol Radziwiłłnek a megnyerése sem volt elegendő a nem katolikusok egyenjogúsítását kimondó törvény elfogadtatásához a szejmben. 1767 októberében ezért Repnyin katonái betörték a diéta ülésén a vallásszabadság bevezetése ellen leghangosabban tiltakozó szenátorok: Kajetan Sołtyk krakkói, Andrzej Zaluski kijevi püspök, továbbá Waclaw Rzewuski, a Korona kishetmanjának és Seweryn nevű fiának, a podóliai vajdának palotájába, és letartóztatták őket.²⁶

Másnap hajnalban már úton is voltak Kaluga irányába, ahol öt évig raboskodtak. Szaniszló Ágost nem tiltakozott a nyilvánvaló törvénytértés ellen. Megpróbált közbenjárni a foglyok szabadon bocsátása érdekében, de eredménytelenül: a cárnő végérvényesen megmakacsolta magát. Az amúgy is feszült nemzetközi helyzetben, amikor az összehangolt külföldi propaganda a lengyelországi vallásüldözések rémképével ijesztgette a politika iránt érdeklődő európai közvéleményt, Szaniszló Ágost nem vállalta az újabb konfliktust II. Katalinnal, aki addigra már rádőbbsent, hogy jelöltje sokkal inkább öntudatos király, mint könnyen formálható, engedelmes alattvaló. A kölcsönös csalódás beárnyékolta a király és a cárnő kapcsolatát, és Szaniszló Ágost feltehetőleg nem akarta kiprovokálni, hogy II. Katalin is a lemondását követelőkhöz csatlakozzon. Ezzel azonban újabb tápot adott az *alkalmatlanságát* és uralma *törvénytelenységét* hirdető propagandájának.

Az 1768 februárjában összeülő szejmben a megfélemlítés atmoszférája elégnék bizonyult nemcsak a nem katolikusok egyenjogúsításának elfogadásához, de az országgyűlési bizottság által kidolgozott törvényjavaslat egyéb pontjainak megszavazásához is. Bár a kardinális jogok a lengyel–litván államot politikai stagná-

23 A konföderáció szabályai szerint az alapító nyilatkozatot elfogadó nemeseknek alá kellett írniuk a dokumentumot. Zamoyski, 1992. 155.

24 Dumouriez szerint egy „buta állat volt, de a leggazdagabb lengyel főúr”. Dumouriez, 1822. vol. I. 168.

25 Zamoyski, 1992. 155.

26 Uo. 159.

lásra kényszerítették, Szaniszló Ágostnak mégis sikerült néhányat megmenteni az 1764 utáni reformok közül. Például a *liberum vetót* visszaállították, de csak a jelentékeny ügyekben, a kisebb súlyú kérdésekről többségi szavazás döntött. Állandó törvényszéket állítottak fel a más vallásúak vitás ügyeinek intézésére. A nemesség magánhadsergeit feloszlatták, pallosjogát eltörölték. A szejm működését egyszerűsítették és rögzítették. Elrendelték Varsó utcáinak kikövezését és kivilágítását. Határozatot hoztak az utak, hidak, erődök és arzenálok újjáépítésére, továbbá a krakkói, varsói és grodnói várak felújítására. Elfogadták Michał Ogiński javaslatát egy csatorna építésére, amely a Fekete-tenger felé irányuló folyókat köti össze.²⁷ Döntöttek egy orvosi egyetem felállításáról Varsóban és egy kórházról Vilniusban. Egymillió zlotyot szántak a diplomáciai képviselők megerősítésére.²⁸

A „felvilágosult Európa” tapsolt a „tolerancia” győzelméhez. „Uralkodónők bevonultatta hadseregét, hogy elvigye a békét, megakadályozza az embereket, hogy kárt tegyenek, erővel forduljanak egymással szembe, és megteremtse az egyetértést” – írta Voltaire-nek egyik levelezőpartnere.²⁹

A háttérben azonban már szerveződött a bari konföderáció, amely nem sokkal a szejm bezárását követően felkelést robbantott ki Podóliában, 1768. február 29-én.³⁰ Alapítóinak legfőbb célja³¹ a más vallásúak egyenjogúsítását kimondó törvény érvénytelenítésén, a katolicizmus uralkodó szerepének helyreállításán túl az orosz csapatok kiűzése, a király leváltása és egy új uralkodó megválasztása volt. Hamarosan kiderült azonban, hogy a felkeléshez csatlakozó mágánok számára a legfontosabb kérdés a bosszú, Szaniszló Ágost trónfosztása volt.³²

A konföderátusok a király uralmának törvénytelenységét hangsúlyozták, s azt, hogy a lengyel törvények értelmében az uralkodó az országgyűlési bíróság elé állítható és leváltható. Úgy vélték, hogy a trónfosztás könnyen elérhető, ha sikerül megfelelő ellenjelöltet állítaniuk. Hiába ajánlgatták azonban a lengyel koronát

27 Az 54 kilométer hosszú csatorna 1765–1783 között épült, hogy összekösse a Pripjaty folyót és mellék-vizeit a Dnyepperrel. Uo. 163.

28 Uo. 165.

29 Sorel, 1889. 24.

30 Az előkészületeket jól mutatja, hogy a konföderáció egyik vezetője, Adam Krasinski püspök már 1767 decemberében elutazott Párizsba, hogy segítséget kérjen. Első kérése az volt Versailles-ban, hogy távolítsák el a trónról Stanislaw Poniatowskit és adjanak új királyt a lengyeleknek, bárkit, akit Franciaország elfogad. Emellett 400 ezer livres támogatást is igényelt a felkelők számára. Michalski, 1970. 16.; Zamojski, 1992. 167.

31 A lázadók által kibocsátott nyilatkozatban ez áll: „Íme a humanitásra hivatkozás, amit Oroszország cárnője olyan fennköltén szokott emlegetni minden nyilatkozatában. Az a példa nélkül álló merénylet, amelyet elkövetett az országgyűlésünk alatt szenátoraink: Sojtyk gróf krakkói érsek, Zaluski gróf kijevei érsek, Rzewuski gróf, a Korona kishetmanja és fia, a podóliai vajda meg nem engedett letartóztatásával, majd Moszkvába hurcoltatásával, hogy a Szenátus üléstermében a cárnőt dicsőítő beszédeket mondjanak, azt bizonyítja a hazájukat szeretők számára, hogy ez az elnyomó kéz további, még erősebb láncokat készít elő számunkra a jövőben. (...) Mi pusztán csak a régi alkotmányunkat szeretnénk visszaállítani, ahogyan az az orosz csapatok betörése előtt működött. Ha valóban nem a cárnő az oka a zavargásnak, ahogyan állítja, miért tart nálunk a mi költségünkre évek óta egy nagyszámú hadsereget?” Durfort bécsi francia követ jelentése 1769. február 11-én. AECF Autriche, vol. 310. N. 176. F. 60.

32 Zamojski, 1992. 171.

Albert szász hercegnek, Mária Terézia vejének,³³ Heinrich porosz hercegnek, II. Frigyes testvérének, a franciáknak, egyikük sem kívánt olyan trónra ülni, amely már foglalt volt, és ezért vállalni az Oroszország elleni háborút. A konföderációnak a magyarországi Eperjesen székelő főparancsnoksága³⁴ ezért eleinte azt próbálta megértetni a külföldi országokkal, hogy ők nem a törvényes uralkodó ellen lázadnak, hiszen a jelenlegi király uralma *törvénytelen*, tehát a trón elvben már üres, ezért jogosan keresik annak betöltésére a legmegfelelőbb személyt. Érveik mindössze Versailles-ban találtak komolyabb visszhangra, mert összhangban voltak Choiseul francia külügyminiszter elképzelésével, aki egy Franciaország testét védelmező, másodrendű államokból kialakítandó szövetség létrehozásán fáradozott, s tervébe tökéletesen beleillett volna egy franciabarát Lengyelország.³⁵

A bari konföderátusok a szomszédos országok támogatásának megszerzésére törekedve, azok diplomatáinak kétértelmű kijelentéseit félreértve maguk kezdték területeket felajánlani az egyes uralkodóknak. Poroszország számára Kurlandia és Warmia megszerzését javasolták a katonai segítség fejében. II. Frigyes azonban ezt túl kevésnek tartotta, kezdettől fogva a Brandenburg és Poroszország közötti Gdański Pomerániára vágyott.³⁶ Hasonló ajánlatot tettek Ausztriának a Szaniszló Ágost hazai legitimitásának további gyengítésén fáradozó konföderátusok, akik börtörtek birtokaira és kifosztották azokat.

Az egyik ilyen át nem gondolt akciójuk – közvetve – elindította a Lengyelország első megcsonkítására vonatkozó gondolkodást. A Zsigmond által elzálogosított szepesi városokról volt szó, amelyek a király testvérének, Kazimierz Poniatowskinak a kezelésében álltak. A konföderáció katonai vezetője, Joachim Pac már 1768 decemberében azt javasolta Bécsben, hogy Ausztria vegye vissza és szállja meg saját katonaságával ezeket a területeket, amelyek jelentős jövedelmet biztosítanak a király családjának. Tekintse ezt Ausztria Albert szász herceg lengyel trónra ültetése „árának”.³⁷ Az ajánlatot a párizsi osztrák követ előtt is megismételte Andrzej Mokronowski 1769-ben, de akkor már jelentős pénzügyi támogatást kért a felkelők számára a Szepesség átadásáért.³⁸ Amikor Ausztria a kérésen felbuzdulva 1769-ben

33 II. József 1770. június elején Eperjesen (ma: Prešov, Szlovákia) találkozott a konföderáció Főtanácsának képviselőivel. Ironikus hangú feljegyzésében megemlítette, hogy a kíséretében lévő Albert hercegnek nagyobb figyelmet szenteltek a lengyelek, mint neki, mivel szüntelenül próbálták rábeszélni, hogy fogadja el a lengyel koronát. Kulcsár, 2004.

34 A lengyel szokásjog szerint konföderációt vajdaságonként kellett megalakítani, amelyeknek saját vezetője, szabályai voltak, és céljaikat is önállóan fogalmazták meg. Ez akadályozta az eredményes fellépést, ezért 1769-ben az egymással szövetségre lépett konföderációk létrehozták a Generális Konföderációt, azaz a felkelők közös parancsnokságát, amelynek székhelye kezdetben az Osztrák-Sziléziához tartozó Białában (ma: Bielsko-Biała) volt. 1769-ben költöztek át Eperjesre, mivel itt a Kárpátok hegyláncai miatt az orosz hadsereg kevésbé tudta akadályozni a csapataikkal fenntartott kapcsolatot. Michalski, 1970. 8.; Charles-François Dumouriez, Choiseul francia emisszáriusa itt kereste fel a konföderáció főparancsnokságát 1770 augusztusában. Dumouriez, 1822. vol. I. 165.

35 Sorel, 1889. 25.

36 Uo. 52.

37 Michalski, 1970. 13.

38 Uo. 1970. 13.

bevonult a szepesi városokba és kitűzte a sást a megszállt területen,³⁹ Oroszország és Poroszország ebből azt a következtetést vonta le, hogy a bécsi udvar így kívánta jelezni, mely területekre tart igényt. Nagy Frigyes a hír hallatán, a pestisjárványra hivatkozva, azonnal úgynevezett egészségügyi kordont húzatott a Gdański Pomeránia határai mentén mindazon területek elkülönítésére, amelyekre igényt tartott. Amikor Ausztria – válaszul az orosz hadsereg balkáni előrenyomulására – 1770-ben még nagyobb területeket jelölt ki Dél-Lengyelországban, amelyekre – szerinte – a magyar koronának történelmi jogai voltak,⁴⁰ Poroszország is kiterjesztette saját kordonját Nagy-Lengyelorszáig.

Galícia megszállása tehát beindította azt a mechanizmust, amelynek során a hétéves háború, illetve az orosz–török háború által felborított hatalmi egyensúly helyreállítását – Poroszország kitaró háttér munkájának eredményeképpen – a három nagyhatalom Lengyelország rovására képzelte el. Jerzy Michalski így joggal írta, hogy a konföderátusoknak a Szaniszló Ágost elleni elvakult gyűlölete, az uralma legitimitásának csökkentésére irányuló törekvései – közvetve, de – megadták a jelet a Rzeczpospolita első megcsonkítására.⁴¹

A felkelők külpolitikai tájékozatlansága magyarázza, hogy a lengyel király uralmának törvénytelenységét hangsúlyozó érvelés sikertelenségéből nem a megfelelő konzekvenciákat vonták le.⁴² 1770-ben elhatározták, hogy tiszta helyzetet teremtenek, s kihirdették Szaniszló Ágost trónfosztását. Úgy vélték, hogy ettől kezdve joggal ajánlghatják a koronát a bécsi, a drezdai és a berlini udvarban, mivel a trón üres. Számításaikban azonban keserűen csalódnuk kellett. A lépés általános megdöbbenést keltett, s ettől kezdve még a francia udvar is kénytelen volt nyilvánosan elhatárolódni a konföderációtól. A szóbeszéd utólag Charles-François Dumouriez javaslatát sejtette a döntés mögött, de ezt ő mindig is tagadta. Állítása szerint egy Bohucz nevű konföderátus vetette fel a trónfosztás ötletét Eperjesen.⁴³

XV. Lajos azonban – ha ettől kezdve nyíltan nem is állt ki a lengyel felkelők mellett – a háttérből továbbra is próbálta segíteni őket, és erre utasította a bécsi francia követet is, akinek meghagyta, hogy próbálja meg kideríteni, kitől származott

39 Dinnyés, 2018.

40 Ausztria két starostaságot foglalt el, amelyekről és a szepesi városokról 1771 szeptemberében Mária Terézia kész volt lemondani, így jelezve, hogy nem kíván részt venni a Rzeczpospolita Poroszország és Oroszország által javasolt felosztásában. Sorel, 1889. 151.

41 Michalski, 1970. 12–15.

42 Valójában a konföderáció követeit, akik Lengyelország szövetségeseitől kértek segítséget, hivatalosan sehol nem fogadták, csak magánszemélyként beszélhettek az egyes uralkodók képviselőivel. Az udvarokat a szövetségi kötelék – ahogy mondták – a király által képviselt lengyel–litván államhoz fűzte, nem a lázadókhöz. Ezzel kapcsolatban a legkellemetlenebb meglepetés Törökország részéről érte a konföderáció vezetőit. A Moldvában tartózkodó Joachim Potockit, a konföderáció elnökét Mehmet Emin nagyvezír egyáltalán nem fogadta, s az odamenekült konföderátusoknak megüzente 1768 végén, hogy számára Lengyelország is ugyanolyan ellenfél, mint Oroszország, ezért annak területére is be fog nyomulni. A nagyvezír még hivatalos hadüzenetet is küldött Lengyelországnak. Ezt ugyan a szultán a francia nagykövet rábeszélésére visszavonatta vele, de Mehmet Emin továbbra is ellenségeinek tekintette a lengyeleket. Ez a helyzet csak 1770-ben, az új nagyvezír idejében változott meg, amikor a törökök a franciák kérésére már elfogadták a Moldvában tartózkodó konföderátusok segítségét. Rulhière, 1807. vol. III. 224–228.

43 Dumouriez, 1822. vol. I. 168.

a detronizáció ötlete, s volt-e ahhoz valami köze Dumouriez-nak. A Francia Külügyi Levéltár diplomáciai levelezéséből kiderül, hogy Versailles továbbra sem tett le arról, hogy megszerezze Ausztria fegyveres segítségét a felkelőknek. Ez volt az egyik legfontosabb témája a XVI. Lajos és Mária Antoinette házasságkötése után a francia–osztrák szerződés megújításáról folyó tárgyalásoknak is. A bécsi francia követ egyik fő feladata az lett, hogy kiderítse, miért vonakodik olyan mértékig Ausztria a bari konföderátusok támogatásától.⁴⁴

Durand jelentéseiből kitűnik, hogy a lengyelek ügyében többször tárgyalt Kaunitz kancellárral, gyakran annak austerlitz-i birtokán. Egy alkalommal az Államtanács elnöke a szokásosnál kissé bőbeszédűbb volt, és részletesen kifejtette előtte, milyen veszedelmes precedenst teremthetne a Habsburg Monarchiában, ha az udvar felkarolna egy, a törvényes, megkoronázott uralkodó elleni akciót.⁴⁵ Bécsben nem véletlenül figyelték árgus szemekkel a nem katolikusok sorsát Lengyelországban, tudták, hogy egyenjogúsításuk újabb lökést ad a magyar protestánsok tiltakozó akcióinak a Carolina resolutio ellen, és hasonló akciók várhatók a cseh protestánsok részéről is. Az 1765 után abszolutisztikusan uralkodó Mária Terézia attól is tarthatott, hogy a Bártfafürdőn a magyar főurakkal időző, Eperjesen közös szabadkőműves páholyt alapító lengyel nemesek⁴⁶ hasonló akciókra bátoríthatják a magyar rendeket is. Éppen ezért a bécsi udvar Versailles minden erőfeszítése ellenére is legfeljebb arra volt hajlandó, hogy menedéket adott a konföderátusoknak Magyarországon, s megengedte, hogy vezetőségük Eperjesen tevékenykedjen.

Szaniszló Ágost elrablása

A helyzet 1771 novemberében változott meg, amikor a bari konföderáció tagjai végleg le akartak számolni Szaniszló Ágosttal. Felismerve, hogy Európa szemében nem a lengyel törvények, hanem a felkent uralkodó személye számít legitimnek, úgy gondolták, hogy csak a király lemondása vagy halála árán sikerülhet új uralkodót megkoronázniuk, ezért merényletet kíséreltek meg ellene. Az ötlet nem a Főtanácstól származott, sőt annak tudomása sem volt az összeesküvésről. A konföderáció egyik fanatikus tagja, egy bizonyos Strawinski azt kérte Kazimierz Pułaskitól,⁴⁷

44 Utasítások az új nagykövet számára, XV. Lajos jóváhagyásával, Versailles, 1770. május 30.: „Franciaország és Ausztria érdekei ebben a vonatkozásban lényegében ugyanazok. Fenntartani Lengyelország függetlenségét és megfékezni Oroszország ambícióit hatalmának kiterjesztésére, ez az a két pont, aminek a hasznosságában és szükségességében a két udvar hosszú ideje egyetért. De Bécs, esetleg néhány titkos megállapodás vagy hátsó szándék, netán valamilyen jól leplezett bizalmatlanság miatt passzivitásba burkolódik, aminek a következményei napról napra gyászosabbak, és aminek állandó okait, amelyek méltók figyelmünkre, Ófelsége teljhatalmú miniszterének feltétlenül ki kellene derítenie.” AECF Autriche, vol. 313. F. 71.

45 Durand Choiseulnek, 1770. július 11. AECF Autriche, vol. 313. N. 20. F. 113.

46 H. Balázs, 1967. 19–21.

47 Kazimierz Pułaski (1745–1779) lengyel–amerikai szabadságharcos. Csatlakozott a bari konföderációhoz, részt vett annak harcaiban. Nevét ebben az időszakban mindenütt Puławskinak írták. Valószínűleg az emigrációban kopott ki nevéből a „w” hang, és így lett Pułaski néven az amerikai függetlenségi háború hőse, aki a savannah-i ütközetben vesztette életét.

az egyik alakulat parancsnokától, hogy utasítsa őt a király elrablására. Megesküdött, hogy nem célja Szaniszló Ágost megölése, csupán Czeszochowába akarja elhurcolni az uralkodót, ahol a lázadóknak sikerült egy megerősített állomást kialakítaniuk. Rulhière feljegyzéseiben nem említi, hogy mi volt Strawinski végleges célja: talán a lengyelek számára szent helyen akarta rábíni a királyt a lemondásra? Pułaski nem támogatta az ötletet, de azután mégis csatlakozott az összeesküvőkhöz. Rövid feljegyzésben értesítette őket, hogy a király elrablását november 3-ára tervezik. Csapataival Varsó környékén több helyen is támadást intézett az orosz alakulatok ellen, hogy kicsalogassa azokat a lengyel fővárosból. Ez sikerült is neki, mindössze 200 fős katonaság maradt Varsóban.

Strawinski három részre osztotta az összeesküvőket, akik a varsói Czartoryski-palotánál elrejtőzve váraakoztak, tudván, hogy a király látogatóba ment nagybátyjához, a főkancellárhoz. Este fél tíz tájban hagyta el az uralkodó a házat. Egy rokona és a főadjudánsa kíséretében szállt be a hintóba, amelynek ajtajánál két apród álldogált. A kocsni előtt néhány lovas haladt, hátul két gyalogos inas, valamint két hajdú őrizte a királyt. Az összeesküvők első csoportja orosz uniformisban, szabályos őrzőjáratnak álcázva feltartóztatta a menetet, amely meg is állt. A második csapat tagjai ekkor rátámadtak a hintóra, az ő feladatuk volt a király elfogása. Itt már kisebb ütközet alakult ki, amelynek során a két hajdút azonnal megölték. Amikor azonban az összeesküvőknek sikerült kinyitni a hintó ajtaját, meglepetve tapasztalták, hogy a király már eltűnt. Szaniszló Ágost ugyanis a csetepaté hallatán azonnal kiugrott a hintóból és elszaladt. Az egyik összeesküvőnek azonban sikerült egy puszkagolyóval a fülénél megsebesíteni, majd fogságba ejteni. Az uralkodót lóra ültették, és a harmadik csoport tagjai elhurcolták Czeszochowa felé. Strawinski emberei ezután három különböző irányba villámgyorsan elváltak. A helyszínen hatalmas káosz támadt. Senki sem tudta, hogy merre induljon a király keresésére. August Czartoryski palotájának kapuit lezárták, és bent tovább folyt a Caspar von Saldern orosz követ tiszteletére adott vacsora, mintha mi sem történt volna. A család azonban nagyon félt, mivel vért találtak a hintóban, és előkerült Szaniszló Ágost bugyellárisa is.

Eközben a király elrablóit követték az első csoportot a czeszochowai országút irányába. Elértek egy mély árokhoz, amelyen át kellett kelniük. A király, aki meglehetősen rossz állapotban volt, itt leesett a lóról és lábát törte. Nagy szerencséjére a Strawinski által szervezett akciót rosszul készítették elő, és mire Szaniszló Ágostot sikerült ismét nyeregbe ültetni, a csapat alaposan lemaradt a többiektől. A merénylők eltévedtek az éjszakában, belekeveredtek egy mocsárba, és a sötétségben az utat keresve, a hétfős csapat fokozatosan lemorzsolódott.

A király végül egyedül maradt egy Kuzma Kosiński nevű, szolgálatból elbocsátott kozákkal, aki állítólag megesküdött Pułaskinak, hogy Szaniszló Ágostot élve vagy halva, de személyesen viszi el hozzá.⁴⁸ A sötétben botorkálva a király ismét leesett a lóról és elájult. A kozák kezdte sejteni, hogy nem könnyű feladatra vállal-

48 A történetet eddig Rulhière feljegyzései alapján mutattuk be, aki ebben az időben Berlinben tartózkodott, és jól ismerte a konföderátusok egy részét. Rulhière, 1807. vol. IV. 239–244. A későbbi vizsgálatok és peres iratok alapján leírása nagyjából hitelesnek tekinthető: mások is hasonlóan írják le az eseményeket.

kozott. A feleszmélő királynak ekkor sikerült meggyőznie, hogy segítenie kell rajta. Elküldte, hogy keressen valamilyen éjszakai szállást, s a kozák talált is egy malmot, ahová kézben cipelte el az uralkodót. A molnár családjának azt mondta, hogy rablók támadták meg őket, akik erre menedéket adtak a nemesúrnak és kíséretjének. Szaniszló Ágost ezután egy segélykérő levéllel elküldte a molnár fiát a varsói Czartoryski-palotába. A fiú hajnali négykor adta át az üzenetet, amikor már holtnak hitték az uralkodót. A felmentő sereg nagy örömmel sietett hozzá. A korai időpont ellenére fél Varsó az utcákon tolongott, hogy üdvözlje a visszatérő királyt.⁴⁹

A merénylet híre bejárta Európát, a történet számtalan nyelven megjelent nyomtatásban is. Szaniszló Ágost tudta, hogy az eset megszerzi számára az összes királyi udvar rokonszenvét, nem habozott hát kihasználni az eseményekben rejlő propaganda lehetőségét. Levelek tucatjait diktálta, hogy személyesen tájékoztassa az európai uralkodókat megmeneküléséről. Végig királygyilkossági kísérletről beszélt, holott az összeesküvőknek – ahogyan ezt Kosiński is megerősítette – nem állt szándékukban a királyt megölni. Sikerült is hozzájárulnia ahhoz, hogy a merénylet-kísérlet teljesen lejárassa a konföderációt Európában. A történetek után Ausztria sem adhatott többé menedéket a Generalnoścnak, amelyet felszólítottak, hogy költözzön át Zsolnára, majd onnan is kiutasították a konföderáció vezetőit,⁵⁰ akik az első felosztásra vonatkozó szerződés aláírása után Svájcba költöztek át. A merénylet-kísérlet tehát messzemenőig hozzájárult ahhoz, hogy az első területi elcsatolásokat tervező nagyhatalmak könnyebben el tudják fogadtatni Lengyelország megcsonkítását a nemzetközi közvéleménnyel, hivatkozva az ott uralkodó általános anarchiára.

A király elrablása, illetve a hír európai fogadtatása jól illusztrálja a bari konföderáció alapvető problémáját. A felkelés vezetőinek szembesülniük kellett a ténnyel, hogy a külvilág másként gondolkodik az államról és a királyságról, a király személyéről, mint a lengyel nemesség. Európa abszolút uralkodóit nem érdekelte, hogy Lengyelországban mit jelent a törvényesség, számukra az uralkodói hatalom legitimitása *részben a születési jogból, részben a felkenésből és a koronázási ceremóniából* fakadt. Igaz, hogy elszórtan már fel-felbukkantak más vélemények is, amelyek szerint az uralkodót meg lehet fosztani a hatalomtól, de ezt még a felvilágosodott filozófusok többsége is csak ritkán tartotta megengedhetőnek. Szaniszló Ágost az európai királyi udvarok szemében megválasztott és megkoronázott, tehát törvényes uralkodó volt. Az uralma megdöntésére irányuló kísérleteket ezért nyíltan nem támogathatták, az ugyanis veszedelmes precedenst teremtett volna, ahogyan ezt Kaunitz kancellár kifejtette a bécsi francia követ előtt. *A törvényesség és a legitimitás* általános nemzetközi és lengyel értelmezése került tehát szembe a bari konföderáció híveinek és az európai királyi udvaroknak az érvelésében. A geopolitikai erőviszonyok az utóbbinak kedveztek, ami sajnálatos módon Lengyelország első megcsonkítását vonta maga után.

49 Zamojski, 1992. 187–190.

50 Pálffy Lipót főhadparancsnok a Helytartótanácshoz Mária Terézia utasítása alapján. Pozsony, 1772. június 20. MNL OL Helytartótanács, 2862.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

AECP = Archives des Affaires Étrangères, Correspondance politique (Párizs)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

2. Kiadott források és szakirodalom

H. Balázs

1967 H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Bp., 1967.

Beauvois

1995 Beauvois, Daniel: *Histoire de la Pologne*. Paris, 1995.

Bély

1992 Bély, Lucien: *Les relations internationales en Europe, XVII^e–XVIII^e siècles*. Paris, 1992.

Benkovská

1976 Benkovská, Melánie: Barski konfederáti a Prešov. In: *Nové obzory*, 18. (1976) 99–115.

Dinnyés

2018 Dinnyés Patrik: Egy zálog „kiváltása”. A szepességi városok visszaszerzése (1769–1772). In: *„Politika, életrajz, divat, oktatás...” Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig*. Szerk.: Kis Csaba – Kovács-Veres Tamás Gergely – Rózsa Sándor. Eger, 2018. 95–109. (Konferenciák, műhelybeszélgetések, 15.)

Dukwicz

2011 Dukwicz, Dorota: The Internal Situation in the Polish–Lithuanian Commonwealth (1769–1771) and the Origins of the First Partition (In the Light of Russian Sources). In: *Acta Poloniae Historica*, 103. (2011) 67–84.

Dumouriez

1822 *La vie et les mémoires du général Dumouriez. Avec des notes et des éclaircissemens historiques par MM. Berville et Barrière*. Vol. I–II. Paris, 1822. (Collection des Mémoires relatifs à la Révolution française.)

Fabre

1984 Fabre, Jean: *Stanislas August Poniatowski et l’Europe des Lumières. Étude du cosmopolitisme*. Strasbourg, 1984. 2. kiad.

Gebei

2000 Gebei Sándor: A Halics-Lodoméria Királyság mint a Habsburgok 18. századi új szerzeménye. In: *Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára*. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2000. 215–238.

2004 Gebei Sándor: Nagy Péter orosz cár követe II. Rákóczi Ferencnél Egerben (1708). In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis, nova series, tom. 28. Sectio Historiae*, (2004) [Párhuzamos történelmi évfordulók.] 51–61.

2021 Gebei Sándor: Nagy Péter orosz cár követe II. Rákóczi Ferencnél Egerben (1708). In: *A Múltnak Kútja*, 2021. https://amultnakutja.blog.hu/2021/09/26/nagy_peter_orosz_car_kovete_ii_rakoczi_ferencnel_egerben (letöltés: 2022. június 8.).

Historia Polski

1958 *Historia Polski*. Tom II. 1764–1864. Cz. I. 1764–1795. Red.: Kieniewicz, Stefan – Kula, Witold. Warszawa, 1958.

Hüppe

1894 Hüppe, Siegfried: *A lengyel alkotmány története*. Ford. Szathmáry György. Bp., 1894.

Jasienica

1986 Jasienica, Paweł: *Rzeczpospolita Obojga Narodów*. Warszawa, 1986.

Konopczyński

1991 Konopczyński, Władysław: *Konfederacja barska*. I–II. Warszawa, 1991.

Kulcsár

2004 Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Bp., 2004.

Michalski

1970 Michalski, Jerzy: *Schytek konfederacji barskiej*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.

2009 Michalski, Jerzy: *Stanisław August Poniatowski*. Warszawa, 2009.

Ring

2001 Ring Éva: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Bp., 2001.

2007 Ring Éva: Új irányzatok a lengyel történetírásban a rendszerváltás után. In: *A történetírás új tendenciái a rendszerváltás után Kelet-Európában*. Szerk.: Csaplár-Degovics Krisztián – Krausz Tamás. Bp., 2007. 20–32.

2013 Ring, Éva: La Confédération de Bar à la Lumière de la correspondance des diplomates français envoyés à Vienne. In: *La correspondance et la construction des identités en Europe Centrale (1648–1848)*. Éd.: Cadilhon, François – Figeac, Michel – Le Mao, Caroline. Paris, 2013. 225–236.

Rostworowski

1966 Rostworowski, Emanuel: *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa, 1966.

1971 Rostworowski, Emanuel: Polska w układzie sił politycznych Europy. In: *Polska w epoce Oświecenia. Państwo, społeczeństwo, kultura*. Ed.: Leśnodorski Bogusław. Warszawa, 1971. 11–59.

Rulhière

1807 Rulhière, Claude Carloman: *Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République. Suivie des anecdotes de la révolution Russie en 1762, par le même auteur*. Vol. I–IV. Desenne, 1807.

Sorel

1889 Sorel, Albert: *La question d'Orient au XVIII^e siècle. Le partage de la Pologne et le Traité de Kainardji*. 2. ed. Paris, 1889.

Zahorski

1990 Zahorski, Andrzej: *Spór o Stanisława Augusta*. Warszawa, 1990.

Zamoyski

1992 Zamoyski, Adam: *The Last King of Poland*. London, 1992.

ÉVA RING

THE KIDNAPPING OF KING STANISLAUS II AUGUSTUS OF POLAND

THE PROBLEM OF THE RULER'S LEGITIMACY IN LATE-EIGHTEENTH-CENTURY POLISH POLITICS

Few personalities in Polish history have attracted such general and enduring dislike as Stanisław Poniatowski. This dislike has mostly focussed on the king's personality, the means of his gripping power, and on his real or imagined political faults. The present paper concentrates on two events: the election of Stanislaus Augustus and the Bar Confederation, which ushered in the kidnapping of the king. It is in the context of these events that the early conceptions of legitimacy and idoneity are explored. Over the eighteenth century, not only the Polish society but also the foreign public had come to accept the fact that the kings of Poland got their throne through Russian support, as in was reflecting the existing state of geopolitical relations. The kidnapping of the king, and the reception of its news in Europe, are a perfect illustration of the basic problem of the Bar Confederation, namely that the outside world held a different conception of state and kingship, and the person of the ruler, than did the Polish nobility. The absolute rulers of Europe made small account of what legitimacy meant in Poland; for them, the legitimacy of royal power sprang partly from the right of birth, partly from the consecration and the coronation ceremony.

Magyarok a spanyol inkvizíció előtt a 16–18. században

Egy kutatási projekt és adatbázis-építés első lépései

Lucile és Bartolomé Bennassar évtizedekkel korábban napvilágot látott munkájának köszönhetően először a külföldi szakirodalomban vált ismertté, hogy a 16. századtól kezdődően többtucatnyi magyarországi származású személy került a spanyol inkvizíció elé. A néhány oldalas összefoglaló ismertetésben többen név szerint szerepelnek, származási helyükkel és fogságba esésük körülményeivel együtt.¹ Az eredmények több hazai kutató érdeklődését is felkeltették,² de alap kutatásokra és az eredeti források kézbe vételére ez idáig, 2022-ig nem került sor.³ Tanulmányunkban kísérletet teszünk a fáziskésés okainak feltárására, írásunk célja azonban elsősorban egy új kutatási irány, valamint a megkezdett alap kutatás módszertanának és forrásbázisának bemutatása.

A spanyol inkvizíció: távol vagy közel?

Vajon mi az oka annak, hogy az önmagában szenzációszámba menő felfedezés nem eredményezett kutatási projekteket Magyarországon vagy egyéni kutatóutakat? Holott meggyőződésünk szerint a Bennassar-féle adatok jelentősége ahhoz fogható, mintha egy francia, spanyol vagy amerikai kutató valamely monográfiája egyik alfejezetében mellesleg megjegyezné, hogy az Azték Birodalom meghódítása során Hernán Cortés konkvisztádor seregében 30 magyar katona is részt vett, akiknek legalább a keresztnévét ismeri.

A spanyol inkvizíció és általában a katolikus egyház bíróságainak, továbbá az államhatalomnak a katolikus egyházzal összefonódott története a kora újkori történelem egyik igen gyakran tárgyalt, egyben sok vitát kiváltó területe. Jóllehet a mai történettudomány – már az egyetemi tankönyvekben is – reális képet fest

* Monostori Tibor a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport tagja (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., Monostori.Tibor@abtk.hu); Smid Bernadett az ELTE BTK Néprajzi Intézet Folklore Tanszékének egyetemi adjunktusa (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., smid@btk.elte.hu).

1 Bennassar–Bennassar, 2006. 198–213.

2 Lásd később jelen fejezetben.

3 Erről először egy ismeretterjesztő cikkben tettünk említést: Monostori–Smid, 2022.

a spanyol inkvizíció intézményéről és gyakorlatairól,⁴ az inkvizíció a spanyol Habsburg-világbirodalom egyik szimbólumává vált. A spanyol inkvizícióról kialakult rendkívül negatív kép a 16. század közepétől (!) napjainkig erős toposzként, kulturális viszonyítási pontként, elrettentő példaként jelen van. Túlzás nélkül állíthatjuk: *él és virul* a magyar történetírásban⁵ és sajtóban egyaránt.⁶ Mindez elválaszthatatlan a 16. századtól, elsősorban a protestáns államok vezetésével mesterségesen kialakított spanyolelleses, úgynevezett „fekete legenda” népszerűségétől, illetve attól a tényről, hogy a spanyol gazdaság, haderő, nyelv és kultúra befolyása a világban már a 17. század végére a 16. századnak a töredékére csökkent, és korábbi jelentőségét a mai napig sem tudta megközelíteni.⁷

Egyetértünk a következő összefoglalással: „Az inkvizíció mély nyomot hagyott a nyugati ember lelkében. Gyakran hozzuk szóba a legkülönbözőbb helyzetekben, de leginkább csak sztereotípiák jutnak eszünkbe az intézményről, annak is elsősorban a spanyol, vagyis az újkori változatáról: vörös köpenyes főpapok, autodafék, eretnekégetés, rafináltan embertelen kínzások.”⁸ A sztereotípiák sorából említhetjük még a kémhálózatot, ismert tudósok inkvizíciós pereit, a boszorkányégetéseket, a valósi fanatizmust, ami a mai napig számos kortárs művészeti ágban visszaköszön.

A spanyol inkvizíció szinte végtelenül távolinak tűnik. Az inkvizíció elé került magyarok említése eddig nagyon kevés esetben keltette fel a magyarországi kutatók érdeklődését, és akkor is csak áttételesen, elsősorban a magyarországi hódoltságot és az arab országok történetét kutatók körében talált visszhangra. Nem véletlenül e területek szakemberei figyeltek fel rá, mivel Lucile és Bartolomé Benassar elsősorban a keresztényből muszlimmá lett, majd az ilyen státusukban az inkvizíció elé került személyeket (az úgynevezett renegátokat) vizsgálta. A szóban forgó munkát Fodor Pál ugyan több írásában említette, de tudomásunk szerint csak egyszer vizsgálta mélyrehatóbban az eredményeit: amikor az oszmán rabszolga-

4 Egy rövid összefoglalás: Molnár, 2009. 222–238. A fejezet – címéből nem következően – a spanyol inkvizíciót is tárgyalja: uo. 224–226. Az egyetemi tankönyvhöz tartozó forrásgyűjtemény két forrást közöl a spanyol inkvizícióval kapcsolatban, egy beszámolót egy sevillai autodaféről és egy, a spanyol királynak benyújtott, kritikát tartalmazó hatósági emlékiratot a vértisztaság-rendeletek problémáiról. Poór, 2000. 212–213. és 221–222. Lásd még tanulmányunkban *A spanyol inkvizíció története* című fejezetet. A magyar olvasóközönség legátfogóbb módon Gustav Henningsen *A boszorkányok ügyvédje* című könyvéből tájékozódhatott a spanyol inkvizíció felépítéséről és működési módjáról (a fordítás csak az angol kiadás rövidített változata): Henningsen, 1988.

5 Forgách Ferenc váradai püspök (1535–1577) *Commentarii* című műve VIII. fejezetében még kora propagandájánál is jóval kegyetlenebbnek festi le a spanyol inkvizíció egyes módszereit. Petneházi, 2015. „Az inkvizíció módszereiből és hatékonyságából egyértelműen következtethetünk arra, hogy Spanyolországban a XV. század végétől népirtás folyt.” Hevesi, 1994. 12. Lásd még az inkvizíciót negatívan értékelő 20. századi irodalomból: Havas, 1927; Grigulevics, 1972; Tímár, 1993.

6 A magyar gazdasági szakajtó legtekintélyesebb lapjában, a *Portfolio.hu*-n 2021-ben jelent meg egy ismertetés egy külföldi kutatásról, mely szerint azokon a területeken, ahol a spanyol inkvizíció intézménye működött, alacsonyabb volt a gazdasági teljesítmény, és ennek hosszú távú hatása is kimutatható. A cikk szerzője általános véleményt is megfogalmazott a spanyol inkvizícióról: „Ez a brutális örület mai szemmel teljesen felfoghatatlan (...), ámokfutás (...), szégyenteljes történelmi rémálom (...).” András, 2021.

7 García Cárcel, 1992.

8 Ladányi-Turóczy, 2011. 35.

elitet és a muszlim hitre történő áttérés egyes kiváltó okait elemezte.⁹ Palotás Zsolt arra hívta fel a figyelmet, hogy a kora újkori Mediterráneumban a keresztény rabszolgák és renegátok száma sok százezres nagyságrendű lehetett.¹⁰

A muszlim hitre való áttérés és a keresztény rabszolgák kérdése régóta foglalkoztatja a magyar történetírást. Tudunk magyar származású, gyermekkorában elfogott renegátról, aki 1580-ban Algír kormányzója lett (Dzsefár pasa) és – bátyjával együtt – fényes karriert futott be az Oszmán Birodalomban.¹¹ A „törökké” váló magyar nők választásaival Erdélyi Gabriella,¹² a magyar–török határ menti rabszolgáltatás és -kereskedelem gyakorlatával Fodor Pál mellett többek között Pálffy Géza foglalkozott átfogó módon.¹³

Amikor a spanyol inkvizíció képezte a kutatás tárgyát, elsősorban néprajzi és eszmetörténeti vonatkozások kerültek szóba, és fel sem merült magyarországi személyek érintettsége.¹⁴ Csak egy levéltári alapkutatáson alapuló tanulmány születt Magyarországon az ibériai inkvizícióról, de nem a spanyolról, hanem a portugálról: Rákóczi István egy Magyarországról elszármazott személy esetét vizsgálta.¹⁵

A hallgatás okai

A fentiek tükrében még erőteljesebben merül fel a kérdés: mi az oka az eddigi csekély kutatói érdeklődésnek, noha markáns vélemények élnek és rögzültek a magyar közvéleményben a spanyol inkvizícióról. Az okok a historiográfiában és a kutatástörténetben keresendők.

Ha egy magyar történész 16–17. századi *globális* témát kutat Európa távoli részein, gyakran kerül egyszerre kényelmes és nehéz helyzetbe. Kényelmesbe, mert más nemzetiségű és jellemzően nagyobb nyugati országok kutatóintézeteiben, egyetemeken dolgozó kollégái már alapos forrásfeltárást végeztek, miközben a levéltári alapkutatások során a módszertani alapvetéseket is elvégezték. Tették ezt éppen az adott téma nemzetközi jelentősége miatt. Mindez jelentősen megkönnyíti a magyar vonatkozású adatok megtalálását, így a hazai kutatónak sokszor alig van más dolga, mint a szakirodalmi jelzetek alapján elolvasni a forrásokat, és a bevált, a szakma neves képviselői által használt metodológiai keretbe ágyazni az eredményeket.

Ugyanakkor nehéz helyzetbe is kerül a magyar kutató, mert a magyar történetírás hagyományosan túlértékeli a közép-európai történelem összeurópai jelentőségét és a Német-római Birodalom hatalmi súlyát a kontinensen. Különösen igaz ez a Magyar Királyságban is uralkodó Habsburg-ág történetére. Mindennek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a közép-európai ág képviselői által viselt

9 Fodor, 1995.

10 Palotás, 2013. 8.

11 J. Nagy, 1998.

12 Erdélyi, 2015.

13 Pálffy, 1997. A korábbi irodalomból lásd például: Takáts, 1915; Varga, 1991; legújabban: Tóth, 2002.

14 Smid, 2019.

15 Rákóczi, 2014.

császári cím és az Oszmán Birodalommal vívott több évszázados szárazföldi küzdelem szinte teljesen elvonta a figyelmet a magyar históriát meghatározóan érintő kora újkori mediterráneumi vagy éppen atlanti-óceáni folyamatokról, amelyek így érdektelenné is váltak a történelmünk nemzetközi beágyazottságát kutatók számára. A kialakult helyzethez jelentősen hozzájárult, hogy a zivataros és tragikus 20. század, valamint a földrajzi távolságok megnehezítették az európai levéltárakban való kutatást. Az elmaradt forrásfeltárás, az ellenpéldák hiánya – amolyan ördögi körként – megerősítette azokat az álláspontokat, amelyek szerint a forráshiány nem véletlen, és nem is várhatóak releváns források a magyar történelem vonatkozásában.

A fenti megállapításokat különösen igaznak tartjuk a spanyolországi inkvizíció elé került, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség vagy a hódoltság területén született és ott fogságba esett személyek esetében. Az utóbbi évtizedekben azonban jelentős változások tapasztalhatók a magyar história európai és világtörténeti beágyazottságának megítélésében. Az újabb kutatások alapján világossá vált, hogy a kora újkori nagy gyarmatosító államok belső gazdasági, politikai, hadügyi és kulturális folyamatai, valamint azok Kárpát-medencei megfelelői között igen szoros összefüggések, ok-okozati kapcsolatok vannak.¹⁶ Számos távoli, egzotikusnak és irrelevánsnak gondolt történeti trend, intézmény, személy, esemény esetében kimutatható, hogy gyakran közvetlenül hatott egyes magyar történelmi eseményekre, folyamatokra és az állam fejlődésére. A két Habsburg-ág, a spanyol és az osztrák közötti politikai szövetség pedig rendkívül intenzív kapcsolatrendszeret tett szükségessé az uralkodói udvarok és a kormányzatok között.

Több, nemrégén feltárt példát említünk. A korabeli világkereskedelem egyik központja, Sevilla és a Szerződések Háza (*Casa de Contratación*) legalább két szálon hozható kapcsolatba a magyar történelemmel: sevillai öntödékben óriási mennyiségben vertek besztercebányai rézből bronzlövegeket, illetve legalább egy alkalommal a Szerződések Háza hivatalnokain keresztül intézték az újvilági ezüstszállítmányból utalt, a közép-európai ágnak juttatott *Reichstürkenhilfét* (töröksegélyt). A 16–17. század legnagyobb állandó hadserege, a Flandriai Sereg évtizedeken keresztül fizetett egy horvát–magyar huszárezredet. A magyar katolikus arisztokrácia könyvtárait elárasztották a spanyol Habsburg szerzők és nyomdák termékei. A 16. század második felében tucatnyi spanyol–itáliai várépítő mestert ismerünk a Magyar Királyság területén.¹⁷ Egyre több magyarországi származású török gályarabról tudunk, akik a Spanyol Monarchia területén kerültek újra keresztény uralkodó fennhatósága alá.

Vajon éppen a spanyol inkvizíció lenne távol Magyarországtól? Mielőtt a kérdésre válaszolunk, először vessünk egy közelebbi pillantást a katolikus intézményre a legfrissebb kutatások tükrében.

¹⁶ Újabbán lásd: Monostori, 2022.

¹⁷ Uo.

A spanyol inkvizíció története, természete és gyakorlata

Történészek generációi foglalkoztak az inkvizíció forrásaival, túllépve a „fekete”, valamint az inkvizíciót pozitív színben feltüntető „fehér” legendán. A 350 éven át működő katolikus intézményről fennmaradt hiedelmeket részben a boszorkányüldözések története táplálta, főképpen a félelmet keltő elemek és képi ábrázolások sokasága. Európában három évszázadon keresztül zajlottak különböző hullámokban boszorkányüldözések, amelyek több helyen tömeges kivégzésekkel végeztek. A kivégzéseket a közhiedelem sokszor kizárólag az inkvizíció működésével kapcsolja össze. A „fekete legenda” részeként az inkvizíció a spanyol nép gonoszságának és kegyetlenségének egyik fő bizonyítékává, az összeurópai narratíva sajátos értelmezési keretévé vált a történelem során. A kora újkori spanyol világbirodalom lakóit a protestáns diskurzus és a különböző irodalmi művek agresszív és féktelen népként tüntették fel.¹⁸

Az új módszerekre támaszkodó történeti kutatásoknak köszönhetően napjainkban már sokkal árnyaltabban és összefüggéseiben látjuk az inkvizíciót és intézményrendszerét (például a kínvallatásokat, a börtönök általános állapotát, az egyes inkvizítorok tevékenységét és gondolkodásmódját, a boszorkányképzet alakulását, a világi törvényszékek és az inkvizíció kapcsolatát, a lokális ítélőszékek sajátos törekvéseit).¹⁹ A spanyol inkvizíció létrehozásának 500. évfordulója a Szent Törvényszék kutatásában is változást hozott: Gustav Henningsen és kutatótársai Cuencában háromszáz fő részvételével nemzetközi szimpóziumot rendeztek. Ekkor már érezhető volt egyfajta változás a történettudományi megközelítésben. Objektív, forráscentrikus, valamint adatbázist építő munkák kezdődtek a spanyol inkvizíció forrásainak, legfőképpen az inkvizíciós perekről szóló *relaciones de causas* (ügyjelentések) felhasználásával, Gustav Henningsen és Jaime Contreras iránymutatásával.²⁰

Az inkvizíció a tévelygő eretnekek felderítésére és szankcionálására létesült.²¹ A 12. század második felében a Franciaország déli részén, Languedoc tartományban terjedő egyházellenes vallási népi mozgalmak (katharok vagy más néven albigenek, valamint valdensek) megfékezésére hoztak intézkedéseket.²² Az 1163. évi tours-i zsinat határozata értelmében a püspökök kötelesek voltak megvizsgálni a hívek vallásosságát, és megbüntetni az eretnek cselekedeteket. Az első, püspöki fennhatóságú törvényszék 1178-ban alakult meg. Az 1184-ben kiadott, *Ad abolendam diversam haeresium pravitatem* kezdetű pápai bulla egész Európára kiterjesztette a tours-i elveket.

Később a püspöki helyébe a pápai inkvizíció lépett, amelynek munkáját a különböző mendikáns rendek, például a domonkosok segítették inkvizítorként. A pápai inkvizíció az Ibériai-félsziget felé terjeszkedett, 1242-ben újabb törvényszé-

18 Anderle, 1985. 4–6.

19 A legfontosabb szakirodalomból lásd: Bennassar, 1979; Henningsen–Tedeschi–Amiel, 1986; Kamen, 1997; Anderson, 2002; Pérez, 2005; Rawlings, 2006; Prospero–Lavenia–Tedeschi, 2010.

20 Az első híradások egyikéről lásd: Henningsen, 1977.

21 Az *inquisitio* elsődleges jelentése: kutatás, vizsgálat.

22 A kathar eretnekségről inkvizíciós források alapján írott legismertebb klasszikus: Le Roy Ladurie, 1997.

keket állítottak fel. A 13. század második felében az inkvizítorok beavatkozási engedélyt kértek a pápától, de IV. Sándor pápa elutasította a kérésüket. A katolikus királyok (II. Aragóniai Ferdinánd és I. Kasztíliai Izabella) új alapokra helyezték és központosították az inkvizíció intézményét, amelyet a spanyol birodalmi egység fenntartásának szolgálatába állítottak. Kezdeményezésükre, 1478-ban IV. Sixtus pápa jóváhagyásával (*Exigit sinceras devotionis* kezdetű bulla) megalakult Kasztíliaiban a kora újkori spanyol inkvizíció legfőbb intézménye, a Szent Hivatal (*Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición*). A középkori pápai inkvizíciót ekkor újjászervezték. Az elsődleges cél a kriptojudaizmus felszámolása és egy homogén, római katolikus vallású állam (később birodalom) létrehozása volt. A hű alattvalónak hű kereszténynek kellett lennie. Az egyházi ítélőszék feletti ellenőrzést nem a pápa, hanem a katolikus királyok gyakorolták olyan módon, hogy a főinkvizítor formálisan a pápától kapta a hatalmát, aki azonban a királyok javaslata alapján nevezte ki az inkvizítorokat, amit a pápa azután elfogadott. Az inkvizíciónak csak a megkeresztelt hívek felett volt hatalma. A katolikus hitre tért zsidók titkos rítusainak feltárása mellett módszeresen elkezdtek felderíteni a kryptoiszlamizmus, majd utóbb a lutheranizmus és a kálvinizmus „gyanús” gyakorlatait is.

A 16. században, azzal egy időben, hogy a katolikus egyház fellépett a nagy vallási mozgalmakkal szemben, kialakult az eretnekség kanonikus definíciója is. 1551-ben kiadták az első *Index librorum prohibitorum*ot, amelyben felsorolták a tiltott és a tartalmi javításra ítélt szövegeket, könyveket.²³ A vallási engedetlenség különböző formái is véteknek számítottak, és felkerültek a beavatkozást igénylő bűnesetek lajstromára. Rövidesen az inkvizíció elé lehetett kerülni olyan cselekedetek miatt is, amelyek az egyház értelmezésében a házasság szentségének bűnös megsértését jelentették (bigámia, a szodómia különböző formái, így a homoszexualitás és az állatokkal űzött fajtalankodás stb.). Az inkvizíció intézményrendszere eljutott az Újvilágba is, ahol három törvényszéket állítottak fel, Limában és Mexikóban 1569-ben, valamint Cartagena de Indiasban, 1610-ben.

Az első adatok magyarokról

A részletesebb kutatásokat aligha gátolhatta, hogy a francia szerzőpáros nem közzölt iratszintű levéltári jelzeteket. A forrásjegyzékben ugyanis részletesen felsorolták azokat a köteteket és csomókat, amelyek szinte kizárólag egyetlen spanyolországi levéltárban, a madridi Nemzeti Történeti Levéltárban (*Archivo Histórico Nacional*), annak is az inkvizíciós sorozatában (*Inquisición*) találhatóak, területi bontásban, egyben az intézmény szervezeti struktúráját követve: Barcelona, Murcia, Toledo, Sevilla és így tovább. Külön említést érdemelnek a szicíliai és szardíniai bíróságok, amelyek anyagait szintén Madridban őrzik. A legtöbb magyarországi személyt Szicíliaiban fogták perbe a hatóságok – nem véletlenül. A Mediterráneumban Szicília volt a Spanyol Monarchiának az Oszmán Birodalomhoz és a tengeri útvona-

23 Összefoglaló katalógus: Bujanda, 2002.

laihoz legközelebb eső része. Egy friss esettanulmány pedig azt tárta fel, hogy több magyar gályarab Szicíliában kötött ki szabadulása után.²⁴

A kutatást egy véletlen indította útjára. 2022 elején az *Inquisición* anyagába egy, a magyar történelemmel összefüggésbe nem hozható eszmetörténeti téma vizsgálata során néztünk bele, és ekkor vettük kezünkbe a sorozat segédleteit.²⁵ Ezekben azonnal számos *húngaro* személyt találtunk, különösen a 18. században. Az újabb segédleteket átnézve világossá vált, hogy jóval több magyarországi személy került a spanyol inkvizíció elé, mint a Lucile és Bartolomé Bennassar kötetében közölt 27 fő. Egyrészt, mert a francia szerzőpáros elsősorban az 1550 és 1700 közötti másfél évszázadot kutatta, másrészt kizárólag a renegátok történetét vizsgálta. A segédletekből hasonló nagyságrendű, a protestantizmus vádjával perbe fogott magyarországi személyt azonosítottunk vagy valószínűsítettünk. Az utóbbi témát ugyan egy belga történész, Werner Thomas monografikus igénnyel feldolgozta, de csak 1648-ig terjesztette ki a vizsgálatot, és egyetlen magyarról tett említést.²⁶

Szűrőpróbaszerűen kikértünk néhány forrást, illetve megtekintettünk több iratot a levéltár digitalizált platformján.²⁷ Lucile és Bartolomé Bennassar forrásjegyzéke alapján hamar kiderült, hogy mintegy 30-35 kötet vagy csomó alapján írták meg művüket, így világossá vált, hogy – a renegátok esetében – egy 1-2 hónapos kutatóút során az összes forrás áttekinthető, a magyarországi vonatkozások kigyűjtethetők és másolásra előkészíthetők.

A végső lökést, hogy belevágjunk a magyar kutatás előtt eddig ismeretlen források összegyűjtésébe, az adta, hogy megtudtuk, a Lucile és Bartolomé Bennassar könyvében szereplő mintegy 1600 renegátról szóló több ezer, kézzel írt kutatói cédulát 2019-ben digitalizálták, az adatok egy részét rendszerezték és szabadon kereshetővé tették.²⁸ Ez alapján több renegátot tudtunk azonosítani és a forrásokat Madridban magunk is megtekinteni.

Tanulmányunknak nem célja a forrásokban szereplő személyek felsorolása és csoportosítása. Ezt máshol tesszük meg, illetve a témának külön monográfiát szeretnénk szentelni a források hiánytalan összegyűjtése után. Néhány általános jellemzőt azonban fontosnak tartunk előrebocsátani. Magyarországi személyek tucatjai kerültek a spanyol inkvizíció elé annak legaktívabb időszakában. Kutatásaink során a Spanyol Monarchia joghatósága alá tartozó ítélszékek közül a toledói, a barcelonai és a murciai ítélszék működését kezdtük el szisztematikusan, azaz a fennmaradt dokumentumok alapján feltérképezni. A 16–17. századra eddig öt, míg a 18. századra 13 magyarországi személyt azonosítottunk. Szinte mindannyian vagy az iszlám vallás („mór”), vagy gyanús szokások (arab ruházat, hús evése keresztény böjt idején, a muszlim böjt betartása, muszlim imádkozás stb.), vagy protestáns felekezethez való tartozásuk miatt kerültek az inkvizíció elé.

24 Monostori, 2021.

25 Itt nincs mód az összes felsorolására, egy fontosabbat, a barcelonait említjük: Blázquez Miguel, 1990.

26 Thomas, 2001.

27 AHN Inquisición, 734–735 (Barcelona), 101 (Toledo) és 2022 (Murcia).

28 Elérhetősege: <https://fms.db.huma-num.fr/fmi/webd/Renegats> (letöltés: 2022. augusztus 18.). A digitalizálást vezető kutató beszámolója a folyamatról: Delacourt, 2020.

A magyarok száma azonban ennél bizonyosan jóval nagyobb. Vizsgálódásaink módszertanát Lucile és Bartolomé Bennassar és Werner Thomas műveire alapoztuk, amelyek számos összefoglaló adatot is közölnek, erre a későbbiekben még visszatérünk. Előbbi munka a Szent Hivatal elé került renegátok történetét dolgozta fel, számos magyarországi személyt név szerint említve, de hivatkozás nélkül, és általában az ítélszék helyét sem adta meg. A francia szerzőpáros velencei, máltai és portugál eseteket is feldolgozott, azonban a kötetből (pontos hivatkozások hiányában) ritkán derült ki, hogy kik kerültek a Szent Hivatal elé a Spanyol Monarchia területén és kik nem. A Bennassar-jegyzetek szisztematikusan kutathatóvá válásával azokat össze tudtuk vetni azokkal az iratokkal, amelyeket a madridi Nemzeti Történelmi Levéltárban áttekintettünk, így elkészíthettük az első statisztikákat a Szent Hivatal elé került magyarokról, és nagyobb biztonsággal tudunk a részletes adatbázis és iratgyűjtemény építéséhez fogni.

A fentiek és saját kutatásaink alapján – konzervatív becslésünk szerint – a spanyol inkvizíció három és fél évszázados történelme során legalább 50, de inkább 80–100 magyar, illetve magyarországi származású személy kerülhetett a Szent Hivatal elé. Közülük mintegy 35 főt név szerint ismerünk, közöttük erdélyieket, horvátországiakat és szlavóniaiakat is. A legtöbbet a magyarországi születésű muszlim renegátokról tudunk, ők az összes, a keresztény Európa keleti határvidékéről származó, perbe fogott személynek mintegy 10 százalékát tették ki – legtöbben a görögök voltak. A spanyol inkvizíció elé került renegátok összlétszáma 1500 lett volt (főleg ibériaiak és itáliaiak).

Tragikus, egyben regényes sorsok bontakoztak ki előttünk kutatásunk feltáró szakaszában. Ami a muszlim hit vagy szokások vádjával perbe fogott magyarországiakat illeti, szinte valamennyien gyermekként vagy tízes éveik elején kerültek oszmán-török fogságba. Jellemzően szökevényként, rabszolgaként, szabadult gályarabként, és általában Konstantinápolyon, továbbá a Mediterráneum különböző területein keresztül jutottak újra keresztény földre, főképpen a Spanyol Monarchia itáliai területeire, de gyakran az Ibériai-félszigetre is. Az iratokban nagy számban találhatóak albán, német, lengyel, havasalföldi, orosz vagy éppen dalmát származású személyek is.

A gyakran többoldalas vallomásokból csak néhány részletet mutatunk be. „Pedro” Algíron, „Juan” Máltán és Nápolyon keresztül jutott el Spanyolországba, előbbi Murciában (1579), utóbbi Toledóban (1620) került az inkvizíció elé. Töbüknek volt „török” neve, mint a szlavóniai „Marcos”-nak: „Zaid Mohamed”.

A Spanyol Monarchia területén perbe fogott legtöbb magyar ügyét az eddigi adatok alapján a szicíliai ítélszék vizsgálta, amelynek iratanyaga szintén Madridban maradt fenn. „Esteffano de Joan” (muszlim nevén „Piali”) 1582 körül született Tokajban, 12 évesen került fogságba. Többször eladták, szabadulása után Konstantinápolyon és görög városokon keresztül jutott el Szicíliába. 1632-ben, 50 éves korában, Palermóban került sor a perére. „Mariano de Estefano” több családtagjával együtt 1596-ban esett fogságba, és az Ali nevet kapta.

A magyar történelem különleges, megrázó fejezeteit írták azok a magyar nők és asszonyok, akiket szintén gyermekként vagy tizenévesként ragadtak el csa-

ládjuktól és otthonukból. Ezután muszlimmá lettek, muszlim nevet vettek fel, és (egyes esetekben) muszlimok feleségei lettek. Különbféle utakon jutottak újra keresztény területre, ahol gyakran keresztény nemesek rabszolgáiként kerültek a spanyol inkvizíció elé, és életük végén újra keresztény életet éltek. Az iratokban sorjáznak a nevek: „Beronica Hungare”, „Catalina Xanaso”, „Ana Ungara”, „Catarina (Fatima) Rao”, „Nimfa” és így tovább. A felsoroltakról vallomásaik alapján egyértelműen kiderül, hogy magyarországi származásúak.

Jóval kevesebbet tudunk jelenleg azokról a magyarokról, akiket protestantizmus vádjával állítottak a Szent Hivatal elé. „Johan Rolf” (1658, Barcelona) valószínűleg az 1659. évi pireneusi béke előtti közös, osztrák és spanyol Habsburg csapatmozgások keretében érkezett Katalóniába, ahol a 18. században jelentősen megnőtt a hasonló váddal illetett magyarországiak száma. (A 16–17. században az ezzel a váddal az ítélőszékek elé állított személyek zöme holland, flamand, francia és német származású volt.) A kutatás során minden bizonnyal többet fogunk megtudni arról is, hogy magyarországi személyek a „mohamedán” vallás követése és a „protestáns” eretnokség mellett kerültek-e más vádakkal is az ítélőszékek elé – és ha igen, mivel vádolták őket.

A már többször feltett kérdésre (távol vagy közel van a spanyol inkvizíció?) így már nagyobb biztonsággal válaszolhatunk: a Kárpát-medencei oszmán uralom és a protestantizmus magyarországi terjedése, majd megerősödése, valamint a protoglobalizáció évszázadaiban, vagyis a portugál, a spanyol, a holland és a brit tengeri hatalmak világot átfogó térnyerésének korában magyarországi személyek több okból kerülhettek az inkvizíció törvényszékei elé. A 16. századtól kezdve számos magyarországi lakos eljutott a Mediterráneum óriási olvasztótégelyébe, a tenger középső és nyugati partvidékére, illetve a spanyol anyaországba. Ennek okai és folyamatai sokat elmondhatnak a magyar történelemről.

Módszertani kérdések

A forrásfeldolgozás és -rendszerezés során öt jelentősebb kérdéscsoportot azonosítottunk. Az első kettő a nemzetközi szakirodalom által már kidolgozott kérdéseket fedi le, a harmadik, negyedik és ötödik már inkább a Kárpát-medencei specifikumokra, vagy pedig elméleti kérdésekre vonatkoznak.

Az első az adatbázis kategóriáinak meghatározása. A renegátok esetében ezeket a Bennassar-féle módszertan és az az alapján készült digitalizált adatbázis pontosan megadja: a személyek neve, neme, foglalkozása vagy jogi státusa, a személy kora a török fogságba esés évében, a személy kora a perbe fogás évében, a születési helye, azon államok, amelyeken az elfogott személy keresztülhadt, a pert indító ítélőszék, a per időpontja, a renegáttá válás körülményei, az inkvizíció elé kerülés módja és az ítélet. A kutatást megkönnyíti, hogy ezek a szempontok alapján keresni lehet a digitális adatbázisban, miként az is, hogy magukat a kézzel írt jegyzeteket is digitalizálták. Megnehezíti azonban, hogy ezek a jegyzetek francia nyelvűek és sokszor igen nehezen olvashatók.

Werner Thomas is kategorizálta a protestantizmus miatt perbe fogott személyeket,²⁹ a következő szempontok alapján: a személy neve, az ítélelőszék neve, az ítélet éve, a perbe fogott földrajzi adatai, hivatás/foglalkozás, életkor és státus, a vád, a kontaktszemély, a bűn elkövetésének körülményei, a protestáns tevékenység folytatásának időtartama, a feljelentők személye és a vádlottal való kapcsolata, a vádlott viselkedése a per során, a vádlott védekezése és ennek eredménye, az ítélet és a levéltári jelzet. Valamennyi fenti pontot szeretnénk beépíteni az adatbázis hierarchiájának valamelyik szintjébe.

A második kérdéscsoportot az eljárásrend és az ítéletek alkotják. Ennek megállapítása szintén viszonylag kevés nehézséget fog okozni. Kulcsfontosságú mind az inkvizíció hatékonyságának és általános megítélésének szempontjából, mind a magyarországi személyek sorsának esetleges követése szempontjából, hogy milyen ítéletben részesültek. Ennek elméleti háttere a következő.

A kora újkorban többféleképpen is az inkvizíció elé lehetett kerülni gyanúsítottként. Az inkvizítorok vizitációs utakat tettek, melyek során felvették a kapcsolatot a helyi papokkal és világi vezetőkkel. A vasárnapi mise vagy egy nagyobb ünnep után a hívek elé álltak, majd felszólították őket: tegyenek esküt, hogy segítik az egyházat az eretnokség üldözésében. Ezután felolvastak egy hosszú listát, a hitbéli ediktumot (*edicto de fe*), amely tartalmazta az összes téves hiedelmet és cselekedetet, amelyek „babonának”, vallási tévelygésnek, eretnokségnek minősültek. Ezek alapján várták a szomszédok, haragosok feljelentéseit.

Szintén az inkvizíció előtt találhatta magát az, akit egy jegyző és két hites tanú feljelentett. Névtelen feljelentés esetén a vádat papírra írták és leadták egy helyi ügynöknek (*familiar*), aki a körzeti biztosok (*comisario*, javarészt plébánosok) munkáját segítette. A biztosok információt gyűjtöttek, kihallgatták a tanúkat, letartóztatták a gyanúsítottakat, és továbbították a vádakot az inkvizíciónak. A hatékony ügynöki rendszer segítségével folyamatosan érkeztek a törvényszékekhez bizalmas információk, de voltak olyan nehezen elérhető területek, amelyeket a földrajzi adottságok miatt sem az inkvizítori vizitációk, sem az ügynöki hálózat nem tudott lefedni.³⁰

A Szent Hivatal hatalmát többek között a titkosság biztosította, ami valamennyi tevékenységét áthatotta. Minden fizetett és önkéntes alkalmazott eskü terhe mellett vállalta a titoktartást. A vádlott az inkvizíció titkos börtönében, a világtól izoláltan várta sorsának alakulását, amíg a per zajlott. Ameddig az ügyet le nem zárták, azt sem közölték a nyilvánossággal, hogy fogva tartják-e a gyanúsítottat a Szent Törvényszék titkos börtönében.

A fogvatartással a per kezdeti szakaszában nem közölték, hogy miért hallgatják ki, a vádat csak később ismertették vele. A klasszikus ügyrend szerint három előzetes kihallgatást tartottak, amelyek célja a bűntudat felébresztése volt. Ha a gyanúsított beismerte a bűnösségét, valló minősítést kapott, és köteles volt bizonyosságot tenni arról, hogy őszintén megbánta a bűneit. Ha ez nem történt meg, akkor úgyeszt rendeltek ki, aki megfogalmazta és ismertette a vádiratot, amelyben

29 Thomas, 2001.

30 Vö. Henningsen baszk adataival. Henningsen, 1988. 50.

a vád tárgyát képező eretnesség mibenléte és a bűnök tételes felsorolása szerepelt. A vádpontokra a vádlottnak felelnie kellett. Ekkor védőügyvédet jelöltek ki számára, akinek keresztényi kötelessége volt a foglyot az igazság megvallására buzdítani. Majd következett a bizonyítási szakasz, amikor újból kihallgatták a tanúkat, akik ratifikálták, vagyis megerősítették az előzetes vallomásaikat. Ezeket a tanúvallomásokat ismertették a fogollyal, ő pedig pontról pontra mindegyikre felelt.

Az ügyekről az inkvizitorokból, teológiai és jogi tanácsadókból, valamint a püspök képviselőjéből álló tanács döntött. Ha a sok terhelő bizonyíték ellenére sem találták kellőképpen bizonyítottnak a vádat, kínvallatásra kötelezhették a vádlottat. Az inkvizíció alapvetően szkeptikus volt a kínvallatás hatékonyságát illetően. Amennyiben a kínvallatást a vádlott vallomás nélkül kiállta, a vádat elégtelenül bizonyítottnak tekintették, és az ítéletben a tanács az eretnesség esküvel való megtagadását szabta ki, enyhe büntetéssel. Általánosságban a perbe fogott személynek mindenképpen eskü terhe alatt kellett megvallania bűneit, továbbá azt, hogy a katolikus egyházhoz akar és fog tartozni. A cél nem az eretnekek kiirtása volt, hanem az, hogy a megvádoltak megbánják bűneiket és jó katolikusokká váljanak.³¹

A felmentés gyakori típusa volt a feltételes felmentés (latin szóval *ad cautelam*), amelyet akkor alkalmaztak, amikor az ítélőszék nem látott elég garanciát arra, hogy az inkvizíció elé került személy elköteleződése a katolikus egyház iránt szilárd marad. A feltételesen felmentett embert felügyelet alá helyezték, és gyakran bizonyos tevékenységek elvégzésére kötelezték, leggyakrabban (nem testi) penitencia tartására (például péntekenkénti böjtölésre, áldozásra, misehallgatásra, rendszeres imádkozásra, szent helyek látogatására), hogy ne essen vissza az eretnesség bűnébe, vagy ne folytasson újra büntetendő tevékenységet. A magyarországi származásúak leggyakrabban a fenti büntetéseket kapták. Ugyanakkor súlyosabb, testi vagy egzisztenciális büntetést is kiszabhattak: nyilvános korbácsolást, az egyház által megszentelt vezekelőruha (*sambenito*) viselését, száműzetést, vallásos oktatással együtt járó börtönt vagy gályarabságot.

Ha egy vádlottra minden kétséget kizáróan rábizonyították az eretnességet vagy a bűnösséget, megbánás esetén, nyilvánosan, úgynevezett *auto de fe*, „hitcselkmény” keretében ő is megbékélhetett az egyházzal (*reconciliarse*). A büntetések ebben az esetben szigorúbbak voltak, vagyonelkobzásig és akár halálbüntetésig terjedhettek. Azt, aki tagadta a bűnösségét (*negativo*), vagy visszaeső volt, ha kellően bizonyítottnak tekintették az ügyét, máglyára is küldhették (*relajado* – átadott, elbocsátott). Az elítéltet átadták a világi végrehajtó hatóságnak, mert az inkvizíció jogköre nem terjedt ki a máglyahalál végrehajtására. Ha az ügy nem végződött halálos ítélettel, az elítélt munkavállalását korlátozhatták, és büntetését az utódjaira is kiterjeszthették, így nemcsak a család becsületét, de a megélhetését is befolyásolta egy ítélet.

Az ügymenet ismeretében, az iratok alapján elkezdjük részletesen feltérképezni, hogy a magyarországi személyek esetében sor került-e kínvallatásra, és a vádlottak pontosan milyen (spirituális és fizikai) büntetéseket kaptak. Az bizonyos, hogy

31 Uo. 42.

többük vagyonát elkobozták, és gyakran szabtak ki különféle egyházi-didaktikai jellegű büntetéseket.

A harmadik kérdéscsoport a Bennassar házaspár és Thomas által hagyott hiátus kiküszöbölése. Ez egyrészt kronológiai vonatkozású: a francia szerzőpáros az 1491 és 1743 közötti időszzakkal foglalkozott, míg Thomas 1648-ig vizsgálódott. Másrészt módszertani is: nem zárható ki, hogy nem csak hitehagyás és protestantizmus vádjával kerültek magyarországi személyek az inkvizíció elé.

A negyedik kérdéscsoport földrajzi vonatkozásokat érint. A készülő adattárban feldolgozunk minden olyan helységnevet, amely a 15. század vége és a 19. század eleje között valamikor a magyar király fennhatósága alá tartozó települést jelöl, ideértve tehát az Erdélyi Fejedelemség, a hódoltság és a Horvát Királyság területét is; függetlenül attól, hogy milyen kontextusban szerepel a helységnév: onnan származott az említett személy, vagy ott esett török fogságba. Maguk a levéltári források és a Bennassar-kötet és -jegyzetek nem mindig pontosak.

Az ötödik kérdéscsoport lazábban kapcsolódik a vizsgált területhez. Az adatok feldolgozása során az elengedhetetlen forráskritikai elemzésen és további filológiai vizsgálódásokon keresztül számos egyéb kérdésre is próbálunk választ találni. Vajon megőrizhették, továbbadhatták-e az egyes személyek a nyelvüket? Milyen jellegzetességek és tanúvallomások segíthették a hatóságok előtt hitelesíteni a történeteiket? Valószínűleg számos hithű muszlim is kereszténynek mondhatta magát, hogy kedvezőbb ítéletet kapjon. A vallást váltók hogyan küzdöttek meg többes identitásukkal? Melyek voltak a vallásváltás és a szabadulás útjai? A tanúvallomások alapján milyen mélységben tárulnak elénk az emberek mindennapi viszonytagságai? Vajon sikerül-e a nyomukra bukanni magyarországi és más, közép-európai levéltárakban, esetleg néhányuk rokonsági kapcsolatát is feltérképezni?

Összegzés

A spanyolországi inkvizíció elé került magyarok kutatása és az új eredmények számottevően hozzájárulhatnak más tudományágak horizontjának szélesítéséhez is. A forrásanyag méretei, változatossága és időbeli kiterjedése miatt korábbi – többek között a társadalmi mobilitásra, a rabszolga-kereskedelemre, a Mediterráneumra, a mindennapi vallási életre, a nők helyzetére, az „idegenekkel” való viszony jellegére, a hányattatott sorsúak mindennapjainak történetére és a vallási toleranciára vonatkozó – vizsgálódásokat segíthet és bővíthet. Az eddigi feltárt adatok, emberi sorsok megerősítik azt az új történeti modellt, amely rávilágított arra, hogy az évszázados európai hegemóniát elérő és fenntartó Spanyol Monarchia kulturális, gazdasági, pénzügyi és hadi ereje jelentősebb hatást és szívóerőt gyakorolt a Kárpát-medence államainak történeti fejlődésére és lakosaira, mint korábban vélték.

Ehhez a megváltozott képhez kapcsolódik az is, hogy egyre jobban látjuk: a Spanyol Monarchia és a Magyar Királyság közötti kapcsolatok, amennyiben a magyarországi személyek mozgását vesszük alapul, a nagy földrajzi távolságok miatt elsősorban nem az Ibériai-félszigeten, hanem Spanyol-Itáliában és Spanyol-Német-

alföldön voltak intenzívebbek. Ennek egyik példája, hogy horvát és magyar katonák ezrei évtizedekig állomásoztak a mai Belgium területén és annak határain, illetve a dél-németalföldi katonák magyarországi jelenléte. Egyre több magyarországi származású gályarabot ismerünk név szerint, akik szabadulásuk után Spanyolországban kezdtek új életet. Ezek nem egyedi esetek voltak, miként az újabban feltárt források mutatják. Minden jel szerint kisebb diaszpórák is kialakulhattak ezeken a területeken.

Amikor a spanyol Habsburg-világbirodalom inkvizíciója elé került személyek sorsát feltérképezzük, akkor Magyarország újkori történetét újabb szállal kapcsoljuk a gyarmatosító hatalmak, a világkereskedelem, a protoglobalizáció és a civilizációk közötti harcok történetéhez.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

AHN = Archivo Histórico Nacional (Madrid)

2. Kiadott források és szakirodalom

Anderle

1985 Anderle Ádám: A „fekete legenda” Magyarországon a 19. és a 20. században. In: *Világtörténet*, 7. (1985) 3. sz. 4–16.

Anderson

2002 Anderson, James M.: *Daily Life during the Spanish Inquisition*. Westport, Conn., 2002.

András

2021 András Bence: Ahol fanatizmus tombol, ott 200 év múlva is szegényebbek lesznek az emberek. In: *Portfolio.hu*, 2021. október 14. <https://www.portfolio.hu/prof/20211014/ahol-fanatizmus-tombol-ott-200-ev-mulva-is-szegenyebbek-lesznek-az-emberek-503422> (letöltés: 2022. augusztus 18.).

Bennassar

1979 Bennassar, Bartolomé: *L’Inquisition espagnole, XV^e–XIX^e siècle*. Paris, 1979.

Bennassar–Bennassar

2006 Bennassar, Bartolomé – Bennassar, Lucile: *Les Chrétiens d’Allah. L’histoire extraordinaire des renégats, XVI^e–XVII^e siècles*. Paris, 2006. (Javított és bővített kiadás; 1. kiadás: 1989.)

Blázquez Miguel

1990 Blázquez Miguel, Juan: Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de Barcelona. In: *Espacio, Tiempo y Forma, Serie IV, Historia Moderna*, 3. (1990) 11–158.

Bujanda

2002 Bujanda, Jesús Martínez de: *Index librorum prohibitorum 1600–1966*. Montréal–Genève, 2002. (Index des livres interdits, 11.)

Delacourt

2020 Delacourt, Marianne: Les chrétiens d’Allah, une recherche vivante. Une base de données de 1600 renégats à partir des archives de Lucile et Bartolomé Bennassar. In: *Les Cahiers de Framespa* [En ligne], Hors-série, 1. (2020). DOI: <https://doi.org/10.4000/framespa.7889>.

Erdélyi

2015 Erdélyi, Gabriella: Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian–Ottoman Frontier Zone. In: *Hungarian Historical Review*, 4. (2015) 2. sz. 314–345.

Fodor

1995 Fodor Pál: Török és oszmán. Az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról. In: *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 4. sz. 367–383.

García Cárcel

1992 García Cárcel, Ricardo: *La leyenda negra. Historia y opinión*. Madrid, 1992.

Grigulevics

1972 Grigulevics, I. R.: *Az inkvizíció története*. Bp., 1972.

Havas

1927 Havas Károly: *Az inkvizíció története*. Bp., 1927.

Henningsen

1977 Henningsen, Gustav: El banco de datos del Santo Oficio. Las relaciones de causas de la Inquisición española (1550–1700). In: *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 174. (1977) 547–570.

1988 Henningsen, Gustav: *A boszorkányok ügyvédje. A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció (1609–1614)*. Bp., 1988.

Henningsen–Tedeschi–Amiel

1986 Henningsen, Gustav – Tedeschi, John – Amiel, Charles: *The Inquisition in Early Modern Europe: Studies on Sources and Methods*. Dekalb, 1986.

Hevesi

1994 Hevesi István: A spanyol inkvizíció. In: *Belvedere Meridionale*, 6. (1994) 1–2. sz. 7–13.

J. Nagy

1998 J. Nagy László: Magyar származású kormányzó Algírban, 1580–1582. In: *Világtörténet*, 20. (1998) 1–2. sz. 45–49.

Kamen

1997 Kamen, Henry: *The Spanish Inquisition: A Historical Revision*. London, 1997.

Ladányi-Turóczy

2011 Ladányi-Turóczy Csilla: Inkvizíciós hétköznapok Portugáliában. In: *Múlt és Jövő*, 22. (2011) 1. sz. 35–43.

Le Roy Ladurie

1997 Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Bp., 1997.

Molnár

2009 Molnár Antal: A római inkvizíció. In: *A kora újkor története*. Szerk.: Poór János. Bp., 2009. 222–238.

Monostori

2021 Monostori Tibor: Eger várából a Nápolyi Királyságba. Egy magyar gályarab szabadulása, szolgálatai és kérelme III. Ferdinánd császárhoz. In: *Világtörténet*, 11. (43.) (2021) 4. sz. 629–638.

2022 Monostori, Tibor: Hungaria Hispanica: Resilient Hungary and Its Integration into the Spanish Habsburg System, 1558–1648. In: *Resilience and Recovery at Royal Courts, 1200–1840*. Eds.: Price, Munro – Persson, Fabian – Recca, Cinzia. London, 2022. (megjelenés alatt).

Monostori–Smid

2022 Monostori Tibor – Smid Bernadett: Magyarok a spanyol inkvizíció előtt. In: *Újkor.hu*, 2022. március 6. <https://ujkor.hu/content/magyarok-a-spanyol-inkvizicio-elott> (letöltés: 2022. augusztus 18.).

Pálffy

1997 Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. In: *Fons*, 4. (1997) 1. sz. 5–78.

Palotás

2013 Palotás Zsolt: Keresztény rabszolgák a Barbarikumban. Források a muzulmán kalózkodás 16–18. századi történetéből. In: *Világtörténet*, 3. (35.) (2013) 1. sz. 1–18.

Pérez

2005 Pérez, Joseph: *The Spanish Inquisition: A History*. London, 2005.

Petneházi

2015 Petneházi Gábor: Forgách Ferenc és Don Carlos, avagy ami Heltai Hálójából kimaradt. In: *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Szerk.: Jankovics József – Jankovits László – Szilágyi Emőke Rita – Zászkaliczky Márton. Bp., 2015. 141–157.

Poór

2000 *Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Szerk.: Poór János. Bp., 2000.

Prosperi–Lavenia–Tedeschi

2010 *Dizionario storico dell'Inquisizione*. I–IV. Dir. Prosperi, Adriano – Lavenia, Vincenzo – Tedeschi, John A. Pisa, 2010.

Rákóczi

2014 Rákóczi István: Név- és identitásváltás – egy magyar rab „visszahonosítása” a portugál inkvizíció előtt. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 127. (2014) 1. sz. 170–180.

Rawlings

2006 Rawlings, Helen: *The Spanish Inquisition*. Malden, MA, 2006.

Smid

2019 Smid, Bernadett: Piety, Practices of Reading, and Inquisition. A Catalan Saint Cyprian Prayer from 1557 and Its Context. *Acta Ethnographica Hungarica*, 64. (2019) 2. sz. 279–309. DOI: 10.1556/022.2019.64.2.2.

Takáts

1915 Takáts Sándor: A török és a magyar raboskodás. In: Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. Bp., 1915. I. köt. 160–303.

Thomas

2001 Thomas, Werner: *Los protestantes y la Inquisición en España en tiempos de Reforma y Contrarreforma*. Leuven, 2001.

Tímár

1993 Tímár László: *A rettegek évszázadai*. Bp., 1993.

Tóth

2002 Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. In: *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 136–153.

Varga

1991 Varga J. János: Rabtartás és kereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: *Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történelestanári működésének emlékére és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából.* Szerk.: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp., 1991. 121–133.

TIBOR MONOSTORI – BERNADETT SMID

HUNGARIANS BEFORE THE SPANISH INQUISITION IN THE 16TH–18TH CENTURIES

FIRST STEPS OF A RESEARCH PROJECT AND DATABASE CONSTRUCTION

The paper is the first result of a relatively recent research project. More recent international research has highlighted the fact that the Inquisition in Spain has been confronted by a number of persons of Hungarian or Hungarian origin. In their paper, the authors, in addition to presenting the historiography of the research topic, mainly describe their own research methodology, the types of documents to be discovered, the research characteristics and the expected results.

„A legemlékezetesebb és legmagasztosabb alkalom, amit a századok láttak”¹

Nyelvtanilag a tenger a spanyol nyelvben hímnemű, *el mar*. Ugyanakkor a szeszélyes tengerek veszélyeit jól ismerő tengeri és halász népek gyakran nőneműként említik: *la mar*. Ezzel is tiszteletet mutatva az anyatermészet mindenhatóságának és erejének. A vértől vörös tengerben (*la mar roja de sangre*) Lepantónál 1571. október 7-én sok tízezer oszmán és keresztény testét nyelte el a mélység. De nemcsak a címválasztás árnyalatai miatt különleges ez a szép és igényes, 2021 szeptemberében megjelent, 415 oldalas kiadvány. Úgy tűnik, a kiadó törekedett arra, hogy majdnem napra pontosan, a lepantói csata 450. évfordulójára jelenjen meg a kötet. A könyv Lepantóról, a világtörténelem talán legvéresebb, pár óra alatt lezajlott tengeri csatájáról emlékezik meg. Az első világháborúig nem volt hasonló nagyságú harcoló erőt felvonultató tengeri ütközet, sem a hajók, sem a részt vevő emberek számát tekintve.

A könyv ismertetése részeként érdemes pár szóban kitérni a *Desperta Ferro* kiadóra: a nevében a *reconquista* időszakából származó óspanyol harci kiáltást (Ébredj, Vas!) felidéző, sikeres ismeretterjesztő vállalkozás az elmúlt években jelentős szakmai fejlődésen ment keresztül. Fő profilja a spanyol hadtörténeti ismeretek terjesztése, ennek révén a spanyol nemzeti tudat és büszkeség erősítése. Kezdetben első kiadványai kifejezetten olyan színes ismeretterjesztő magazinok és füzetek voltak, amelyek az érdeklődők számára olvasmányos stílusban állítottak emléket a spanyol hadtörténelem dicsőséges, izgalmas lapjairól az ókortól egészen napjainkig. Az ismeretterjesztés egyre magasabb színvonalra jutott, neves spanyol és külföldi történészek írtak egyre komolyabb fejezeteket a lap kiadványaiban, illetve idővel történészszemmel is jelentős önálló tudományos munkák, valamint tanulmánykötetek jelentek meg. Az ismeretterjesztéshez magyar történészek (Ágoston Gábor, Tóth Ferenc) is hozzájárultak egy-egy cikk írásával. Mindez jól mutatja a *Desperta Ferro* nyitottságát, hogy minél színesebb és szélesebb kontextusban mutassa be a legfrissebb tudományos eredményeket, nem kizárólagosan csak spanyol nemzeti szemszögből.

A lepantói csatának emléket állító kötet is tükrözi a kiadó tudatos törekvését, hogy a történettudomány és az ismeretterjesztés egyensúlyban legyen. Olvasmányos, látványos illusztrációkkal gazdagított, térképeket tartalmazó, az oszmán történelmi fogalmak szószedetével, apparátussal, 14 oldal bibliográfiával ellátott tudományos igényességű kötet született, amely a könyvespolcokon feltűnik a laikus érdeklődő számára, ugyanakkor a szakma is jó érzéssel veszi kézbe, mivel a tartalomjegyzékben szereplő angol, olasz, török és spanyol szerzők nemzetközileg ismert szakemberek.

¹ A lepantói csatában harcoló és kezén súlyosan megsebesülő Miguel de Cervantes Saavedra, a *Don Quijote* későbbi szerzője a *Novelas Ejemplares* című művének előszavában írta: „La más memorable y alta ocasión que vieron los siglos, ni esperan ver los venideros.” Az ismertető kötet: *Lepanto. La mar roja de sangre*. Ed.: Claramunt Soto, Àlex. Madrid, *Desperta Ferro Ediciones*, 2021. 415 p.

A könyv struktúrája logikus, jól tagolt: az előszót a spanyol hadtörténelem egyik élő legendája, Hugo O'Donnell y Duque de Estrada írta. A kötet elején áttekintést kapunk az eseménytörténeti előzményekről és a tengeri hadviselés fejlődéséről (szerző: Philip Williams), majd a következő fejezetben megismerjük az 1571. évi Szent Liga születésének diplomáciai körülményeit (Gennaro Varriale). A hadjáratot részletesen taglalják a szerzők: külön fejezet szól a keresztény hadak messinai gyülekezéséről (Miguel Ángel de Bunes Ibarra), illetve az oszmánok Ciprus elleni hadjárataról és egyéb tengeri tevékenységéről egészen a lepantói csatáig (Ídris Bostan). Ezt követően három külön tanulmány mutatja be a csata lefolyását a keresztény flotta közepső, bal- és jobbszárnyán (a szerzők sorrendben: Agustín Ramón Rodríguez González, Guido Candiani, Àlex Claramunt Soto). A kötet harmadik része a csata hatásairól és utóéletéről szól: Ídris Bostan másik tanulmánya az oszmán flotta helyreállítását és katonai tevékenységét mutatja be 1571 után, Hüseyin Serdar Tabakoğlu pedig a lepantói vereség oszmán visszhangját és következményeit vázolja. A legutolsó tanulmány (Lara Vilà) a győzelemről megemlékező spanyol irodalmi műveken keresztül ábrázolja a Lepantónál harcoló keresztények dicsőségét és szenvedését.

Hugo O'Donnell előszava egy nagyon fontos dimenziót emel ki: miért nem Scrofa-foki vagy patraszi ütközetnek hívják azt az eseményt, amely a lakatlan Oxia szigetektől délre, a Patraszi-öböl bejáratánál zajlott? Hiszen Lepanto, a mai Naupaktosz, a csatahelytől mintegy 80 kilométerre keletre található. Hogyan tévesztették össze a korabeli szerzők a Patraszi- és a Lepantói-öblöt, akik a szárazföldre mélyen benyúló és összetett öböl szerkezetet tévesen Lepantói-öbölnek tekintették?

Philip Williams részletes tanulmányában nemcsak az 1571 előtti jelentősebb földközi-tengeri eseményeket idézi fel. Kitér a földközi-tengeri gályahadviselés egyediségeire, az egyes hatalmak (elsősorban az oszmánok, a velenceiek és a spanyolok) stratégiai adottságaira, az erőforrások (például evezősök) hiányából vagy meglétéből, a katonai doktrínák és hagyományok eltéréséből fakadó különböző tengerészeti taktikákra. Fontos megállapítása, hogy a rendkívül drága keresztény flották finanszírozási modellje miatt a klasszikus értelemben vett tengeri ütközetek száma a korszakban meglehetősen alacsony volt, inkább szárazföldi partraszállásokkal, ostromokkal kombinált, hosszabb ideig tartó összecsapásokról beszélhetünk, akár Tunisz, akár Algír, de Málta, Ciprus, Preveza és egyéb hadjáratok esetében is. Olyan hadivállalkozók pénzelték ugyanis a flottákat, akik egyben a parancsnokai is voltak, mint például a genovai Doria család tagjai, és számukra hatalmas, akár a flotta elvesztésével fenyegető kockázatot jelentett a tengeri ütközet vállalása. Szintén fontos, de bizonyos aspektusból cáfolható meglátás, hogy a keresztény-oszmán tengeri küzdelmekben tulajdonképpen Velence lett volna a mérleg nyelve: az általa biztosított száznál több hajó a keresztény flotta számára elengedhetetlen volt, hogy a hatalmas oszmán gályahaderővel szemben álljon. Egy árnyalattal egészíteném ki Williams Velence jelentőségét enyhén eltúlzó gondolatát: azokban a történelmi pillanatokban, amikor Velence feladta katonai semlegességét az oszmánokkal szemben, vagy az érdekszféráját támadta az oszmán flotta, jellemzően létrejött egy nagyobb keresztény-oszmán tengeri összecsapásról, amikor a Habsburgok saját birodalmi és genovai erőforrásból állítottak ki jelentős tengeri erőket (például Tunisz 1535, Algír 1541, Djerba 1560, Málta 1565), úgy, hogy Velence a hadjáratban nem vett részt. A Serenissima részvétele a keresztény tengeri expedíciókban jellemzően mindig is a Balkán-félszigethez, illetve a velencei birtokban lévő szigetekhez kapcsolódott, míg a Habsburg kezdeményezések Velence nélkül mindig a spanyol partokat és a dél-itáliai spanyol birtokokat fenyegető észak-afrikai oszmán-szövetséges kalóztámaszpontok felszámolására irányultak.

Gennaro Varriale kiváló olasz történész jelentős munkákat írt az oszmán és a keresztény diplomáciáról, kémkedésről és információszerzésről. A lepantói csata diplomáciai előzményeit taglalva kiemeli, hogy II. Miksa német-római császár tudatosan maradt ki az 1571. évi Szent Ligából, és adófizetést is vállalt azért, hogy a Magyar Királyság birtoklásának ügyében békét kössön a Portával. Ezzel szemben édesapja, I. Ferdinánd magyar és cseh király tagja volt az 1571. évnek mintául szolgáló 1538. évi Szent Ligának. Különleges diplomáciai ügyesség kellett ahhoz, hogy a pápa egy liga zászlója alá sorakoztassa fel Velencét, Genovát és II. Fülöpöt. A spanyol uralkodó számára a balkáni oszmán kikötők elleni hadjárat nemcsak hogy Velence érdekeit szolgálta, hanem alapjában véve indokolatlannak tűnt, hogy az akkoriban épülő Escorialból nézve ilyen „értelmetlenül” használjanak fel spanyol erőforrásokat, háttérbe szorítva a fenyegetőbb észak-afrikai kalózállamok elleni hadjáratokat. A szerző nemcsak a velencei diplomácia kiismerhetetlen és hírhedt ravaszságát mutatja be, hanem a pápa tehetségét és képességét, hogy az alapjában véve egymással szemben bizalmatlan spanyol és velencei döntéshozókat egy szövetségbe terelte. Ezenfelül betekint-hetünk a II. Fülöp udvarában zajló belpolitikai küzdelmekbe, többek között a két legnagyobb befolyással rendelkező erő, az udvaroncok, a németalföldi háborút favorizáló és a pápa univerzális hatalmát el nem ismerő Alba hercege (Fernando Álvarez de Toledo), illetve a pápa világi hatalmát támogató és a török elleni keresztény harcokra kész Éboli fejedelme (Rui Gomez da Silva) közötti vitákba. Don Juan de Austria történelmi szerepe kapcsán azt hangsúlyozza a szerző, hogy II. Fülöp ügyesen taktikázott és távolságot tartott minden irányba, amikor az ebolistákhoz inkább közel álló, uralkodói ambíciókat tápláló féltestvére mellé tudatosan az Alba herceg és Gian Andrea Doria köreihez közelebb álló tanácsadókat nevezett ki, olyanokat is, akik még Alba hercegével is szemben álltak, mivel Álvarez de Toledo köztudottan ellenségesen viszonyult V. Károly természetes fiához.

A spanyol udvari, velencei és pápai intrikákat és diplomáciai csavarokat követően a hadi készülődést írja le a neves történész, Miguel Ángel de Bunes Ibarra. Részletesen bemutatja a messinai gyülekezést, a hadsereg megszervezését, a hadi logisztikát és a haditervek kidolgozását. Joggal állapítja meg, hogy a három armada (spanyol, velencei és pápai gályák és szövetségeseik) megszervezése önmagában a korban kiemelkedő sikernek és csodának számított, mivel eltérő korú, egymás iránt bizalmatlan és akár ellenérdekelt vezetők álltak az egyes gályaflokkok élén. Nemcsak az okozott komoly nehézséget, hogy az egységek különbözőképp voltak felszerelve (evezősökkel, katonákkal, fegyverzettel), hanem az is, hogy a 208 gályát, a 6 galeasszát és a 96 vitorlás hajót, a sok tízezer embert egy kikötőbe kellett hozni és egyben tartani hosszú heteken át, amíg a teljes haderő felkészül a kihajózásra. Nem beszélve a rend fenntartásáról és az ellátásról – jóformán egész Szicília a messinai kikötőben állomásozó haderőt élelmezte. A tanulmány egyik érdekessége annak a haditanácsnak a bemutatása, amelyen a hadrendet meghatározták, hogy szakítva a hagyományokkal, nem „nemzetenként” állították fel a flottát, hanem az nehéz és jelentős tüzérvél rendelkező spanyol és a könnyebben manőverező velencei gályák előnyeit ötvözve kevert, de mégis kiegyensúlyozott, hatékony bal- és jobbszárnyat, illetve centrumot és tartalékot alkottak. A 6 galeassa helyét a gályák frontvonala előtt határozták meg, illetve úgy döntöttek: az ágyúk pusztító hatásának növelésére még Messinában lefűrészelik a gályák orrát.

A csata részletes és kiterjedt leírását három írásban olvashatjuk. Agustín Ramón Rodríguez González, Guido Candiani, Àlex Claramunt Soto a Don Juan de Austria által vezetett centrum, az Agostino Barbarigo által vezetett balszárny, illetve a Gian Andrea Doria által vezetett jobbszárny részletes eseményeit mutatja be. Az izgalmas, olvasmányos tanulmányok részletesen kitérnek olyan ismert eseményekre, mint Barbarigo halálos szemsérülése,

vagy arra a történelmi vitára, vajon Gian Andrea Doria valóban nem akarta vállalni a harcot a jobbszárnyon, és ezért távolodott el a centrumtól, vagy ezzel próbálta elkerülni azt, hogy az Uludzs Ali által vezényelt oszmán balszárny túlerejével átkarolja a keresztény haderő szélét. Sok részletet, érdekességet lehetne megemlíteni a leírtaik kapcsán, mégis csak egy dolgot emelnék ki: az egyes szárnyak küzdelmeit részletes térképek mutatják be, melyeken az összes oszmán és keresztény hajó helyzetét egyenként nyomon követhetjük.

Ídris Bostan két tanulmánnyal is hozzájárult a kötethez. A lepantói csata előzményeit és a csata lefolyását vizsgálja oszmán szemszögből, illetve az oszmán udvar reakcióját elemzi a lepantói vereség kapcsán. Nagy értéket képvisel az oszmán oldal bemutatása, mivel nemcsak a közvetlen előzménynek tekinthető ciprusi háborút, Nicosia, Famagusta véres és kegyetlen ostromát ismerjük meg más dimenzióból, hanem kitekintést kapunk az oszmánok balkáni uralmára és a geopolitikai konstellációra. A csata oszmán visszhangját, a Porta határozott lépéseit az elvesztett flotta helyreállítására és az 1572. évi, majd az azt követő aktív oszmán tengerészeti tevékenységet részben Bostan második tanulmányából, részben Hüseyin Serdar Tabakoğlu révén ismerjük meg. Értékes dimenzióból érzékelteti a két török szerző a szultáni udvar reakcióját a lepantói vereség hírére (ahogy azt „agyonhallgatták”), illetve a törekvéseket, hogy a vereségből az oszmán flotta a lehető leghamarabb felálljon és ellentámadásba menjen át.

Lara Vilà a *Siglo de Oro*, a spanyol arany század irodalmi világába kalauzolja az olvasót. Cervantest idézve a lepantói ütközetet a legemlékezetesebb és legmagasztosabb alkalom, amit a századok láttak, és amiről közvetlenül a csata után meg is jelentek az első krónikák. A legkorábban született munkák közül Vilà kiemeli Fernando de Herrera 1572-ben megjelent művének erőteljes hatását a későbbi visszaemlékezésekre. Hangsúlyozva, hogy a Lepantóval kapcsolatba hozható költészetben rendkívül sok elem visszavezethető a *Relación de la guerra de Cipro y suceso de la batalla naval de Lepanto* című munkára. A spanyol irodalomtörténész részletes áttekintést nyújt a hostis naturalis elleni dicsőséges győzelem kollektív emlékezetének költészeti manifesztációjáról.

A kötet utolsó lapjai is tartalmazznak különleges meglepetéseket: a két szemben álló flotta összes hajóját felsorolják szárnyanként, úgy, hogy a keresztény gályák esetében nemcsak a hajókapitányok, hanem az egyes gályák neve is szerepel. Az oszmán flotta esetében is rendelkezésre áll a kapitányok neve.

A kötet részletes szakirodalma is tükrözi a szerzők célját, hogy a legfrissebb tudományos ismereteket szintetizálva olyan komplex és összegző kötetet rakjanak le az asztalra, amely megkerülhetetlen alaplankává válik a lepantói csata, valamint az oszmánok és a Habsburgok mediterráneumi politikája vonatkozásában mind a történelem iránt érdeklődő emberek, mind a történész kutatók számára. Úgy gondolom, olvasmányos, maradandó kötet született.

Korpás Zoltán*

* A szerző PHD, történész.

Lepanto és azon túl

A vallási idegenség képei Genovából és a keresztény Mediterráneumból¹

Az oszmán flotta felett aratott 1571. évi lepantói keresztény győzelem 450. évfordulóján tanulmánykötet jelent meg Laura Stagno művészettörténész, a Genovai Egyetem munkatársa, a genovai Palazzo del Principe Múzeum igazgatója, valamint Borja Franco Llopis művészettörténész, a madridi Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) munkatársa, a „Before Orientalism: Images of the Muslim Other in Iberia” nemzetközi kutatócsoport vezető kutatójának közös szerkesztésében, a Leuven University Press gondozásában. Az álló formátumú, puha fedelű kötet borítóján egy leláncolt török képmása látható, amely a Korfu szigetére visszatérő győztes keresztény flottáról Brüsszelben készült falikárpit részét képezi, és a genovai Palazzo de Principe lepantói csatát bemutató kiállításának egyik darabja. Az angol nyelvű tanulmánykötet a 16. században óriási európai visszhangot kiváltó tengeri csata egyik kevésbé feldolgozott területére helyezi a hangsúlyt: az összecsapás 16. századi dél-európai narratíváira, képzőművészeti, ikonográfiai reprezentációjára és a legyőzött, foglyul ejtett török képére a Mediterráneum térségében. Ennek is köszönhetően a művészettörténet, a vizuális és kulturális emlékezet, valamint a 16. századi eszmetörténet is központi eleme a kiadványnak, így főcíme (magyarra fordítva: Lepanto és azon túl) kifejezetten találónak mondható.

Tematikáját tekintve a kötet három fő részre oszlik. Az előszót követő első nagyobb rész egy általánosabb bevezetőnek is tekinthető, melyben a 16–17. századi Dél-Európa oszmánképét és az angol nyelvű irodalomban *great other*ként emlegetett ellenségképet elemző tanulmányok találhatók. A kötet második – leggazdagabban illusztrált – egysége már első sorban a fő tematikai részt öleli fel, vagyis a csata ikonográfiai és narratív emlékezetét, míg az utolsó, harmadik szakasza a diadal egy kevésbé tárgyalt utóhatása, a fogságba, illetve rabszolgasorba került török képe köré épül spanyol, illetve itáliai kontextusban.

Ahogy az előszóban is olvasható, a lepantói csatát, noha hosszú távon nem jelentett áttörő sikert, már lélektani hatása miatt is hatalmas eufóriával ünnepelt diadalként emlegették Európa-szerte, és a kortárs kútfők olvasatában a keresztény és az iszlám világ, a Nyugat és a Kelet összecsapásaként is megjelent. Napjainkig számos publikáció látott napvilágot a csatáról és annak következményeiről a történettudomány különféle területeit állítva középpontba (politika-, művészet-, társadalom- és hadtörténet stb.), jelen kötet azonban egyetlen multidiszciplináris kiadványban kívánja szemléltetni Lepantónak az irodalomra, a képzőművészetre és a propagandára gyakorolt hatásait, nagyobb hangsúlyt fektetve az olyan – napjainkra kissé háttérbe szorult – résztvevőkre, mint például Genova.

¹ Stagno, Laura – Llopis, Borja Franco (eds): *Lepanto and Beyond. Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean*. Leuven, Leuven University Press, 2021. 324 p.

Az első fejezetet a kötet szerkesztőpárosának tanulmánya nyitja (*A Brief Review of the Scholarly Literature on Representation of the „Turk” and Images of Lepanto in Italy and Iberia*). Az írás a kora újkori Mediterráneum törökképének historiográfiai áttekintéseként szolgál: Stagno a törökképet és a lepantói csata emlékezetét mutatja be a kora újkori Itáliában, míg Llopis ugyanezt ismerteti spanyol kontextusban. Stagno kiemeli, hogy az itáliai államokból gazdag írott és vizuális forrásanyag maradt ránk – legyen szó akár a kegyetlen, akár a raboskodó török képeről –, a szakirodalom mégis elsősorban a velencei, illetve a szicíliai forrásbázisra támaszkodott, míg a legalább ennyire érdekes genovai kontextus jóval kevésbé feldolgozott. Mindemellett az 1571-es keresztény győzelem a Szent Ligát létre hívó V. Piusz pápa hosszú távú emlékezetének is része lett, és XI. Kelemen oszmánellenes politikájának idején is felerősödött.

Az Ibériai-félsziget oszmánképét illetően a történettudomány mind a mai napig adós egy művészettörténeti összefoglalóval a 16–17. századi törökábrázolásokról, holott az itáliai, németalföldi és közép-európai területekhez hasonló forrásbázis és politikátörténeti háttér miatt erre jó lehetőség kínálkozna. A lepantói csatát követően Itáliában markáns V. Piusz-kép alakult ki, és hasonlóan formálódott a II. Fülöp spanyol király személye köré épülő propaganda. A csata vizuális reprezentációja megjelenik többek között Tiziano és El Greco munkásságában, Sevilla pedig kiemelt jelentőséget kapott az ünnepek során. Llopis azonban rámutat arra, hogy mindezek ellenére a győzelemmel kapcsolatos megemlékezések kevésbé bizonyultak látványosnak az itáliaiakhoz képest.

A második tanulmányban Stephen Hutchinson a másféleségből, illetve a hegeli idegenségből eredő ellenségképet mutatja be keresztény és muszlim oldalról, ezzel módszertani és eszmetörténeti bevezetést szolgáltatva a kötetnek (*Multiple Alterities in the Ottoman Empire*). A 16–17. századi törökkép alakulása Európa-szerte nagyban függött a keresztény hatalmakkal való konfrontáció mértékétől, ami alól a Földközi-tenger térsége sem volt kivétel. Hutchinson ezután a későbbi tanulmányokban részletesebben is előkerülő rabszolgá, fogoly és renegát toposzát mutatja be a két „ősellenség” összeütközésének függvényében.

A második, egyben legnagyobb tematikai egység Stefan Hanß tanulmányával kezdődik (*Event and Narration. Spanish Storytelling of the Battle of Lepanto in the Early 1570s*). A tanulmány bemutatja, hogyan vált a lepantói győzelem mind a spanyol Habsburg, mind a velencei reprezentáció és propaganda egyik központi elemévé, kiterjedve az írott elbeszélésekre, a nyilvános ünnepélyekre és a tárgyi emlékyagra is. A munka a lepantói csatáról szóló spanyol narratívák főbb csoportjait mutatja be, rámutatva arra, hogy míg például Velence a sikert leginkább keresztény győzelemként értelmezte (amelyben kiemelt szerepet tulajdonított magának), addig a spanyol reprezentációban a csata mint Habsburg-diadal került előtérbe, erősítve ezzel a korabeli felfogást a dinasztia kiválasztottságáról. A tanulmányban vizsgált forráscsoportok közé tartoznak a keresztény flotta parancsnokainak, Don Juan de Austria és Giovanni Andrea Doria beszámolói, az Itáliában egymással vetélkedő spanyol és velencei propaganda nyomtatásban is megjelent termékei (amelyek Bécsbe és Közép-Európába is eljutottak), a nyilvános ünnepélyek, a diadalmenetek, illetve a győzelmi reprezentációra jellemző ikonográfiával ellátott korabeli tárgyi emlékyag.

Víctor Mínguez tanulmányában a csata korabeli ábrázolásainak egyik toposzát, a „halott törökök tengerét” ismerteti (*A Sea of Dead Turks: Lepanto and the Iconographies of Hell and the Flood*). A toposz Giorgio Vasarinak a vatikáni Sala Regiában található, 1572-ben készült freskóinak harmadik részén alapul, amely azt ábrázolja, amikor a tengerbe zuhant törökök és berberek elmerülnek. Magának a jelenetnek az előzményei megtalálhatók Michelangelónak az özönvízről és az utolsó ítéletről készült alkotásain, valamint Rafaellónak

és Giulio Romanónak a Milvius hídi csatát megelevenítő festményén. Mínguez több spanyol és itáliai alkotáson keresztül mutatja be az említett toposz előzményeit, valamint azt, hogy a toposz miként vált a kereszténységnek az iszlám felett aratott győzelmének metaforájává. A szerző emellett kitér a többnyire domonkosok közvetítése által az Újvilágban megjelent reprezentációkra, rámutatva Lepanto emlékezetének és a legyőzött, alámerülő muszlim el-lenség toposzának transzatlanti jelenlétére.

Az előző írás ellensúlyaként Daniele Sanguineti a lepantói győzelem genovai vizuális emlékezetét vizsgálja, elsősorban annak egyházi ikonográfiáján keresztül (*Lepanto in Religious Iconographies: The Genoese Case*). A győzelem európai visszhangja és a velencei ünnepek ellenére nincs tudomásunk látványosabb genovai győzelmi ünnepélyről. A tanulmány nagy hangsúlyt helyez a Velencében népszerűvé váló és Itáliában elterjedő vallásos tematikájú fest-ményekre, amelyek a diadalt Szűz Mária közbenjárásához kötik. Ennek fényében a szerző ki-tér a csatához köthető 16–18. századi Rózsafüzér Királynője-ábrázolásokra, amelyeken nem-egyszer feltűnik V. Pius pápa, vagy a Szent Liga vezető személyeinek alakjai.

Emiliano Beri a velencei propagandában gyávaként, az oszmánokkal megütközni nem akaróként feltüntetett Giovanni Andrea Doriát ért, leginkább koholt vádakát vizsgálja (*Accusation, Defense and Self-Defense: The Debate on the Action of Giovanni Andrea Doria in Lepanto*). A keresztényekre gyakorolt lélektani hatásait tekintve jelentős és méreteit tekint-ve is impozáns tengeri csata parancsnokait szinte mind hősként ünnepelték, a spanyolok oldalán harcoló genovai Doriát leszámítva, akit a velencei résztvevők megvádoltak többek között azzal, hogy elmenekült a küzdelemből. A szerző ismerteti magának a csatának a le-folyását, a Doriát ért vádak hátterét, az ezzel kapcsolatos történešzviata historiográfiáját, va-lamint a parancsnok (ön)védelmében is megjelent írásokat, továbbá az azokat alátámasztó írott és képi forrásokat is bemutatja. Utóbbi esetben a legjelentősebbek azok a falikárpitok, amelyeket maga Doria rendelt meg személyének és szerepének tisztázása céljából.

Laura Stagno tanulmánya szintén a genovai tematikához kapcsolódik, bemutatva az Andrea Doria, illetve más előkelők által megrendelt képi ábrázolásokat (*Celebrating Lepanto in the Republic of Genoa: Giovanni Andrea Doria's and Other Aristocrats' Patronage. Portraits, Paintings and Tapestries*). A Genovai Köztársaság igencsak csekély erővel, három hajóval támogatta a Szent Liga flottáját, nem úgy, mint a spanyol szolgálatban álló genovai származású vagyonos hadi vállalkozók (*asentistas*), akik jóval komolyabb erőt (28 gálya) állí-tottak ki. Nem véletlen tehát, hogy a köztársaság nem rendezett nagyobb ünnepeket, és reprezentációja messze elmaradt az olyan parancsnokok, mint Doria, Grimaldi és Negroni személye körüli kultusz mögött. Ez a különbség jól szemléltethető a résztvevők által megren-delt festményekkel. Az írásban említett festmények között megtalálhatók a Doriát megörö-kítő fegyveres portrék, valamint a Brüsszelben készült falikárpitok, amelyek allegorikus ele-mekkel kiegészülve mutatták be a tengeri csatát. A Szent Liga flottájába hajókat küldő genovai előkelőkhöz köthető műalkotásokat is kiemeli a szerző, ezzel is rámutatva a geno-vai társadalom több központú jellegére. A festményeken és falikárpitokon gyakran a csata-rendbe felállt keresztény hajóhadat, a csata egy mozzanatát vagy a győztes flotta hazatér-ését ábrázolták. A tanulmányt 31 oldalnyi színes képi illusztráció követi, szemléltetve a Mínguez és Stagno által is tárgyalt műalkotásokat.

Bastien Carpentier írásában, ami egyben a második nagy egység utolsó fejezete, a mediterrán térség mint keresztény–muszlim ütközőzóna negatív oszmán- és berberképé-nek jellegzetességeit és megerősödését mutatja be a 16. század második felében (*The Necessary Enemy: Reconsidering the Perception of the „Other” in a Society of War Contrac-tors [Genoa, Spain and the Ottoman Empire – Sixteenth Century]*). Spanyolország és Genova

számára a térség két kiemelt információs központjaként Velence (a spanyol követen keresztül) és Nápoly (a spanyol alkirályon keresztül) szolgált. Carpentier ezt követően ismerteti a 16. század mediterrán hadi vállalkozóinak rendszerét, majd rátér az ellenségkép szükségességére a hadi vállalkozások fenntartásához a lepantói csata utáni évtizedekben is. Az Andrea Doria által is erősen közvetített genovai propagandában mind a Porta, mind az Észak-Afrika partjai mentén tevékenykedő berber kalózok ellenségként jelentek meg. A szerző kiemeli azt is, hogy az ellenségkép ilyen módon való felerősítése (sokszor eltúlzása) fontos részét képezte Genova érdekeinek is, fenntartva ezzel a spanyolországi Habsburgokkal való kiemelt kapcsolatát.

A kötet utolsó tematikai egysége a csata következményeinek egyik toposzával, a muszlim rabokkal, illetve az irodalomban és a képzőművészetben való megjelenésükkel foglalkozik. Andrea Zappia eddig nem publikált levéltári források alapján hasonlítja össze a genovai rabszolgaságba került muszlimok és a muszlim (észak-afrikai) rabszolgaságra jutott genovaiak életkörülményeit (*In the Sign of Reciprocity: Muslim Slaves in Geona and Genoese Slaves in Maghreb*). Vizsgálata során rámutat arra, hogy a 18. században is különbséget tettek a rabszolga, a rab és a fogoly között, még akkor is, ha előfordult átfedés a fogalmak között. Ezek után ismerteti, milyen körülmények között raboskodtak Észak-Afrikában a keresztények a 17–18. században, illetve arra, hogy milyen hatása volt a korabeli híráramlásnak a rabok helyzetére.

A rabláncra jutott török toposzáról Giuseppe Capriotti ír tanulmányában (*The Image of the Turkish Slave in a Peripheral Area of the Pontifical States: The Case of the Cycle of Villa Buonaccorsi in Potenza Picena*). A munka egy, a Pápai Államhoz tartozó Potenza Picena-i villa 18. századi freskóin alapuló esettanulmány, amely a Buonaccorsi család reprezentációjának is részét képezte. A képek Torquato Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* című barokk eposzának főbb mozzanatait örökítették meg. Capriotti az adott jelenet freskójának bemutatásakor idézi az eposz megfelelő szakaszát. A szerző elemzése során arra jutott, hogy a freskókon található török rabok alakjai nagymértékben merítenek a lepantói csata utáni időszakban elterjedt sztereotípiákból, mutatva azt is, hogy a törökkép bizonyos szegmensei a csata után közel másfél évszázaddal is megmaradtak, és részét képezték a vizuális emlékezetnek. A képek bemutatásán és elemzésén túl azonban a tanulmányban olvashatunk a megrendelő, Buonaccorso Buonaccorsi családjának kapcsolatáról a Máltai Lovagrenddel. A keresztés hagyományokkal rendelkező renchez való szoros kötődés magyarázatot ad a freskók témaválasztására, valamint a leláncolt muszlim rabok ábrázolására.

A kötet utolsó tanulmányában Mercedes Alcalá Galán a 17. századi spanyol irodalmi művekben és drámákban előforduló toposszal, a muszlim rabságban sýnlódó keresztény nőkkel és férfiakkal foglalkozik (*‘Cet obscur objet du désir’: Sex and Slavery in Early Modern Spanish Fiction*). A vizsgált időszakból származó írott és vizuális műveket a rabszolgákkal foglalkozó korabeli forrásokkal, krónikákkal, jogi dokumentumokkal veti össze, bemutatva azt, hogy a fikciós művekben „mórként” feltüntetett muszlimok (akik lényegében a megtestesült hitetlenséget is jelképezik) általában vagy nemeslelkűek és lovagiasak, vagy pedig hatalmukkal visszaélő, buja és kéjsóvár fogva tartók voltak. A rabok (nők és férfiak egyaránt) kiszolgáltatott helyzetben voltak, és a testi közeledések mellett az iszlámra való áttérés veszélye is fenyegette őket. Hasonlóképpen mór rabokról is lehetett olvasni, akik keresztény hitre tértek. A szerző ennek fényében arra is rámutat, milyen összetett volt mind a muszlim, mind a keresztény rabok kérdése a Földközi-tenger térségében.

Összességében elmondható, hogy a tanulmánykötet a korábban nem publikált forrásoknak és az elemzési szempontoknak köszönhetően újszerű, multidiszciplináris megkö-

zelítésekkel járul hozzá a lepantói csatával, annak hosszú távú politikai és vizuális emlékeztével, valamint a 16–18. századi Mediterráneum török- és berberképével kapcsolatos ismereteinkhez. A Genovai Köztársaság vizuális emlékeztének és politikai reprezentációjának bemutatásával a csata egyik, napjainkra háttérbe szorult résztvevőjének is emléket állít. A kötet művészettörténeti, társadalom-, eszme- és politikatörténeti tartalma miatt értékes új részévé vált a csata historiográfiájának.

*Szuromi Kristóf**

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézetének egyetemi adjunktusa (1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., suromi.kristof@btk.ppke.hu).

Háború és hadviselés Kelet-Európában a 15. század második felében¹

A Litván Nagyfejedelemség a 15. századra elérte legnagyobb területi kiterjedését. Fejedelmek hol házasságokkal, hol fegyveres erejük segítségével már a 13. századtól kezdve egyre nagyobb területeket haraptak ki a volt Kijevi Rusz területéből, és komoly pártfogónak számítottak az egymással vetélkedő orosz fejedelemségek konfliktusaiban is. Ezenfelül az 1385-ben megkötött krewói uniónak köszönhetően a litvánoknak sikerült szövetségre lépniük egyik fő ellenfelükkel, a Lengyel Királysággal is. A kettejük közötti perszonálunió – nem kevés konfliktus után – 1501-ben stabilizálódott, majd 1569-ben Lublinban úgynevezett „reálunióvá” vált. Időközben a moszkvai fejedelmek hozzákezdtek a szakirodalomban csak az „oroszföldek összegyűjtésének” nevezett elképzelésük megvalósításához. Ennek mintegy nyitányaként I. (Kalita, azaz Pénzeszsák) Ivánt említhetjük (1325–1341), aki már „Vlagyimir és egész Rusz fejedelmének” nevezte magát, az igazán látványos hódításokra azonban csak III. Iván uralkodása (1462–1505) alatt került sor.

Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a régiót fennhatósága alatt tartó Arany Horda felbomlott, ami hatalmi vákuumot eredményezett, az említett orosz földek jelentős része azonban ekkorra már litván fennhatóság alatt állt. Mindez nem meglepő módon a két hatalom összecsapásához vezetett, ami közvetve mind a mai napig érezteti hatását. A kirobbant konfliktusnak, ha nem is feltétlenül a tényleges (mivel Moszkva és Litvánia már 1492 és 1494 között is háborúzott), de mindenképp szimbolikus kezdetét jelenti az 1500. július 14-én, a Vedrosa folyónál vívott csata, ahol a moszkvai csapatok nagy győzelmet arattak a litvánok felett, a háborúban pedig a Litván Nagyfejedelemség területének közel harmadát elvesztette. Ezen a ponton teszi fel a kérdést a most ismertetendő kötet szerzője, Vlagyimir Sirogorov: mégis hogyan néztek ki a szemben álló felek hadseregei a háború kezdetén? A választ pedig a régiót érintő 1450–1500 közötti háborúk és katonai reformok bemutatásával adja meg.

Kérdésfeltevése nem alaptalan. Az angolszász szakirodalomban elsősorban a lengyel–litván unió 1569. évi létrejötte utáni katonai konfliktusok keltették fel a kutatók figyelmét, aminek mintegy bevezetőjeként a 16. század első feléig is visszanyúltak a szerzők, korábbra azonban nem tekintettek.² A 15. század második felének moszkvai hadserege, bár jobban reprezentált, inkább egy-egy átfogóbb írás részeként jelenik meg, és ritkábban válik

1 Shirogorov, Vladimir: *War on the Eve of Nations. Conflicts and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500*. New York–Lanham–Boulder–London, Lexington Books 2021. 509 p. (Slavic Studies. History.)

2 Lásd például: Frost, Robert I.: *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*. London, 2000.

önálló elemzés tárgyává.³ Ez már csak azért is sajnálatos, mert az érintett országokban számos olyan új eredmény született, ami ez idáig nem igazán lépett ki az adott ország nyelvi keretei közül. Sirogorov azonban ezen írásokat szinte kivétel nélkül beépítette munkájába, ráadásul a kötet bibliográfiájában angolra fordítva is megadta a címüket, így az egyes részművek iránt érdeklődők önmagában azt is haszonnal forgathatják. Munkájának másik érdekessége, hogy nem csak a Lengyel–Litván Államszövetség, illetve a Moszkvai Nagyfejedelemség (Moszkóvia), valamint az általa elfoglalt vagy vele szorosabb kapcsolatba került államok (ilyen például a 15. század második felében elfoglalt Novgorod és Tver, vagy csak a 16. század első felében megszerzett Pskov) konfliktusait és hadseregeit mutatja be. A kötet lapjain bepillantunk a Német Lovagrendnek és annak livóniai ágának, továbbá a Svéd Királyságnak, a Cseh Királyságnak, a Moldvai Vajdaságnak, a Havasalföldi Vajdaságnak, a Magyar Királyságnak, illetve az Arany Hordának és utódállamainak, pontosabban a Nagy Hordának, a Kazanyi Kánságnak és a Krími Kánságnak a történetébe is.

Sirogorov könyve alapvetően összehasonlító munka, amelyben az éppen leírt eseménynek a több szempontú körbejárása mellett az időrend fenntartására is külön figyelmet fordít. A struktúra azért is érdekes, mert így a szerző például egy katonai reformot az adott eseménysorban, az adott időszak gazdasági és társadalmi viszonyai között (tehát nem időben ugrálva, saját kontextusából kiragadva), mégis más hasonló rendszerekkel összevetve elemez. Számomra további érdekessége volt a könyvnek, hogy a szerző külön figyelmet fordít a különböző hadikultúrák egymásra hatásának bemutatására, valamint a katonáskodásnak mint tudástranzszernek a jelentőségére (akár az idegenben szerzett tapasztalatok „hazai” kamatoztatására, akár az idegen katonaság által hozott tudás felhasználására gondolunk), ráadásul mindezt kelet- és közép-európai környezetben teszi, ami a nyelvi korlátok miatt a magyar olvasónak külön is figyelemre méltó lehet. Ezen a ponton kell még kiemelni: a szerző azt a gyakorlatot követte, hogy az adott jelenségre használt speciális kifejezéseket – az első alkalommal magyarázattal kiegészítve – mindvégig eredeti formájában használja a szövegben (így például a lengyel nemességre a *szlachta* szót).

Ezzel azonban el is érkeztünk egy, a könyv használhatóságához kapcsolódó kényelmetlenséghez, amit, úgy gondolom, a tartalmi összefoglaló előtt érdemes külön megemlíteni, nevezetesen azt, hogy az összehasonlítás, továbbá a kontextus megfelelő körbejárásának igénye sokszor a szöveg követhetőségének rovására megy. Egyrészt a kötet kézikönyvként való használhatóságát bonyolítja, hogy ha egy adott katonai eseményre vagy adott állam hadseregére vagyunk kíváncsiak, akkor nem egy esetben különböző alfejezetek elszórt bekezdéseiből kell összeszednünk a vonatkozó információkat. Ezt szerencsére a szerző is érzékelte, ezért a könyv végén egy időrendi táblázatot találunk, amely az adott eseményhez vagy katonai reformhoz kapcsolódó oldalakat is megadja, továbbá ugyanitt tárgy-, név- és helymutató is fellelhető. Nagyobb akadályokba ütközünk viszont, ha a könyvet folyamatában szeretnénk olvasni, az elaprózott információk miatt ugyanis a régió viszonyaiban járatlan olvasóként a segédletek ellenére is könnyen elveszhetünk. Ez utóbbi problémát esetleg átgondoltabb információelosztással, valamint térképekkel jobban lehetett volna mérsékelni. Szintén nehezíti a folyamatos olvasást, hogy az idegen terminusok magyarátát csak első előfordulásukkor adja meg a szerző, így ha 200 oldallal később ismét találkozunk az adott kifejezéssel, akkor csak lázas lapozgatások után, a tárgymutatóból visszakeresve találhatjuk meg a „megfejtését”. Mindazonáltal

3 Lásd például: Davies, Brian L.: *The Development of Russian Military Power, 1453–1815*. In: *European Warfare, 1453–1815*. Ed. Black, Jeremy. London, 1999. 145–179.; Ostrowski, Donald: *Troop Mobilization by the Muscovite Grand Princes (1313–1533)*. In: *The Military and Society in Russia, 1450–1917*. Eds.: Lohr, Eric – Poe, Marshall. Leiden–Boston–Köln, 2002. 19–40.

fokozottan igaz, hogy csak az egész könyv elolvasása után áll össze bennünk egy egységes kép a 15. század végi kelet-európai régió katonai viszonyairól.

A Lengyel Királyság hadseregéről és háborúiról például a kötet nyolc fejezete közül elsősorban a második, hatodik, hetedik és nyolcadik nyújt tájékoztatást. Ezekben a fejezetekben olvashatunk részletesebben a Csehországgal, a Havasalfölddel és a Német Lovagrenddel kapcsolatos vonatkozásokról is, de az igazán hangsúlyos szerepet a Magyar Királyság és a Moldvai Vajdaság kapja, utóbbi kettő ugyanis Sirogorov megállapítása szerint komoly hatást gyakorolt a lengyel hadszervezetre. A Magyar Királyság esetében elsősorban a nálunk I. Ulászlóként uralkodó III. Ulászló harcait kell megemlítenünk, melyek hasznos tapasztalatot jelenthettek a lengyel hadvezérek számára, miként az taktikai gondolkodásukban, valamint a szekérvár és a huszita típusú gyalogság (tehát közvetve a cseh harcmódor, illetve a zsoldosok) későbbi alkalmazásában is látható. Ezt követően a Mátyás elleni 1474. évi sziléziai hadjáratból, valamint a Magyar Királyság elleni különböző, a lengyel trónjelöltek hatalomra segítését célzó hadjáratokból az tűnik ki, hogy a lengyel hadsereg igyekezett felőni a sokoldalúbb és professzionálisabb magyar hadsereg jelentette kihíváshoz, azonban így is rendre vereséget szenvedett. A 15. század második felében ugyanis a fentebb említett változásokon kívül hiába terjedtek el a lengyel gyalogság körében a tűzfegyverek, illetve jelentek meg a hetmanoknak nevezett első főparancsnokok a hadsereg élén, a magyar hadsereggel szemben így sem tudták felvenni a versenyt. A 15. század végéig a Lengyel Királyság hadseregének alapját ugyanis az általános felkelés jelentette, a zsoldos csapatok pedig a teljes hadseregnek csak töredékét tették ki. Szintén ez a kettősség lehetett az oka az 1497. évi moldvai hadjárat eredményének is, amikor a visszavonuló lengyel sereg csúfos vereséget szenvedett a rátörő moldvai csapatoktól, ráadásul a vereséget követő moldvai és oszmán betörések további súlyos pusztításokhoz vezettek. Ezekből az eseményekből tanulva jelentek meg az első magyarországi rác és huszár csapatok a lengyel udvarban, fegyverzetük és harcmódjuk pedig a későbbiekben igen nagy népszerűsége tett szert az egész lengyel hadseregben. A lengyel hadsereg tehát a 16. század első felére teljesítette célkitűzését.

Más utat járt be a litván hadsereg, amelyről a harmadik, hatodik, hetedik és nyolcadik fejezetben olvashatunk az Arany Hordával, valamint a fentebb említett utódállamaival együtt. Az 1432–1440 közötti litván polgárháborút⁴ követően a különböző belső feszültségek miatt a katonai szervezet körülbelül negyven évre megmerevedett. A Litván Nagyfejedelemség három területre tagolódott, és mindegyik ilyen területnek más-más katonai szervezete volt, amit többek között a hadvezetés tekintetében is nehéz volt összehangolni. Az első ilyen egység *Lithuania propria* és Szamogitia (a mai Litvánia, Belarusz északnyugati része, valamint Kelet-Lengyelország), a második a nyugati Rusz (a mai Belarusz további részei), a harmadik pedig a délnyugati Rusz (a mai Délnyugat-Ukrajna) körzete volt. A hadszervezethez kapcsolódó reformok végül az 1480-as években indultak meg, és bár a fentebb vázolt modellt csak mérsékelten érintették, a reformoknak köszönhetően az udvari katonaságnak, valamint a zsoldos csapatoknak különböző formái jelenhettek meg a litván hadseregben. Ezek a reformok azonban megkésettnek bizonyultak, így a litván seregek rendre vereséget szenvedtek a megerősödő Moszkvával szemben.

A kötet harmadik főszereplőjével, Moszkvával, valamint a különböző orosz fejedelemségekkel, továbbá az Arany Hordával és utódállamaival (főleg a Kazanyi Kánsággal), valamint a Svéd Királysággal a nyolcadiktól a nyolcadikig terjedő fejezetek foglalkoznak. Moszkva hadszervezetét alapvetően a tatár befolyás alatt eltöltött évek határozták meg, így a 15. század

4 Más szerzők 1432-től 1435-ig vagy 1438-ig datálják a polgárháborús időszakot.

egyfajta útkeresésnek is tekinthető. Ezen útkeresés eredményeként született meg az udvari katonaság (goszudarjev dvor), illetve a pomesztye-rendszer (adománybirtok után járó katonai szolgálat); ezek alapvető befolyással voltak a következő évszázadok orosz hadszervezetére is, ugyanakkor a rendszer első próbái és finomhangolásai a 15. század második felének háborúhoz kötődnek. Az így létrejött hadsereg továbbra is alapvetően a könnyűlovasságra épült, amit részben a környező területek hasonló hadseregeivel, részben a szükséges fémipar hiányával magyaráz a szerző. Sirogorov szerint ennek gyengeségei, így például a megfelelő gyalogság hiánya, már a svédek elleni, 1495–1497-es háborúban is megmutatkoztak. Ugyanakkor a könyv egészét tekintve érdemes azt is megjegyezni, hogy a szerző az orosz hadtörténetírásban zajló, a hadsereg létszámára vonatkozó vitákban inkább a nagyobb létszámokat fogadja el, ennek megfelelően kell tehát értékelnünk azt is, amikor például éppen az orosz–svéd háborúval kapcsolatban 40 ezer fős svéd hadseregről ír (311.), noha ezek a számok az összehasonlító kutatások tükrében igencsak túlzónak tűnnek.⁵

Őszintén szólva némi kétkedéssel vettem kézbe Vlagyimir Sirogorov itt ismertetett kötetét, mivel a magát Olaszországban élő, szabadúszó orosz kutatóként bemutató szerzőtől csak az elmúlt években oroszul megjelent, a 16–17. század kelet-európai háborúival foglalkozó, általa is hivatkozott könyvtrilógiáját találtam meg.⁶ Jelen kötet azonban olvasmányos stílusban megírta, a vonatkozó szakirodalmat naprakészen tartalmazó, érdekes összefoglaló és elemző munka, amelynek egyes részleteit (mint az említett hadsereglétszámokat) talán pontosítani lehet, de felvetései mindenképp továbbgondolásra érdemesek. A munkát jó szívvel ajánlom.

Szokola László*

5 Vö. *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk.: B. Szabó János – Fodor Pál. Bp., 2019. Különösen Sashalmi Endre és Nagy Gábor tanulmányai.

6 Широ́горов, Владимир: *Украинская война. Вооруженная борьба за Восточную Европу в XVI–XVII вв.* Книга I. Схватка за Русь. Книга II. Турецкий прорыв. Книга III. Встречное наступление. Москва, 2017–2019.

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola középkori magyar történelem programjának doktorandusza, továbbá az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének tudományos segédmunkatársa (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., szokola.laszlo@btk.elte.hu)

A Habsburg-ház és a Vasa-dinasztia kapcsolatai a 17. század középső harmadában¹

A Habsburg-dinasztia (Casa de Austria) két ágának összefonódásaira, különösen a spanyol ág közép-európai diplomáciájára, kapcsolataira összpontosító történeti kutatás az utóbbi bő másfél évtizedben – túlzás nélkül állíthatjuk – reneszánszát éli. Az újabb keletű spanyol nyelvű historiográfia figyelme érezhetően intenzívvé vált a Szent Római Birodalom, illetve az osztrák Habsburg-ág országai, illetve az azokhoz közel eső területek vonatkozásában. Ez a megélenkült kutatói érdeklődés nem előzmények nélküli, hiszen a Spanyol Monarchia 17. századi európai politikájáról és diplomatáinak működéséről számos klasszikus munka áll rendelkezésre; elegendő, ha Quintín Aldea Vaquero,² illetve Miguel Ángel Ocho Brun³ műveit említjük. Az utóbbi években e diplomáciatörténeti fókuszú kutatásoknak hatalmas inspirációt adott a madridi Autonoma Egyetem Kora Újkori Történeti Tanszékén, José Martínez Millán professzor és munkatársai által elindított tudományos műhely (IULCE: Instituto Universitario „La Corte en Europa”). Ennek égisze alatt különböző projektek – a Colección „La Corte en Europa” kötetei, az önálló elektronikus folyóirat (*Libros de la Corte*) és monográfiák sora – rendkívüli módon inspirálták a Spanyol Monarchia, illetve a Habsburg-dinasztia történetével foglalkozó (nemzetközi) kutatásokat is.⁴ A 2011-ben megjelent háromkötetes kiadvány a Spanyol Monarchia és a Habsburg Birodalom kapcsolatairól,⁵ illetve Rubén González Cuerva disszertációja Baltasar de Zúñiga prágai spanyol követ (1608–1617) pályájáról⁶ csatláthatatlanul jelezték, hogy a spanyol történészek figyelme és érdeklődése a kontinens középső, az Ibériai-félszigettől földrajzilag távol eső vidékei felé fordul.

1 Conde Pazos, Miguel: *La quiebra de un modelo dinástico. Relaciones entre la Casa de Austria y los Vasa de Polonia (1635–1668)*. Madrid, Polifemo, 2022. 661 p. (La Corte en Europa, 22.)

2 *España y Europa en el siglo XVII: correspondencia de Saavedra Fajardo*. Tom. I–III. Ed.: Aldea Vaquero, Quintín. Madrid, 1986–2008.

3 Ochoa Brun, Miguel Ángel: *Historia de la diplomacia española*. Vol. VII–VIII. *La edad barroca*. Madrid, 2006. (Biblioteca Diplomática Española. Sección estudios, 6.)

4 A kutatóműhely publikációinak áttekintése megtalálható az IULCE honlapján: <http://iulce.es/tienda-publicaciones/> (letöltés: 2022. július 10.). Az utóbbi évtizedek historiográfiájáról jó áttekintést adnak: Marek, Pavel: *La embajada española en la corte imperial (1558–1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*. Praga, 2013. 17–32. (Ibero-americana Pragensia. Supplementum, 33.); Tercero Casado, Luis: *Infelíz Austria. Relaciones entre Madrid y Viena desde la Paz de Westfalia hasta la Paz de los Pirineos (1648–1659)*. [PhD-disszertáció.] Wien, 2017. 8–27. A 16–17. századi spanyol Habsburg uralkodók és Közép-Európa kapcsolatára vonatkozó nemzetközi irodalomhoz lásd még az alábbi oldalon elérhető bibliográfiákat és adatbázisokat: <https://faccion.hypotheses.org> (letöltés: 2022. július 10.).

5 *La dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Coords.: Martínez Millán, José – González Cuerva, Rubén. Madrid, 2011. (La Corte en Europa, 5.)

6 González Cuerva, Rubén: *Baltasar de Zúñiga. Una encrucijada de la Monarquía hispana (1561–1622)*. Madrid, 2012. (La Corte en Europa, 9.)

Miguel Conde Pazos műve részben ennek az iskolának az ösztönzéséből született, és több szempontból is kiemelkedő jelentőségű historiográfiai eredménynek tartható. A kötet a szerzőnek a madridi Autónoma Egyetemen 2016-ban megvédett doktori disszertációjának könyvvé szerkesztett változata. Conde Pazos korábbi publikációi kiterjednek a 16–17. századi spanyol–lengyel kapcsolatok egészére, és évekig tartó elmélyült kutatómunka alapozta meg, hogy a terület egyik legkiválóbb szakértőjévé vált. Műve számos érteke közül mindenekelőtt historiográfiai jelentőségét kell első helyen kiemelni: korábban a spanyol–lengyel kapcsolatokat ilyen mélységben nem vizsgálta a (spanyol) történetírás, nemhogy a tárgyalt korszakban (1635–1668), de más periódusok esetében sem – eltekintve az V. Károly udvarában működő neves lengyel humanista diplomata, Johannes Dantiscus (1485–1548) munkásságától, akinek pályájával a humanista történetírást kutatók legújabban is foglalkoznak,⁷ illetve az ismertett kötetben tárgyalt időszak közvetlen előzményeitől. Utóbbi korszaknak a lengyel–spanyol kapcsolatairól egy tanulmány született a legutóbbi időkben, és ugyancsak a Ryszard Skowron által összefogott kutatások eredményének tekinthető.⁸

Miguel Conde Pazos munkásságát és széles körű forrásismeretét szerencsés módon meghatározta, hogy fontos szerepet vállalt a Ryszard Skowron által koordinált munkálatokban, amelyek célja a simancasi levéltárban található, a két monarchia diplomáciai kapcsolataival összefüggő 17. századi dokumentumok feltárása és közreadása volt.⁹ A projekt már címében is utal rá, hogy folytatása annak a korábban, a Római Lengyel Történeti Intézet munkatársai által indított okmánytársorozatnak, amelynek több kötete is Simancasban gyűjtött forrásokat adott közre.¹⁰

A beható forrásismereten alapuló munka másik nagy érdeme a komplex látásmód. A szerző jó érzékkel hívja fel a figyelmet már műve lelegején a Habsburgok stájer ága és a Vasa-dinasztia között létrejött dinasztikus kapcsolatból született személyek portréira, mint például a Medici-szolgálatban működő, több Habsburg-udvarban is alkotó művész, Justus Sustermans (1597–1681) művére, nevezetesen Habsburg Mária Magdaléna főhercegnő (1589–1631) fia, Medici Lipót (későbbi bíboros; 1617–1675) gyermekkori portréjára, amelyen a gyermek lengyel nemesi öltözetet, hosszú tollas kalapot visel, kezében pedig hatalmi szimbólumként buzogányt (*piernacz*) tart, amit feltehetőleg nagynénjétől, a Mária Magdaléna főhercegnőhöz hasonlóan Grazban nevelkedett Habsburg Konstancia (1588–1631) lengyel királynétól (III. Zsigmond lengyel király [1587–1632] feleségétől) kaphatott ajándékba. A Wawel királyi gyűjteményében számos lengyel nemes portréján figyelhetők meg itáliai, németalföldi és spanyol (Habsburg) hatalmi jelképek, köztük a legnyilvánvalóbb, az Aranygyapjas Rend jelvénye. A két dinasztia közötti egykori szoros kapcsolat reprezentációjára utalnak Martin Kober (1550 k. – 1598 előtt) lengyel művész III. Zsigmond gyermekeiről, Anna Mária hercegnőről (1593–1600) és Ulászló hercegről (később IV. Ulászló néven lengyel király, 1632–1648) festett portréi, amelyek a legendásan híres madridi sarutlan karmelita kolostor

7 Odyniec, Krzysztof J.: *Diplomacy at the Edges of Empire: Johannes Dantiscus and His Embassy to Charles V, 1519–1532*. Berkeley, 2017.

8 González Cuerva, Rubén: *The Spanish Embassy in the Empire, Watchtower of Poland (1590–1624)*. In: *The House of Vasa and the House of Austria: Correspondence from the Years 1587 to 1688*. Part 1. *The Times of Sigismund III, 1587–1632*. Ed.: Skowron, Ryszard. Katowice, 2016. 115–143.

9 *Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas*. Nova series. Vol. I. Edited by Ryszard Skowron; in collaboration with Miguel Conde Pazos, Pawel Duda, Enrique Corredera Nilsson, Matylda Urjasz-Raczko. Cracow, 2015.

10 *Elementa ad Fontium Editiones Documenta Polonia ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas*. Partes I–VII. Ed.: Meyszowicz, Valerianus. Roma, 1963–1970.

gazdag gyűjteményében található. Ahogyan Susermans mozgott az udvarok között és művein különleges minőségben megörökítette a dinasztia tagjainak nemcsak arcvonásait, hanem hatalmi és dinasztikus reprezentációjuk legfontosabb szimbólumait is, a korszakot vizsgáló kutatóknak is úgy kell tudnia virtuálisan mozogni és kiigazodni abban a dinasztikus, politikai és felekezeti alapokon nyugvó összetett viszonyrendszerben, amely összekötötte a Habsburgok és a Vasa-dinasztia lengyel–litván monarchiájának irányítóit. Mi kapcsolhatta össze e két, nyelvet, politikai berendezkedését, kormányzását tekintve egymástól látszólag nagyon is markánsan különböző monarchiát, melyek földrajzilag is távol voltak egymástól? A közös pontok közül a felekezeti azonosság a leginkább szembeűnő. Miguel Conde Pazos munkája messze meghaladja azt a leegyszerűsített képet, mely szerint az udvarokat összekötő Madrid–Bécs–Varsó-vonal pusztán az „ellenreformáció tengelye” lett volna. A könyv részletesen bemutatja azokat a tényezőket, amelyekből adódóan az általános politikai célok (mint a holland kereskedők kiűzése, illetve távol tartása a Balti-tengertől), a Vasa-dinasztia tagjainak támogatása a svéd koronára irányuló aspirációikban, a bécsi udvar számára pedig a cseh és a magyar korona biztosítása) alapján szerveződő kapcsolat a dinasztikus csatornák által mély forrásokból táplálkozott (sokkal összetettebb volt, mint azt esetleg gondolhatnánk).

A monográfia a Habsburgok – érthető módon a dinasztia spanyol ága – és a Lengyel Királyság kapcsolatait dolgozza fel egy olyan időszakban, mely mindkét monarchia számára, de az európai hatalmi viszonyok változásának szempontjából is sorsdöntő, illetve kritikus korszakot jelentett. A vizsgált periódus kezdő- és végpontját a két monarchia közötti dinasztikus kapcsolatok alapján jelölte ki a szerző: a Habsburg- és a Vasa-dinasztia összekapcsolódásának csúcspontja 1637, a családi szerződés (*tratado familiar*) aláírása volt; a mű ettől az időponttól II. János Kázmér (1648–1668) uralkodásának végéig mutatja be a két család kapcsolatait. A kötet azonban messze nagyobb ismeretanyagot közvetít, és rendkívül széles kontextusba helyezi a Lengyel Királyságot és a megjelölt korszak előzményeit. A térképpel, uralkodói családfákkal és gazdag, színes képanyaggal ellátott könyv voltaképp a 16. század elejétől részletesen bemutatja a Habsburgok és a Lengyel Királyság kapcsolatainak történetét. A korszak és Közép-Európa történelmének megértéséhez olyan nélkülözhetetlen kérdésekre is kitér, mint az 1515. évi hármás bécsi királytalálkozó (I. Miksa, II. Ulászló és I. Zsigmond), vagy III. (Vasa) Zsigmond politikája a harmincéves háború kitörésekor és annak első időszakában, vagy például a Hmelnickij (1595–1657) által vezetett kozákfelkelés. A szerző plasztikus képet rajzol a Lengyel Királyság külkapcsolatairól, helyzetéről, a svédekhez fűződő viszony alakulásáról, és elemzése azért is meggyőző, mert kutatásai kiterjedtek a korszak Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolataira is. A mű erénye, hogy szerzője kitűnően tájékozott a közép-európai Habsburgok összetett monarchiájának problémáit, területeit és az egyes országok helyzetét illetően is. A felhasznált szakirodalom jegyzékében valóban a legrelevánsabb munkák szerepelnek. Említésre méltó, hogy magyar forráskiadványokat, illetve az idegen nyelvű magyar történeti szakirodalomból is szép számú, releváns művet használt fel. Munkája arányos, logikus a felépítése, és jó, világos, érthető stílusban írt a szöveg. A kötet két fő részből áll, amelyeket egy bevezető fejezet előz meg: ebben a szerző bemutatja a lengyel–litván területet, ezek politikai berendezkedését, valamint egy sor általános, megfontolásra érdemes megállapítást kapunk a két udvar közötti kapcsolatokról. A szerző pontos leírását adja a monarchia működési kereteinek, ismerteti jellegzetességeit és politikai mechanizmusait. Az első rész fejezetei Madrid és Varsó kapcsolataira összpontosítanak IV. Ulászló uralkodása alatt, ezek átstrukturálódására (a felekezeti szempontok helyett a dinasztikusak nyernek nagyobb jelentőséget), valamint az uralkodó testvéreinek, különösen II. János Kázmér szerepére. Ezt az első szakaszt a Spanyol Monarchia válsága, a Habsburg-dinasztia egységének első meg-

bomlása a vesztfáliai békében és az ukrainai kozákfelkelés kitörése zárja, amely a lengyel-litván politikai rendszer folyamatos leépüléséhez vezetett.

A mű második része a kapcsolatok megromlását elemzi, amely egybeesik II. János Kázmér uralkodásával. Kortársai ezt az időszakot Lengyelországban szerencsétlen periódusnak tartották, amelyet háborúk és belső konfliktusok jellemeztek. Ezekben az években a Vasa-dinasztia és a Habsburgok közötti viszony megváltozott: 1655-ben a lengyel királynak császári védelem alá kellett menekülnie X. Károly Gusztáv svéd király (1654–1660) csapatai elől, nyolc évvel később pedig kénytelen volt egy francia hercegnőt és annak férjét örökösül fogadni. A második részben vizsgálja a szerző az északi háborút (1655–1660) is, amely szorosan kötődik a francia–spanyol háborúhoz, valamint a IV. Fülöp és Oliver Cromwell közötti konfliktushoz. Ez a szakasz az 1660-as évekkel zárul, amikor a két család közötti kapcsolatok megromlottak, és maga a Habsburg-dinasztia két ágának egysége is súlyosan meggyengült. A történet II. János Kázmér 1668. évi lemondásával ért véget, nem sokkal azután, hogy Spanyolország vereséget szenvedett Franciaországtól a devolúciós háborúban (1667–1668). A magyar történetírás számára is izgalmas a kötet, mivel újdonságokat hoz például II. Rákóczi György tragikus végkimenetelű lengyelországi hadjáratának körülményeiről, illetve lefolyásáról. A Madridba küldött, Bécsben 1657. június–augusztusban kelt, Johann Weikhard von Auersperg herceg leveleihez mellékelte eredeti követjelentések információi külön fejezetbe foglalva található a műben (470–477).

A Közép-Európában élők számára generációk óta hordozott tapasztalat, hogy a térség történelmének megértése Lengyelország történelmének ismerete nélkül nem lehetséges. A Lengyel Királyság fennállásának kezdete óta Közép-Európa legjelentősebb monarchiáinak egyike: Miguel Conde Pazos monográfiája, a maga nemében, hatalmas forrásbázisával, magabiztos forráskezelésével, módszertani végiggondoltságával, szerkezetével, komplex látásmódjával remélhetőleg modellt jelent majd a további, dinasztikus vagy diplomáciai kapcsolatokat feldolgozó munkák számára. A különleges befolyással és hatalommal rendelkező lengyel nemesség, a felekezetiileg mindig is katolikus, a török elleni küzdelemben és a mai Ukrajna területén fennálló hatalmi viszonyok alakulását is meghatározó királyság évszázadokon keresztül befolyásolta Közép- és Kelet-Európa hatalmi viszonyait, és ily módon hatott a Habsburg-dinasztia érdekszférájára, területeire is. Örömteli, hogy e különleges térség és a hispán világ, illetve a Habsburg-dinasztia összeköttetéseiről egy ilyen kiváló, mintaszerű feldolgozás született. A kötet legnagyobb érdeme, hogy nemcsak a Habsburgok spanyol ága és a Vasa-dinasztia között fennálló kötelékek, hanem a Habsburg-dinasztia két ága közötti kapcsolatok szempontjából is tanulságos olvasmány.

*Martí Tibor**

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., marti.tibor@abtk.hu).



ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0083-6265 (Nyomtatott)

ISSN 2732-2114 (Online)

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat

a BTK TTI Tudományos Információs Osztálya végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó

Térképek: Nagy Béla

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

CONTENTS

Wars, Battles and Chronicles: Sources of Historical Memory (Tibor Martí)	371
<i>Studies</i>	
Máté Molnár: The Battle of Campaldino	375
Zoltán Korpás: History is Written by Victorious Battles: Glorious Lepanto and Forgotten Preveza	401
Barnabás Guitman: A Witness to the Emperor's Thoughts: History Writing in the Service of the Ideology of Universal Monarchy	437
Tibor Martí – Géza Pálffy: From Common Court Service to Armed Conflict: The Encounters of a Spanish and a Hungarian Nobleman (Melchor de Robles and János Pethő) in 16 th Century Central Europe	455
Éva Ring: The Kidnapping of King Stanislaus II Augustus of Poland: The Problem of the Ruler's Legitimacy in Late-Eighteenth-Century Polish Politics	485
<i>Workshop</i>	
Tibor Monostori – Bernadett Smid: Hungarians before the Spanish Inquisition in the 16 th –18 th Centuries: First Steps of a Research Project and Database Construction	501
<i>Book Review</i>	
"The Most Memorable and Lofty Occasion that Past Centuries Have Beheld" (Zoltán Korpás)	517
Lepanto and Beyond: Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean (Kristóf Szuromi)	521
War and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500 (László Szokola)	526
Relations between the House of Austria and the Polish Line of the Vasa Dynasty, 1635–1668 (Tibor Martí)	530

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft



TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja



nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat